

Bornholms forsvar 1893 til 1943

- københavnske ideer og bornholmsk realitet

Af Michael Hesselholt Clemmesen

Bornholms militære situation er på grund af øens isolerede beliggenhed i endnu højere grad end resten af landets afhængig af, om vor egen, en venligt- eller fjendtlighedsindrettede flåde, opretholder søherredømmet i Østersøens vestlige del. Under den sidste del af den langvarige konflikt med Sverige gjorde tabet af Skåne og Blekinge det vanskeligt for den danske flåde at optræde omkring øen. Medens den svenske flåde fra 1680'erne kunne støtte sig til en hovedbase i Karlskrona, rådede den danske linjeskibsflåde ikke over en base i området for sine operationer. Lejet mellem Christiansø og Frederiksø kunne kun anvendes som et fremskudt støttepunkt for en lille opklaringsstyrke. Under englænderkrigene kontrollerede Royal Navy fuldstændigt farvandet omkring øen. Kun under De slesvigske Krige dominerede den danske flåde Østersøen, fordi de øvrige Østersømagter forblev neutrale.

Efter nederlaget i 1864 og den franske flådes optræden i Østersøen under krigen 1870-71 blev den prøjsiske flåde opbygget til en sådan størrelse, at farvandet omkring Bornholm herefter forblev under tysk kontrol indtil 1945, kun afbrudt af tiåret efter afslutningen af 1. Verdenskrig, hvor

Behandlingen af Bornholms forsvar i det halve århundrede op til Besættelsen hviler på samlet tre årtiers generelle studier af dansk forsvars historie i perioden samt to års tjeneste som chef for Bornholms Værns I. Infanteribataljon (»Marineregimentet«) og for Kampgruppen i slutningen af 1980'erne.

Royal Navy for sidste gang dominerede Østersøen.

Situationen på søen betød, at forsvaret af øen i næsten hele perioden måtte organiseres, så det kunne virke adskilt fra resten af landets forsvar, og Bornholms militærgeografi medførte, at forsvaret måtte opbygges rent landmilitært, uden et lokalt maritimt element. Havnene lå for ubeskyttede mod angreb fra havet til at være egnede som baser for flådens fartøjer i en krig, hvor Tyskland var fjenden. Som den tyske flåde i eftersommeren 1916 skrev i sin analyse af mulighederne for at udnytte øen efter en erobring, ville det kræve en omfattende indsats at gøre Bornholm egnet som marinebase, som den de selv havde gennemført efter overtagelsen af Helgoland.

At øen er geografisk isoleret betød imidlertid ikke, at den var upåvirket af de forsvarspolitiske ideer og strømninger - såvel politiske som forsvarsinterne - som stod imod hinanden i tiden. Også Bornholms forsvar blev påvirket af periodens stærke politisering af forsvarssagen og af den generelle udvikling i de militære styrkers kultur.

Efter sin tjeneste som Kommandant på øen i begyndelsen af 1920'erne beskrev den energiske fæstningsartillerist og generalstabsofficer Olof Schouboe de centrale hærmyndigheders forsvarsopfattelse i de foregående årtier i sin håndskrevne beretning om øens landforsvar gennem tiderne:

»Saa længe Angreb og Forsvar kun skal løse Opgaver paa Land og paa Vand, saa længe Luften i saa Henseende er et Omraade, som man ikke behøver skænke en eneste Tanke, maa det først og fremmest blive Forsvarets (Værnets) Opgave ved alle til Raadighed staaende materielle Midler at danne sig en stærk og i Omfang til dets personelle Styrkers Talrigheid og Ydeevne svarende Centralstilling, fra hvilken Felthæren eller Dele af den kan fremskydes mod Grænser og Kyster og i hvilken Eksistenskampen, Kampen for Statens Liv og Frihed, i paakommende Tilfælde kan føres i den fornødne Tid, det vil sige, indtil den Stormagt, for hvilken det i den foreliggende Situation er et Interessespørgsmaal af Rang, at Danmark vedbliver at være en fri og selvstændig Stat, kan gribe ind med tilstrækkelige Kræfter.«

Denne lille historie er for perioden indtil 1918 i meget høj grad beretningen om de centrale myndigheders forgæves forsøg på at presse denne forsvarsmodel ned over bornholmerne. Den er skrevet i taknemmelighed over den gæstfrihed, som forfatteren mødte under sin tjeneste på øen i slutningen af 1980'erne og over den hjælp, som museer og arkiver i Rønne senere har givet under hans forskning i værnenes historie under 1909-forsvarsordningen. Den marke-

rer også et håb om, at det bliver muligt at skrive en »del II«, der dækker det efterfølgende halve århundredes af øens forsvarshistorie.

Før 1893 - fra militis til værnepligt

Indtil 1868 havde bornholmerne ikke værnepligt i landets samlede forsvar, kun i det bornholmske lokalforsvar, »Bornholms Militis«. Ordningen omfattede alle våbenføre mænd. Den militære uddannelse fandt sted under fire dages tjeneste årligt.

Med 1867-hærordningen blev det indført, at de bornholmske værnepligtige indkaldtes til uddannelse uden for øen. To år senere udgik de af de enheder, de blev uddannet i og overførtes til den ved loven oprettede bornholmske forsvarsstyrke, »Bornholms Væbning«. Ordningen gjorde, at der fra omkring 1880 var rådighed over 1100-1200 værnepligtige på Bornholm med en uddannelse svarende til den øvrige hær. Af disse mænd skulle der opstilles en fodfolksbataljon, en rytterskadron, et batteri feltartilleri samt et kompagni fæstningsartilleri. Loven gav mulighed for at honorere kommandant, bataljonschefen og underafdelingscheferne samt enkelte andre for deres tjeneste. Disse kadreposter blev besat med pensionerede befalingsmænd (gruppen »befalingsmænd« omfattede i datidens sprogbrug officerer og underofficerer). Væbningens øvrige befalingsmænd blev fundet blandt de værnepligtsuddannede. Personellet blev vedligeholdt gennem årlige skarpskydninger samt ved tre genindkaldelser til øvelser af 10 dages varighed, fordelt på hvert andet år i de første seks år, den værnepligtige stod i væbningen.

Med hensyn til bevæbning og udrustning måtte Væbningen i det store og hele nøjes med, hvad den øvrige hær kunne undvære, og det var meget lidt. Først i 1885 modtog man bagladerifler, og artilleripiecerne var indtil 1910 4-punds riflede forladekanoner,

der var fordelt på feltartilleriet og fæstningsartilleriet. Kun til feltartilleriet på øen fandtes bespænding (stamheste og seletøj), dvs. at resten af pjecerne måtte anvendes stationært, hvilket for Bornholms vedkommende betød fordelt til de største byers havneforsvar.

Den første kommandant for væbningen var oberst af forstærkningen Martin Edvard Fallesen. »Forstærkningen« omfattede enhederne med hærens ældste værnepligtige. Han bestred funktionen fra oktober 1867 til august 1876. Artillerimajoren Fallesen havde som folketingsmand for Rønne-kredsen været med til at skabe ordningen af Væbningen, og han fik med stor energi ført den ud i livet, men herefter skete kun lidt. Ingen i København interesserede sig på dette tidspunkt for Bornholms forsvar. Den næste kommandant, oberst Karl Ludvig Otto Frederik Posselt, sad i funktionen i mere end ti år, fra oktober 1876 til november 1887. Han var som pensioneret ritmester, dvs. kaptajn i rytteriet, blevet udnævnt til oberst i forstærkningen.

Væbningens væsentlige problem var svagheden af dens kadrer. Derfor stillede Rønnekredsens folketingsmand, artillerikaptajn Lucianus Kofod, i november 1880 forslag om en nyordning, der ikke mindst ville skabe forbedringer på dette felt. Den bornholmske styrke skulle gives samme forhold som en af hærens normale forstærkningsafdelinger. Da lovforslaget kom til behandling i begyndelsen januar 1881 blev det bl.a. støttet af folketingsmanden for Bornholms østkreds, kaptajn Filip Rasch Dam, men derefter blev forbedringsforslaget snart henlagt som en del af »visnepolitikken«, venstre-folketingsflertallets sabotage af højreregeringens lovgivningsinitiativer.¹

Professionaliseringen af forsvarsforberedelserne - 1893-1909

I august 1892 var chefen for 3. Artilleriafdeling, oberstløjtnant Gustav Valdemar Emil Crone, blevet udnævnt til kommandant og chef for Bornholms Væbning og et år senere var han blevet forfremmet til oberst af forstærkningen. Han forblev militær chef på øen indtil marts 1897. Tidligt i hans kommandantperiode begyndte Krigsministeriet at interessere sig for Bornholm. Øens forsvar var direkte underlagt ministeriet indtil oprettelsen af Hærens Overkommando i begyndelsen af august 1914.

Planlægningen og forberedelserne af hele landets landforsvar var Generalstabens område, men da Bornholm lå perifert i forhold til denne stabs primære interesseområde - forsvaret af København og Sjælland - var stabens rolle indledningsvis yderst beskeden. Initiativet til udarbejdelsen af en plan for øens forsvar blev derfor taget i Krigsministeriet. Det skete 3. februar 1893 i et brev fra ministeren, Jesper Bahnsen. Det er ikke usandsynligt, at årsagen til den pludselige interesse var, at den sidste del af det fæstningsbyggeri, der kunne finansieres, var iværksat, og at det nu var tiden at interessere sig for andre dele af hærens forhold. Færdiggørelsen af fæstningen havde gjort det muligt at udarbejde generelle bestemmelser for mobilisering og samling af hærens hovedstyrke på Sjælland, og disse bestemmelser gjorde, at de mere detaljerede forberedelser kunne finde sted. Generelle bestemmelser skulle i mulig udstrækning også dække resten af landets forsvar.

Med de generelle mobiliseringsbestemmelser i hånden savnedes kun en krigsplan for forsvaret, før man kunne gå i gang med den detaljerede mobiliseringsplanlægning, en prioritering af delopgaver inden for den enkelte kommandos område samt en mere målrettet uddannelse af kadrer og værne-

¹ Beskrivelsen bygger på O. B. Schouboe: Bornholms Værn gennem tiderne. Håndskrift. 1929.

Jesper Bahnsen tog som Krigsminister de første skridt til at få kontrol over forsvarsplanlægningen på Bornholm. Her som generalløjtnant og kommanderende general på Sjælland i efteråret 1894. (Rigsarkivet).

pligtige. Derfor bad ministeren om snarest muligt at modtage kommandantens fortrolige udtalelser om:

»... hvorledes Bornholms Væbning bedst tænkes anvendt i paakommende Tilfælde for at afvise mindre Landsætningsforsøg og yde kraftig Modstand over for større fjendtlige Foretagender mod Øen, der om muligt bør bevares for Fædrelandet og i alt Fald

ikke uden hæderlig Kamp bør falde i Fjendens Hænder.«

Kommandantens udtalelser skulle gives under den forudsætning, at han ikke fik hjælp fra den øvrige hær. De skulle ledsages af oplysninger om øens »Beskaffenhed i militær Henseende«, dvs. de militærgeografiske betingelser for forsvaret.

Ministeriet ønskede også oplysninger om foranstaltninger, der kunne fremme en hurtig mobilisering, og om Væbningens personel- og materielsituation. Man kunne muligvis supplere udrustningen af styrken, men det »kan (ikke) anses for nødvendigt at Væbningen udrustes så fuldstændigt som den øvrige Hær.«²

Kommandanten, oberstløjtnant Crone, svarede allerede efter en uge. Han understregede, at på grund af, at man kunne komme tæt på kysten så mange steder var der behov for, at der blev etableret en omhyggelig bevogtning og et pålideligt meldingssystem.

Der skulle endvidere ske en sådan fordeling af forsvarsstyrken, at den ikke befandt sig i en alt for stor afstand fra de farligste punkter. Fordelingen ville dels muliggøre, at landgangsforsøg umiddelbart kunne blive imødegået, dels at den indsatte styrke senere kunne blive forstærket fra styrkerne på andre dele af øen. Observationen af kysten kunne baseres på pålidelige civile, der blev forstærket af eskadronen. Artillerikompaniets skyts kunne ikke anvendes. At etablere et fast kystforsvar med det eksisterende skyts ville være forkert. De lette, 4-pundige forladepjecers støbejernsgranater med sortkrudtsladning ville ikke have virkning på moderne panserskibe, og bygning, vedligeholdelse og sikring af kystforsvarsanlæg ville binde de få rådige ressourcer på en uhensigtsmæssig måde.

² Rigsarkivet. Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939. Krigsministeriet No. 297/1893 af 03-01-1893 til Kommandanten på Bornholm.

Oberstløjtnant af Forstærkningen Gustav Crone markerede i vinteren 1893 klart den bornholmske opfattelse af, hvordan øen skulle forsvares. (Rigsarkivet)

Væbningens øvrige styrke blev fordelt i fire grupper med hver et fodfolkskompagni og to mobile 4 punds kanoner med én gruppe i hver af øens primære havnebyer: Rønne, Sandvig-Allinge, Gudhjem og Nexø. Crone udtrykte i sit svar også den trossætning angående øens forsvar, som bornholmerne konstant og effektivt forfægtede overfor kommandanterne »ovrefra«, og som var i logisk og praktisk modsætningsforhold til den doktrin, som oberst Schouboe er blevet citeret for tidligere i artiklen.

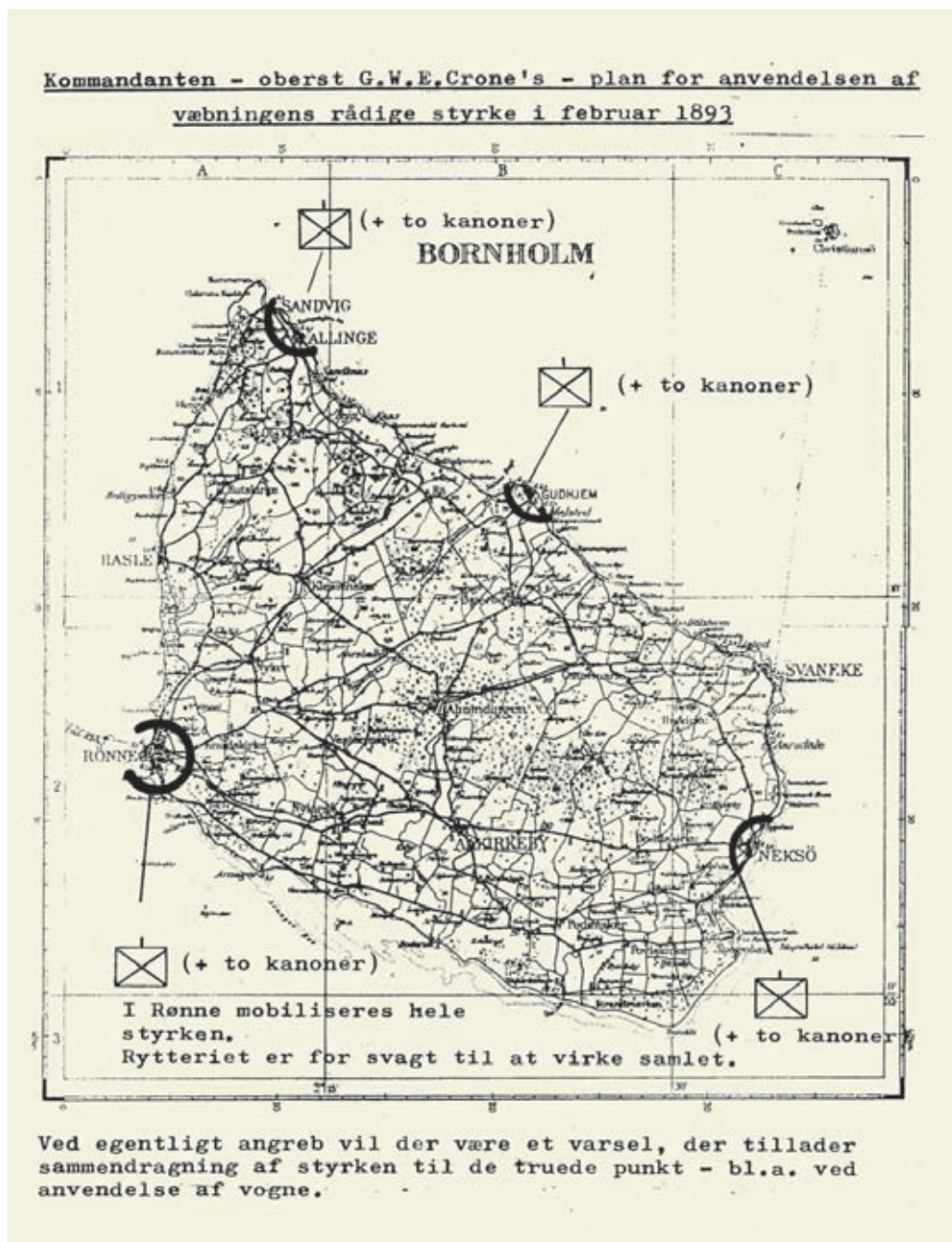
Crone skrev:

»Faar en kraftig Fjende med veløvede Tropper fast Fod paa Landet og Tid til at ordne sig, er det meget at befrygte, at det vil blive yderst vanskeligt, om ikke umuligt,

at kaste ham tilbage, og derfor maa alting sættes ind på at kunne møde i rette Tid og med tilstrækkelig Styrke paa Landgangsstedet og der ved Fodfolkets og Feltartilleriets forenede Bestræbelser overmande Fjenden under selve Landgangen og hindre ham i at ordne sig.«

Dette er logikken bag ethvert kystforsvar, og samtidig i direkte konflikt med den tankegang, som krigsminister Bahnson havde lagt til grund for den Befæstning, der netop da var ved at blive færdigbygget omkring København ud fra den logik, som fremgik af Schouboe-citatet. At Crone så tidligt efter sin ankomst var blevet overbevist af de lokale kan hænge sammen med, at 3. Artilleriafdeling, som han havde været chef for, indgik i den jyske hærstyrke. Også på den jyske halvø måtte de begrænsede hærstyrker klare sig uden støtten fra et permanent befæstet tilbagetrækningspunkt.

Et par dage senere, den 14. februar, besvarede Crone spørgsmålet om eventuel supplerende udrustning. Han foreslog etablering af en telefon i sit kontor i Kommandantgården. Væbningen skulle også have gavn af, at det nye kommunikationsnetværk havde nået øen. Af befalingsmænd rådede fodfolket over ti officerer, 27 underofficerer og 42 underkorporaler. Det største problem var, at ingen af løjtnanterne var egnet til tjenesten som adjutant, dvs. dengang bataljonschefens eneste stabsofficer. Det lille rytteri havde to officerer, fem underofficerer og en underkorporal, hvilket Crone anså som tilstrækkeligt. Feltartilleribatteriet, kommandantens eget speciale, fik en grundigere behandling. Det havde to officerer, fem underofficerer, ti underkorporaler samt 117 menige (69 artillerikonstabler og 48 trænkonstabler). Crone vurderede, at befalingsmandsstyrken var for svag til at støtte batteriets planlagt delte indsættelse. Der burde derfor i fremtiden uddannes flere bornholmske reserveofficerer i feltartilleri-

Artiklen er i betydelig udstrækning illustreret med kort som dette, der blev lavet under forfatterens første arbejde med emnet i 1980'erne. De anvender hærens daværende NATO-autoriserede troppetegn og signaturer.

ets tjeneste. Fæstningsartillerikompaniet rådede over fire officerer, fire underofficerer, fire underkorporaler og 86 menige artillerister. Da Crone ikke havde planlagt at anvende kompaniet, ville styrken blive brugt til supplement af feltbatteriets artillerister samt til depot- og vagttjeneste. Skrivelsen opregnede også Væbningens ganske betydelige udrustningsmangler og anmodede om en fordobling af antallet af heste, så det blev muligt at gennemføre den planlagte kystbevogtning med støtte af beredne patruljer.³

Krigsministeriet svarede ikke, selv ikke efter et opfølgingsbrev den 9. maj, og 11/2 år senere, den 10. december 1894, opregnede Crone manglerne i en meget skarp form. Det anså han som sin pligt. På behovslisten indgik denne gang også kort over øen. Man havde ingen og bad om syv sæt. Det forhold, at øen allerede i 1880'erne var blevet opmålt og dækket af målebordsblade viser, hvor lidt Generalstaben tænkte på øens forsvar. Af ministeriets sagsbehandlers marginnotater kan man se, at en del af Kommandantens ønsker nu blev efterkommet.⁴

Crones ønsker om tilførsel af mere udrustning betød, at Generalstaben herefter blev inddraget. 8. februar 1895 meddelte Generalstabschefen Krigsministeriet, at staben mente, at Kommandanten med sin plan havde lagt for meget vægt på Bahnsøns første opgave, at hindre mindre landgangsforsøg. (Bahnsøn var på det tidspunkt kommanderende general på Sjælland og fæstningskommandant, Generalstabschefens primære arbejdsgiver). Staben skrev, at planen (original understregning):

»synes at udelukke Muligheden af Løsningen af den anden Opgave, at yde kraftig Modstand overfor større fjendtlige Foretagender - eftersom det vil være saa godt som umuligt indenfor en rimelig Tid at kunne koncentrere den stærkt spredte Styrke mod det truede Landgangssted.«

Generalstaben fejltolkede bevidst Crones logik, der eksplicit (som citeret) havde understreget behovet for at kunne ramme selv en større landsætningsoperation i dennes sårbare landgangsfase. Hvis styrken først var kommet i land, var en imødegåelse reelt håbløs. En sådan opfattelse var imidlertid det værst tænkelige kættereri mod tanken bag fæstningen, og staben fortsatte, at den var *»tilbøjelig til«* at lægge vægt på den anden opgave. Dette krævede *»nødvendigvis en samlet, saa vidt muligt central Opstilling.«*

Denne centrale opstilling syntes på grund af vejnettet på øen at skulle findes i egnen om Almindingen. En *»udviklet Efterretningstjeneste«* skulle sikre, at man ankom til landgangsstedet i rettidigt. Generalstaben sluttede med at skrive, at hvis en fjende virkelig ville tage øen med den nødvendige midler *»... burde den Modstand, der kan ydes af Bornholms Væbning sikkert blive temmelig betydningsløs«*⁵ Man må gå ud fra, at Krigsministeriet ikke sendte denne vurdering videre til Kommandanten. Man må læse Generalstabschefens kommentar som en konstatering af, at den håbløse og symbolske modstand skulle gives en form, der lå inden for rammen af hærens generelle policy. Kommentarens karakter viser, at Generalstaben ikke havde gennemført en rekognoscering på øen. Dette betød dog ikke, at man herefter ikke interesserede sig for, hvad Væbningen foretog sig.

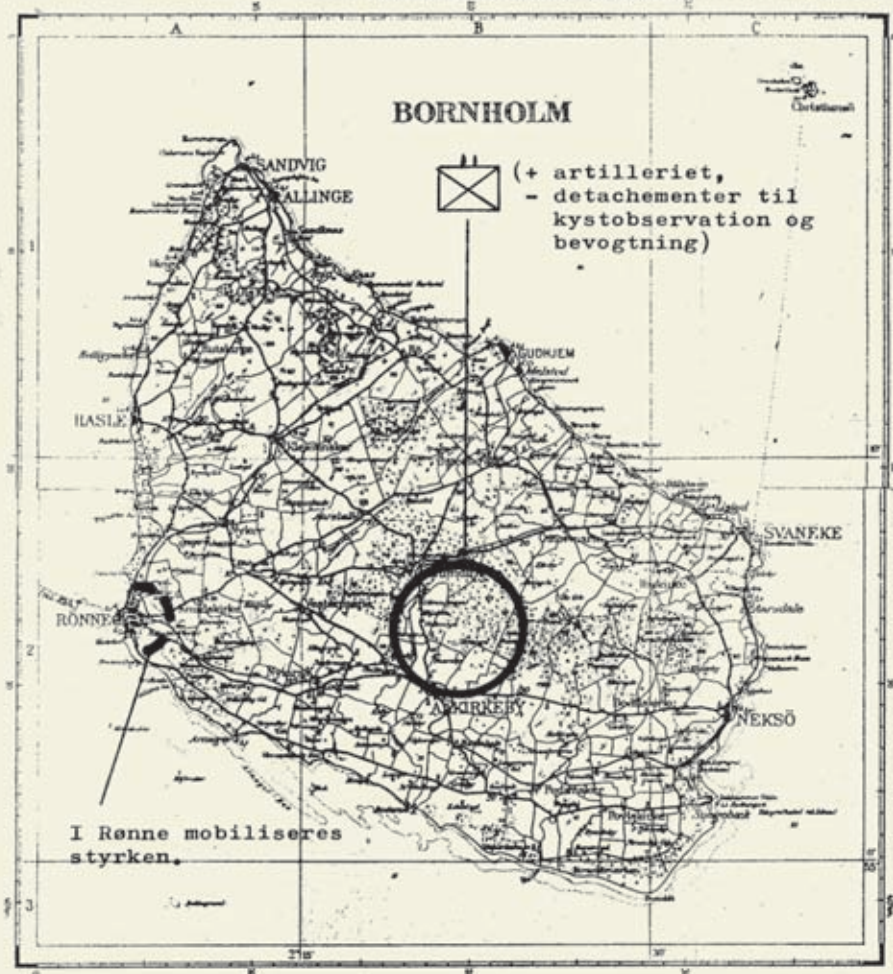
Da Crones efterfølger som Kommandant, oberstløjtnant Frederik Wilhelm Krag,

3 Rigsarkivet. Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939. Bornholms Kommandant. Fortroligt No. 1 af 10-02-1893 og No. 2 af 14-02-1893 til Krigsministeriet.

4 Rigsarkivet. Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939. Bornholms Kommandant. Fortroligt No. 3, af 10-12-1894 til Krigsministeriet.

5 Rigsarkivet. Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939. Generalstaben. Fortroligt No. 92 af 08-02-1895 til Krigsministeriet.

Generalstabens opfattelse af, hvorledes de rådige styrker af væbningen burde anvendes, jf. kommentar af februar 1895 til kommandantens plan fra februar 1893

Alle angreb imødegås fra den centrale opstilling af hovedstyrken.

skrev direkte til Generalstabens Taktiske Afdeling allerede 26. april 1897, en god måned efter sin ankomst til øen i marts, er det overvejende sandsynligt, at dette skete efter opfordring fra staben. Krag var infanterist og kom fra stillingen som chef for 5. Fodfolksbataljon. Krag skrev, at han ikke fandt andet om krigsplanlægningen på øen end Crones tre skrivelser til ministeriet fra 1893 og 1894, som aldrig var blevet besvaret. Krag spurgte, om Generalstabens Taktiske Afdeling havde egne arbejder om øens forsvar liggende, som han i givet fald kunne få indblik i.⁶

Året efter var Krag klar med sin plan. 4. april 1898 meddelte han dels Krigsministeriet, at han var uenig med Crone i den måde, som forgængererne havde fordelt sin styrke, dels at »*Væbningen med sit nuværende Materiel ikke var fuldt kampdygtig.*« Man kan læse Krag's skrivelses indledning som udtryk en forventning om materiel belønning for loyalitet mod hærens forsvarsopfattelse.

Indledningsvis analyserede Krag den stillede opgave og fandt, at kysterne måtte bevogtes og samtlige havne dækkes af styrker, som kunne afvise mindre landgangsforsøg, og »*at der for denne Kystbevogtning findes Reserver saaledes opstillede, at de hurtigst mulig kunne understøtte den og yde kraftig Modstand overfor større fjendtlige Foretagender.*« Man måtte forudse, at bevogtningen skulle opretholdes i længere tid under hårde vejrforhold. Derfor burde man overveje samarbejde med de bedst organiserede af øens frivillige skytteforeninger og købstædernes politi. Der burde også i krigstid søges etableret en »*landstorm*« (af ikke uddannede værnepligtige og uddannede, der er for gamle til indkaldelse til Væbningen), eller man burde som minimum kunne mod-

Oberstløjtnant af Forstærkningen Frederik Vilhelm Krag, der søgte at planlægge ud fra Generalstabens opfattelse. (Rigsarkivet)

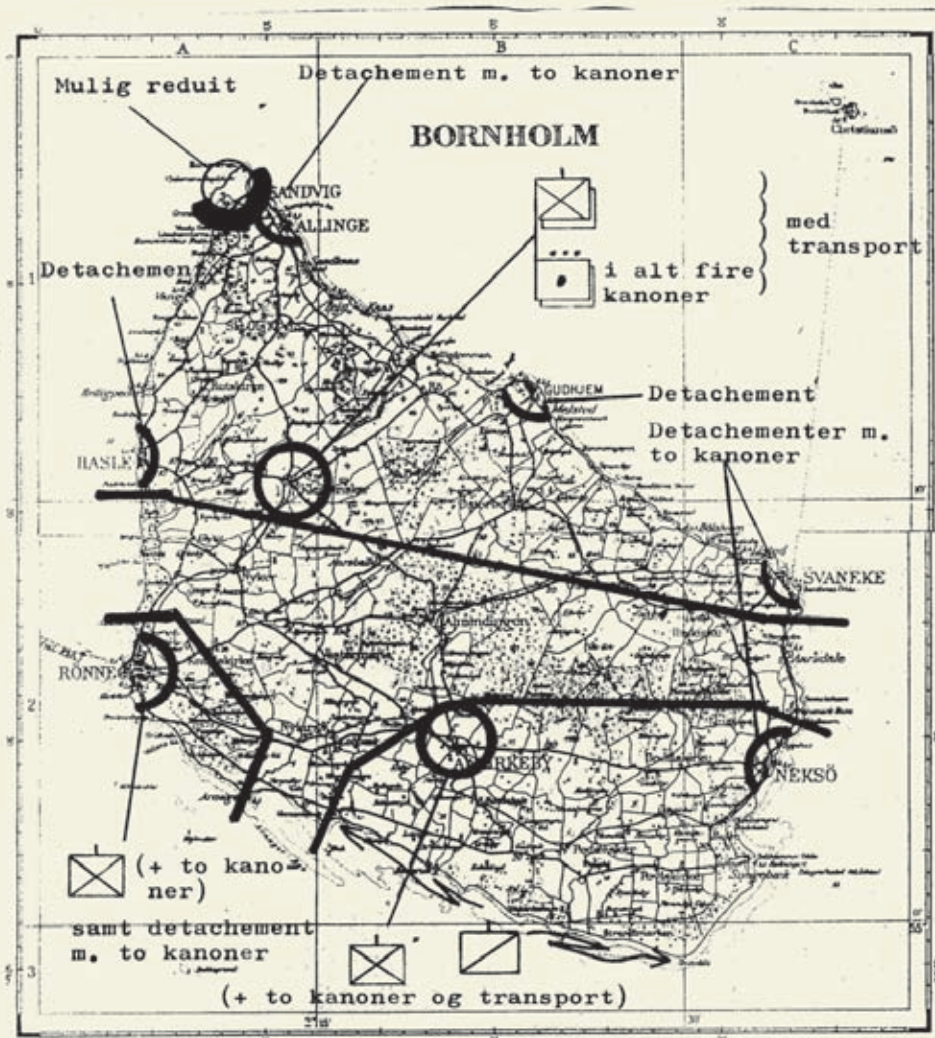
tage og anvende frivillige. Krag understregede, at øens forsvar helt hvilede på øboernes klare vilje til selvforsvar. Det skulle al forsvarsplanlægning her tage højde for og udnytte.

Væbningen skulle organiseres i tre styrker: Kystbevogtningen, besætningen i Rønne og de mobile reserver.

Kystbevogtningen omfattede tre elementer: For det første eskadronens poster og patruljer, for det andet artillerikompaniet, hvis ubespændte 4-pundige kanoner blev placeret i Rønne, Nexø, Svaneke og Allinge og for det tredje de fem ældste årgange af fodfolket, ca. 400 mand. Dette fodfolk blev fordelt på Nexø, Svaneke, Gudhjem, Allinge og Hasle, og blev sat under kommando af pensionerede officerer, der blev ansat som »*Pladskommandanter*«. Besætningen i Rønne omfattede et kompagni fodfolk, to bespændte 4-pundere og de to ubespændte kanoner fra artillerikompaniet.

⁶ Rigsarkivet. Generalstabens Taktiske Afdeling. Indkomne Skrivelser 1889-1902. Kommandanten paa Bornholm. Fortroligt Nr. 1 af 26-04-1897 til Generalstabens Taktiske Afdeling.

Den næste kommandant - oberst F.W.Krag's - reviderede plan for
anvendelsen af væbningens styrke i februar 1898

Detachementerne i havnene bestod af de ældre fodfolksårgange samt kystartillerister. Kanonerne her var ubespændte.

Kommandoen over afsnittene var fordelt således:

- Nordøen: Bataljonschefen i Klemansker.
- Sydvestøen: Kompagnichefen i Rønne.
- Sydøstøen: Kompagnichefen i Åkirkeby.

De mobile reserver omfattede resten af fodfolksbataljonen og feltartilleribatteriet. De blev opstillet med 2/3 (to fodfolkskompagnier og fire kanoner) i Klemensker og 1/3 (et fodfolkskompagni og to kanoner) i Aakirkeby. Der skulle placeres hestevogne til transport af fodfolket ved enhederne. Når jernbanen Rønne-Nexø blev åbnet, kunne Aakirkeby-styrken eventuelt placeres i Rønne. Klemensker-styrken blev sammen med kystbevogningen på den nordlige del af øen - fra Hasle til Svaneke - placeret under fodfolksbataljonschefens kommando. Denne organisering af øens forsvar ville danne grundlag for materieloplægning og feltøvelser. Den burde »*formentlig*« godkendes af ministeriet.

Herefter gik Krag over til at opregne de forbedringer, som var nødvendige for at gøre øens forsvar effektivt. Kadreerne skulle forbedres gennem uddannelse af flere bornholmske reserveofficerer til Væbningsen. Der skulle ikke udpeges pensionerede linjeofficerer til stillingerne, da det ville »*vække stor misstemning*« og undergrave motivationen blandt bornholmere til at blive uddannet som reserveofficerer. De afdelinger på Sjælland, der uddannede bornholmere, var utilbøjelige til at uddanne disse som befalingsmænd, fordi de derefter ville miste dem. Dette problem skulle løses ved at øge de uddannende afdelingers befalingsmandsnorm.

Det væsentligste materielproblem var det manglende moderne artilleri. Hvis man fik tilført et halvt eller helt batteri bagladekanoner, ville det også være muligt at udspare 4-pundige kanoner til de steder i kystbevogningen, der nu manglede artilleri. Anvendelsen af de ubespændte kanoner fra fæstningsartillerikompaniet viser, at infanteristen Krag i modsætning til sin forgænger, artilleristen Crone, enten ikke forstod eller ikke ville acceptere, at de gamle pjecer og deres ammunition var virkningsløse i kystforsvar.

*En 4-pundig forladekanon som de pjecer, der udgjorde øens artilleri indtil 1912. Her den pjece, der forblev i tjeneste som tågekanon på Rønne Havn, i Forsvarsmuseet på Bornholm.
(Forsvarsmuseet på Bornholm)*

Mere artilleri ville efter Krags opfattelse også lette anvendelsen af Hammeren som tilbagetrækningspunkt (placeringen af reservens hovedstyrke i Klemensker i rammen af den nordlige del af øens forsvar kan ses som en forberedelse af tilbagetrækning til Hammeren). Derudover manglede Væbningen geværer til at udruste hele sin styrke og som tidligere rapporteret betydelige mængder udrustning og mundering (dvs. uniformer) samt bedre heste. Om muligt ville Væbningen gerne udrustes med det nye repetérgevær (dvs. M.1889 - det skete først tredive år senere).⁷

Krags plan må ses som et godt forsøg på et kompromis mellem bornholmernes og Generalstabens forsvaropfattelser. Den blev af Krigsministeriet den 20. maj 1898 sendt videre til kommentar ved Generalstaben.⁸

⁷ Rigsarkivet. Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939. Bornholms Kommandant. Fortroligt No. 8 af 04-04-1897 til Krigsministeriet.

⁸ Rigsarkivet. Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939. Krigsministeriet. Fortroligt A. 1681 af 20-05-1898 til Generalstaben.

Stabens Taktiske Afdelings daværende chef, oberst Arnold A. B. Kühnel, den senere kommanderende general på Sjælland og forudsete hærchef, svarede allerede otte dage senere. Han gjorde klart, at bemærkningerne ikke blev bygget på egne rekognosceringsresultater eller andre arbejder. På trods heraf, blev Krags plan afvist. Truslen mod øen kunne opgøres til 2.000 infanterister, fordelt på to dampere, der hver anvendte seks både til landsætningen. Dvs., at der 1/2 time efter starten af landsætningen ville være en styrke på 240-360 mand på øen. En sådan ville kystbevogtningsstyrken være for svag til at gøre noget ved. Dvs. at Væbningen ville blive nedkæmpet, efterhånden som den ankom til landgangsstedet, og hele øen gå tabt. Forsvaret skulle derfor i stedet indrettes, så kampen kunne fortsættes længst muligt. Det ville blive:

I forsommeren 1898 overtog hærens dominerende personlighed, Arnold Kühnel, vejledningen af Bornholms Væbning. Her ses Kühnel (i midten, stående) et par år tidligere som kaptajn og hovedlærer blandt sine elever fra Hærens Officersskoles Ældste Klases Generalstabsafdeling. (Rigsarkivet)

»... nødvendigt at ty til en Defensivposition for her saa længe som muligt at forhale Afgørelsen. Efter Kortet at dømme vil der vistnok findes Punkter paa Øen, som kunde sætte en mindre Styrke i Stand til at holde sig endog temmelig længe overfor en overlegen Modstander, naar enkelte Forbedelser vare trufne og nødvendig Forsyning skaffet til Stede.«

Kühnel støttede Væbningens idéer om samarbejde med skytteforeninger og politi samt om at organisere en landstorm. Det hang sammen med hans ønske om at kunne gøre kampen så langstrakt som muligt. Man kunne udnytte bornholmernes patriotiske sindelag til en irregulær kamp:

»Den Karakter, Operationerne maatte gives, vilde da omtrent blive følgende: hvor Fjenden gaar samlet frem, viger Forsvarsstyrken, eller spreder sig eventuelt for at unddrage ham et egentligt Angrebsobjekt eller dog gjøre det Resultat, han kan opnaa, saa ringe som muligt; naar Fjenden spreder sig for at okkupere, samler Forsvarsstyrken sig og gaar offensivt frem for at vinde partielle Fordele. Et omhyggeligt forberedt Efterretningssystem og Beboernes Bistand vilde vistnok muliggjøre en saadan skiftende Fremgangsmaade ...«

For at kunne hjælpe yderligere med vejledning, måtte staben gennemføre en rekognoscering på øen. Generalstaben videresendte uden yderligere kommentarer udtalelsen til Krigsministeriet tre dage senere.⁹

Krigsministeriet gik derefter i gang med at se på Kommandantens materielønsker. Man kunne sende yderligere seks ube-

⁹ Rigsarkivet, Krigsministeriet, Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939. Generalstabens Taktiske Afdeling. Fortroligt Nr. 2 af 28-05-1898 til Generalstaben og Generalstaben. Fortroligt A. No. 275 af 31-05-1898 til Krigsministeriet.

spændte 4-pundskanoner og øge beholdningen af den eksisterende type étskuds bagladegeværer til 1.500, ligesom man på udrustnings- og munderingsområderne kunne efterkomme nogle af hans ønsker. 20. juni 1899 var ministeriet klar til at meddele Krag, nu udnævnt til oberst af forstærkningen, at hans samlede kanonbeholdning ville blive øget til 24 stk. 4-pundspjecer og beholdningen af bagladeriffel M.1867 til de ønskede 1.500.¹⁰

30. juni meddelte ministeriet Krag, at man fandt det naturligt, om han orienterede sine chefer om sine anskuelser vedrørende forsvaret af øen og anvendte dem som grundlag for øvelser. Derimod så ministeriet det ikke som heldigt: »... at der herved fastlaas en bestemt Forsvarsplan, hvorved der i paakommende Tilfælde vilde lægges Baand på den Kommandanten tilkommende Handlefrihed.« Dvs. at man ikke fandt det nødvendigt eller hensigtsmæssigt at vælge mellem Krag's og Kühnel's løsninger. Man bemyndigede Kommandanten til at anvende øens ikke anvendte værnepligtige og han fik indlagt telefon i Kommandantgården.¹¹

På en eller anden måde må Generalstabens opfattelse være givet videre til Krag, for den 12. februar 1901, et godt halvt år, før han forlod kommandantstillingen, havde obersten direkte meddelt staben, at han havde »optaget« tanken om at oprette en defensiv position. Den skulle efter hans opfattelse etableres i vejknudepunktet ved Aarsballe og Stavsdal.

Generalstabens svarede 15. februar, at den var uenig i valget af sted. Det var ikke egnet

på grund af Væbningens »ringe numeriske og (dens) ... ejendommelige sammensætning (24 Kanoner og kun ca. 1.000 Mand Fodfolk).« Vejkyrdsset var en åben mark, som helt kunne beherskes af en fjendtlig styrkes ild. Der burde findes et mere egnet sted. Kommandanten havde foreslået, at der skulle ske en rekognoscering med støtte af en ingeniørofficer. Generalstabens mente, at der også skulle deltage en-to officerer fra Generalstabens, og at staben skulle instruere holdet før afrejse.¹² Før rekognosceringen blev gennemført, fik øen ny kommandant. Chefen for 3. Dragonregiment, oberst Karl Marinus Viale, overtog stillingen i begyndelsen af september 1901. 3. Dragonregiment var som den tidligere kommandant Crones 3. Afdeling en jysk enhed. Han gik straks i gang med at udarbejde en egentlig plan for øens forsvaret, og af resultatet var det klart, at han ikke havde søgt Generalstabens vejledning.

Viale sendte sit »Udkast til en Forsvarsplan for Bornholm« til ministeriet den 31. juli 1902. Han understregede, at han havde brug for en plan for at kunne ordne mobiliseringen og tjenesten efter denne. Han måtte bl.a. tage hensyn til at Væbningen (på trods af de tidligere kommandanters indstillinger), ikke var blevet udrustet med tornystre (dvs. at den enkelte soldat ikke kunne transportere forplejning og personlig lejrudrustning).

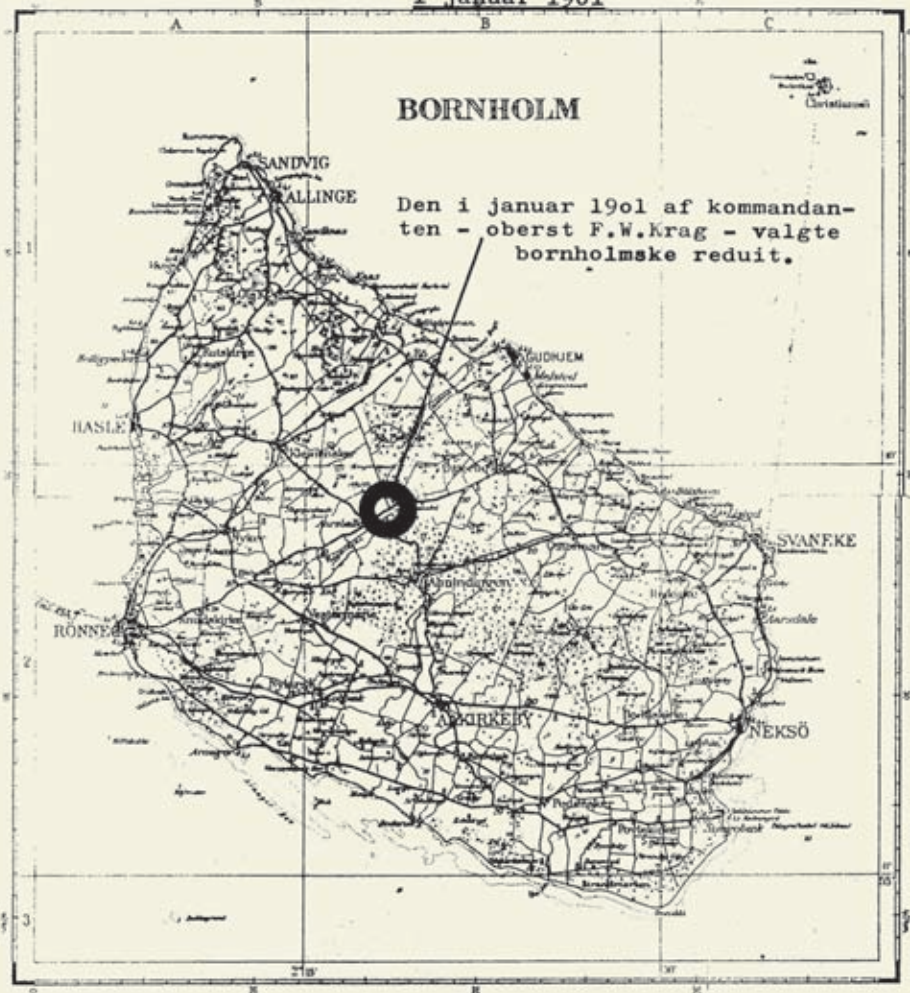
Som i de tidligere planskitser lagde også Viale vægt på kystbevogtningen. »Farvandet omkring Øen maa omhyggeligt bevogtes Dag og Nat«. Da bevogtningsperioden kunne blive lang, skulle den her indsætte styrke anvende tiden til at udføre feltbefæstningsarbejder på dertil egnede steder af kysten. Ved observation af noget fjendtligt, skulle der, før der skete landsætning,

10 Rigsarkivet. Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939. Krigsministeriets 2. Departement C.a. 876 af 20-06-1899 til 1. Departement samt udateret notat vedlagt sagen.

11 Rigsarkivet. Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939. Krigsministeriets 1. Kontors udkast til fortrolig skrivelse af gået 30-06-1899 til Bornholms Kommandantskab.

12 Rigsarkivet. Generalstabens Kopibog D.107. Generalstabens. Fortroligt No. 75 af 15-02-1901 til Krigsministeriet.

Kommandantens - af Generalstaben kritiserede - placering det sted,
hvor det egentlige forsvar af Bornholm skulle gennemføres
i januar 1901

Oberst Karl Marinus Viale. (Rigsarkivet)

straks afgives melding til hovedkvarteret. Den blev dels sendt med telefon, dels med rytter eller cyklist. Hovedkvarteret besluttede så, om der skulle sendes forstærkning. Rønne og Nexø havde de bedste havne, og var således specielt truede. På den anden side betød den nyåbnede jernbane mellem disse byer, at man havde en metode til hurtig troppetransport mellem dem. Af andre punkter på øen betragtede Viale Sandvig-Allinge og Hammerhavnen som farligt udsatte. I øvrigt kunne man gennemføre landsætning omtrent overalt på kysten, idet han anså sydkysten som mindst egnet. Det er på grundlag af denne vurdering klart, at han betragtede stor vanddybde som ønskelig ved landsætning, og at han kun tænkte på landsætningen af infanteri, ikke af artilleri og materiel.

Ved indsatsen mod landsætningen skulle artilleriet undgå at komme i kamp med de

støttende krigsskibe. Kanonerne måtte holdes skjult og kun indsættes mod de landsatte fjendtlige styrker. Hvis fjenden var overlegen, og det lykkedes ham at tiltvinge sig adgang til øen, skulle Væbningen under kamp trække sig til tilbage til sin »Retrætestilling« ved Aarsballegaard, idet der stadig blev ydet den hårdest mulige modstand, og man meldte til hovedkvarteret.

Viale understregede, at »En kraftig Modstand over for større fjendtlige Foretagender vil bedst kunne ydes af Væbningens samlede Styrke i en feltbefæstet Retrætestilling.« Aarsballegårdstillingen lå centralt på øen, ved et vejknudepunkt og i umiddelbar nærhed af Stavsdal Magasin. Den var egnet »trods enkelte taktiske Mangler«. Stillingen skulle straks ved mobilisering forstærkes med feltbefæstede stillinger for fodfolket og kanonerne. Så længe retrætestillingen ikke var erobret, var øen ikke faldet. Hvis Væbningen måske til sidst blev tvunget ud af stillingen, skulle den opdelt i mindre styrker gå over til at føre en langvarig guerrillakrig. Det var øens nordlige del egnet til.

Som det kan ses på skitsen, var trefjerdedelen af Væbningens fodfolk indsat i kystbyerne. Eskadronen var som reserve placeret i Aakirkeby, sandsynligvis fordi Viale som rytterofficer var imod at sprede den til tjeneste som poster og patruljer langs kysten. Medens den ene halvdel af feltartilleriet var placeret i Rønne, var den anden halvdel parkeret ved Olsker dækket mod skibsartilleri. Den sidste fjerdedel af fodfolket bevogtede og udbyggede Aarsballegårdstillingen sammen med trefjerdedele af fæstningsartillerikompaniet. Man skulle dog samle en vognpark til fodfolkskompaniet her, så det også kunne anvendes som reserve til forstærkning af forsvaret i kystbyerne. Som naturligt for en rytter lagde Viales plan vægt på at stabe den størst mulige mobilitet og fleksibilitet i styrkens anvendelse.

Kommandanten - oberst K.M.C.Viale's - "udkast til en forsvarsplan
for Bornholm" fra juli 1902

Forlægning af styrkerne mellem Rønne og Næksø gennemføres med jernbanen.

Indtil den bornholmske reduit falder, gennemføres - specielt på øens nordlige del - en guerrilla.

Han vurderede, at planen betød, at en fodfolksstyrke kunne være fremme ved ethvert sted på kysten på under én time, hvilket ville gøre det muligt at afvise mindre landgangsforsøg. Væbningen kunne på 4-5 timer blive samlet til Aaarsballegård med henblik på imødegåelse af større foretagender.¹³

Man må sige, at Viale gjorde et hæderligt forsøg på både at give Københavnerne deres retrætestilling og bornholmerne det, som de ønskede fra Væbningen. Omtalen af guerillamuligheden kan meget vel være indført, fordi den jyske hær havde viden om, at dette var Kühnells formel for at sikre langvarig militær indsats i de landsdele, som han ikke kunne dække med tilstrækkelige forsvarsstyrker.

Denne gang sendte Krigsministeriet imidlertid ikke planudkastet til Generalstaben. Den første Venstreregerings krigsminister, V. H. O. Madsen, svarede allerede 9. august 1902, at man intet havde imod, at Væbningens mobiliseringsplaner blev udarbejdet på grundlag af »den Forsvarsplan, der efter Kommandantens Skøn bedst egner sig til Løsning af Væbningens Opgave i Krigstid« som denne opgave var blevet formuleret af Bahnsen i 1893. Man skulle dog indstille til ministeriet, hvis planens gennemførelse medførte udgifter for statskassen.¹⁴ Det vil sige, at Bornholms Væbning i 1902 for første gang fik en forsvarsplan, der var godkendt af København, blot den ikke kostede penge. Sådanne bad Viale ikke om i resten af sin tid som kommandant.

Han blev pensioneret i juni 1906 og afløst af infanteristen oberst Wilhelm Frederik

Laub. Et halvt år efter Viales tiltræden blev Væbningens bevæbning forbedret. Produktionen af gevær M.1889 til hærens mobiliseringsstyrke var nu så fremskredet, at chefen for hærens våbentekniske tjeneste bestemte, at Væbningens 1.500 bagladeriffel M.1867 skulle afløses 1500 af den modificerede M.1867/96 og 100 rytterkarabiner M.1867/96.¹⁵

I slutningen af april 1908 bad Laub om penge til gennemførelse af øens forsvarsplan og åbnede derved for Generalstabens indflydelse på denne. Han konstaterede, at Væbningens materieloplægning lå for sårbart overfor en fjende. Det var netop på det tidspunkt, at hæren energisk søgte at få rømmet kystbygarnisoner som Fredericia, Helsingør, Nyborg og Århus ved den kommende hærordning. Rømningen til garnisoner længere inde i landet skulle gøre mobiliseringen mindre sårbar over for angreb fra den tyske flådes side. På Bornholm lå alle våben og al udrustning i Rønne, kun ammunitionen var magasineret i Stavsdal.

»Følgen ... er den, at ved et pludseligt Fredsbrud kan samtlige Væbningens Geværer og Kanoner og øvrige Udrustnings-sager falde i Hænderne paa en ganske ringe, fjendtlig Troppestykke, der paa en Kanonbaad løber ind i Havnen, gaar i Land og besætter Tøjhuset.«

Der var forskellige muligheder for at løse problemet. Man kunne koncentrere mandskabets våben og udrustning i Stavsdal, man kunne som i militsens tid have udrustning og våben hjemme, eller man kunne

13 Rigsarkivet. Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939. Bornholms Væbning af 31-07-1902 'Udkast til en Forsvarsplan for Bornholm'.

14 Rigsarkivet. Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939. Krigsministeriet M No. 1637/1902 af 09-08-1902 til Bornholms Væbning.

15 Rigsarkivet. Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939. Krigsministeriet C.a. 131 af 29-01-1907 af 29-01-1907 til Generalstaben.

Oberst Wilhelm Frederik Laub, der vendte tilbage til rent bornholmsk kystforsvar. (Rigsarkivet)

fordele sagerne på herredsmagasinerne i Rønne, Hasle, Svaneke og Nexø. Den sidste løsning ville »ret godt svare til den, Kommandanten har truffet til Bornholms Forsvar, idet Kysten er delt i Afsnit, der besættes af et Kompagni Fodfolk med noget Ryteri og Artilleri.« Ganske vist ville beholdningerne stadig ligge ved kysten, men det er sandsynligt, at kun ét vil gå tabt ved et angreb. Ved øvelser skulle man indkalde fodfolket til herredsmagasinerne og artilleriet og rytteriet centralt. Hvis man indkaldte samtidigt, kunne man afslutte med et par dages samvirkeøvelser. Laub ville på trods af, at han anvendte mest plads til at beskrive den tredje mulighed, lade fore-

satte myndigheder vælge. Man kunne eventuelt, nævnte han, se på den schweiziske (værnepligtige milits-) model.¹⁶ I skrivelsen havde obersten gjort klart, at han helt satte på et kystforsvar, dvs. at han var tilbage til Crones 1893-løsning. Krigsministeriet sendte 6. maj sagen til høring i Generalstaben.

Generalstabschefen, generalmajor Jens Vilhelm Gørtz, svarede to måneder senere. Det var kun et par måneder, før Forsvarskommissionen af 1902 afsluttede sit arbejde, en helt afgørende periode for hærens og fæstningens fremtid. Det var således ikke ligegyldigt, hvad bornholmerne havde fundet på. Gørtz var af den opfattelse, at ikke kun magasineringsspørgsmålet, men »at hele Forholdet vedrørende Bornholms Forsvar bør optages til Undersøgelse«. Der burde iværksættes et besøg på øen med rekognoscering. Indtil besøget var gennemført, kunne man kun udtale sig i almindelighed om sagen. Staben var umiddelbart set positiv indstillet over for oplægningen i herredsmagasinerne, fordi denne løsning var billig. Den skulle dog suppleres med oplægning af artillerienhedernes og eskadronens udrustning i Stavsdal. Man var også positiv over for kommandantens ønske om alle enheders samtidige indkaldelser til øvelser. Det er klart af Gørtz' skrivelse, at Generalstaben aldrig havde set Viales forsvarsplan.

Generalstaben indstillede, at der blev gennemført rekognosceringer »til Udarbejdelse af en samlet Plan for Øens Forsvar«, at der ved en ændring af hærens organisation også blev set på Væbningens bemanding og udrustning og at oplægningen foreløbig ændredes som allerede anbefalet. Skrivelse sluttede med at konstatere, at

16 Rigsarkivet. Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk.
17. Bornholms Værn 1893-1939. Kommandanten paa Bornholm Fortroligt No. 10 af 30-04-1908 til Krigsministeriet.

Væbningens mandskab var af kvalitet som hærens bedste.¹⁷ Internt i Krigsministeriet fik Generalstaben straks støtte af det materielansvarlige 2. Departement, og den 30. august blev Gørtz anmodet om at gennemføre planrekognosceringen og efterfølgende komme med forslag til ændring af gældende bestemmelser, organisation, udrustning m.m. Om oplægningen af udrustningen skulle ændres som foreslået af staben, ville afhænge af omkostningerne.¹⁸ Generalstabens rekognoscering blev gennemført i 22.-26. oktober 1908 og ledet af den nyudnævnte chef for »3. Bureau«, kaptajn Louis Nielsen, (kontoret ændrede i 1909 navn til »Generalstabens Operationssektion«). Han blev ledsaget af den dygtige artillerist, kaptajn V. A. Wilkenschildt fra »4. Bureau« (senere benævnt »Generalstabens Fæstningssektion«), hvis chef da var Olof Schouboe. Resultatet blev meddelt Krigsministeriet i en skrivelse den 2. december dette år, men det synes ikke at være sendt videre af ministeriet til Kommandanten før den 22. juli 1910.¹⁹

Årsagen til den sene ekspedition kan indledningsvis være, at man afventede gennemførelsen af de nye forsvarslove og derefter afslutningen af den første radikale regering Zahle, der varede fra slutningen af oktober 1909 til begyndelsen af juli 1910. Sagen blev taget op af den efterføl-

gende regeringsleder og forsvarsminister, Klaus Berntsen, godt to uger efter, at en ny Venstregering havde afløst den radikale.

Det er dog også muligt, at årsagen til forsinkelsen var uenighed mellem Laub og holdet fra Generalstaben. Forsvarsforberedelserne på øen var fortsat i Laubs sidste to år. Midt i november 1908 gjorde Krigsministeriet klart, at Kommandanten havde myndighed til at gennemføre mobilisering, hvis forbindelsen til København blev afbrudt.²⁰ I foråret 1910 udarbejdede Væbningens enheders chefer nye planer for mobiliseringen af deres enheder. Som det kan ses af artillerikompagniets planer, skete det på grundlag af den tidligere organisation af væbningen, endnu uden virkning om 1909-hærlovens virkninger på Væbningen.²¹ Da det ene artillerikompagnis personel skulle afgives til afsnitskommandørerne ved kystbevogtningsafsnittene, og da ingen kanoner skulle sendes til Aarsballegård, var det klart, at Laub nu forudså en ren kystforsvarsløsning uden en forberedt retrætestilling.

Dette har gjort det vanskeligt at opnå et fælles grundlag med generalstabsfolkene i oktober 1908. Det har næppe heller fremmet samarbejdet, at det var den selvsikre Louis Nielsen, som var leder af holdet. Ministeriets forsinkede ekspedition af sagen skete 12 dage efter, at Laub var blevet afløst.

17 Rigsarkivet. Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939. Generalstaben. Fortroligt C. Nr. 144 af 07-07-1908 til Krigsministeriet.

18 Rigsarkivet. Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939. Krigsministeriets 2. Departement. Fortroligt C.a. 780 af 10-07-1908 til 1. Departement og Krigsministeriet. No. M. 1038 af 30-07-1908 til Generalstaben.

19 Rigsarkivet.

- Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939. Krigsministeriet. Fortroligt M. 1491 af 22-07-1910 til Bornholms Væbning.
- Generalstabens Taktiske Afdeling. Kopibog D.12. Generalstabens taktiske Afdeling, Fortroligt Nr. 10 af 10-02-1909. »Oversigt over Virksomheden ved Generalstabens Taktiske Afdeling i Aaret 1908.«

20 Rigsarkivet. Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939. Krigsministeriet. Fortroligt M. 1756 af 16-11-1908 til Kommandanten på Bornholm.

21 Rigsarkivet. Bornholms Værn Pk. K.2 1660-1958:

- Bornholms Ryttereskadron. 03-03-1910 'Mobiliseringsplan for Eskadronen'
- Bornholms Væbnings 2' Artillerikompagni. 30-03-1910 'Mobiliseringsplan udarbejdet i Henhold til Væbningens Mobiliserings- og Forsvarsplan for Aaret 1907'
- Mobiliseringsplan for Bornholms Væbnings 1' Artillerikompagni' af 01-04-1910.

Generalstabens kontrolforsøg - 1910-1914

I juli 1910 blev infanteriofficeren Harald Ditlev Petersen udnævnt til oberst af forstærkningen og kommandant på Bornholm. Den senere kommandant Olof Schouboe, som på dette tidspunkt var tjenstgørende i Generalstabens som fæstningsspecialist, mere end antyder i sin behandling af kommandantskiftet i sin »*Bornholms Værn gennem tiderne*«, hvad der skete. I stykket umiddelbart før Petersen nævnes, skrev han:

»Krigsministeriet bemyndiger Bornholms Kommandant til selv efter bedste Skøn at fastsætte Forsvarsplanen for Bornholm. Dette er i Princippet paa grund af Bornholms ganske særlige Beliggenhed og militærpolitiske Stilling ganske rigtigt. Men saa maa man ved Besættelser af Kommandantposten heller ikke glemme, hvad denne vidt rækkende Bemyndigelse kræver af en sådan besættelse.« (min understregning)

Generalstabens havde behov for, at også Bornholms forsvar fulgte hærens centrale myndigheders opfattelse af kystforsvarets muligheder. Hvis kommandanten gjorde dette, ville det være mere naturligt at være lydør over for Væbningens ønsker. Hærloven af 1909 indebar i sin tekst bestemmelsen om, at der hvert andet år samtidig skulle holdes øvelser med Væbningens forskellige enheder, men derudover blev organisationen beskrevet som uændret. Dvs. at Generalstabens inden for hærens samlede resurseramme havde mulighed for enten at forbedre Væbningens materielsituation eller lade alt forblive uforandret utilfredsstillende.

Som nævnt meddelte forsvarsminister Klaus Berntsen officielt 22. juli 1910 oberst Petersen Generalstabens opfattelse fra begyndelsen af december 1908. Generalstabens havde da klart - parallelt - beskrevet

Generalstabschefen, generalmajor Jens Vilhelm Gørtz, i 1908. Hans stab søgte at få kontrol over, hvordan bornholmerne forsvarede øen. (Rigsarkivet)

sine idéer og øforsvarsplanen og de ønskelige materielforbedringer, men de havde som nævnt ikke fået indflydelse på formuleringen af lovteksten i månederne derefter. Forbedringerne kunne derfor opfattes som guleroden og belønningen for en ny kommandants loyalitet over for Generalstabens synspunkter.

Louis Nielsen havde i sin rekognosceringsrapport taget udgangspunkt i Bahnsøns opgaver fra 1893, og gik derefter over til en analyse af landgangsmulighederne på øens kyster. Han afsluttede sin analyse med at konstatere, at »ingen større sammenhængende Del af Kysten (kan) siges fra Naturens Side at være skærmet mod Landsætning.« Der var de fleste steder dybt helt ind til land. Vadningsafstanden var selv på sydkysten »ganske kort«. Øen havde 19 havne, hvoraf Rønnes og Nexøs samt Hammer-

havnen kunne anvendes af større dampere. En spærring ved sænkning af skibe i havneindløbene var dog mulig uden vanskelighed. De mange havne krævede et lokalforsvar, der samlet ville lægge beslag på en for stor del af Væbningens styrke. Man måtte derfor resignere og kun søgte at sinke landsætningen, så man skabte tid til fremdragning af reserver.

Kystbevogtningen skulle bl.a. ske ved udnyttelse af højtliggende punkter, gennem udnyttelsen af civilbefolkningens patriotisme og ved et veludbygget meldesystem. Om natten og i usigtbart vejr skulle der gennemføres patruljering på kysten og om muligt med både ud for denne.

I behandlingen af kystforsvaret konstaterede Generalstaben, at kommandanterne havde koncentreret sig om denne opgave, selvom også nogle af dem åbent havde tvivlet på forsvarsmulighedens værdi. Indsatsen havde typisk været koncentreret om de største havne, og havde ikke dækket de mellemliggende kyster. De landsatte styrker ville kunne nedkæmpe kystforsvarskompanierne, før de kunne bliver forstærket, idet det ville tage mindst 4-5 timer at samle hele styrken ved et givet landgangssted. Inden for dette tidsrum ville fjenden uden problemer kunne have landsat en overlegen styrke. Derfor måtte fjenden mødes fra en central opstilling. Det var den eneste vej til at yde den af Bahnson krævede kraftige modstand mod større fjendtlige foretagender. Fra en central opstilling ville man kunne nå kysten på 2-2½ time, selv uden anvendelse af jernbanen, som Generalstaben ikke fandt egnet til brug under en sådan fremrykning.

Herefter gjorde staben klart, at opgaven indebar, at »Øen skal bevares« på trods af, at opgavens tekst havde kvalificeret opgaven med et »om muligt«. Denne opgave løstes ikke ved en heroisk kamp ved kysten. Midlerne var i stedet:

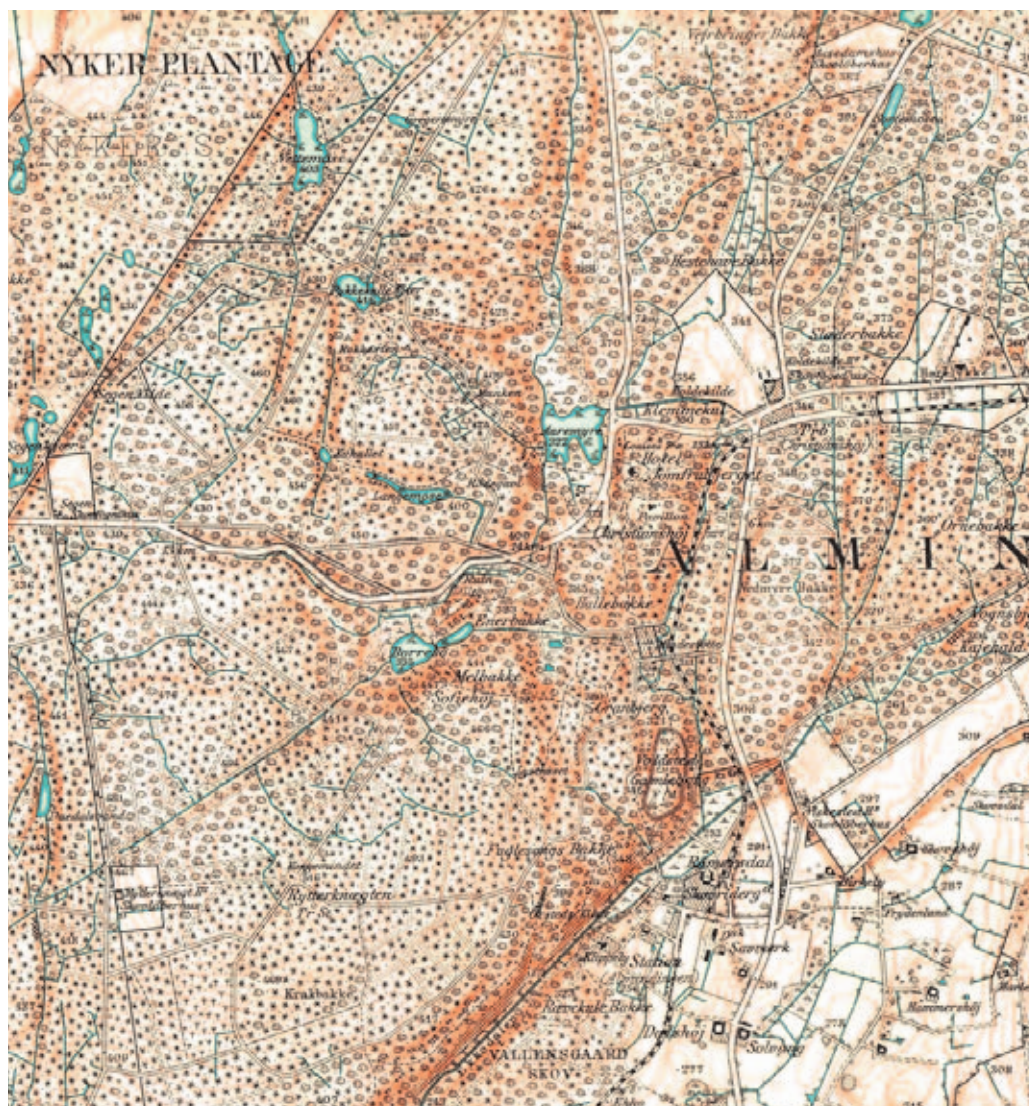
»... en Art Guerrillakrig, som muliggør langvarig Modstand i aaben Mark, og, naar denne Modstand maa opgives paa Grund af Uligheden i Styrke, Sammen- dragning af Væbningen til en forberedt defensiv Position, en Reduit, hvor Modstanden kan fortsættes.«

Man kan se, at Kühnells idé levede videre i slutningen af 1908, selvom generalen selv var død nogle måneder tidligere. Imidlertid fandt Generalstaben, at en sådan kamp lå over Væbningens befalingsmænds evner. De kunne ikke opnå den nødvendige erfaring.

»Det er derfor Generalstabens Anskuelse, at en Guerrillakrig ikke skal forsøges, men at Væbningen, naar Modstanden i aaben Mark maa opgives, samlet skal trække sig tilbage til et Terrainafsnit, der byder gode Betingelser for fortsat og haardnakket Modstand.«

Aarsballe-Stavsdaal-partiet var for stort til Væbningens begrænsede styrke. Rekognosceringen viste, at Hammerknuden havde væsentlige mangler. Den bedste stilling ved kysten var Hammershus Fæstning, hvor ruinen gav gode stillinger for rekylgeværer (lette maskingeværer) og beskyttelse mod granater fra feltskyts. En anden mulighed var et klippeparti ved Helligdommen. En problem ved at vælge en stilling ved kysten var imidlertid, at den så ikke samtidig kunne anvendes som Væbningens hovedstyrkes beredskabsstilling, som måtte lægges centralt på øen ved et vejknudepunkt.

Det sted på øen, der bedst muligt levede op til alle krav, var efter Generalstabens opfattelse »Jomfrubjerget« ved vejknudepunktet i Almindingen. På det tidspunkt var højdepartiet stadig adskilt fra den omgivende skov af ubevoksede skrænter, der gav gode skudfelter for geværer og rekylge-

værer, medens fjendens artilleri havde vanskeligt ved at virke på grund af skoven. Der kunne etableres pigtrådsspærringer på disse skrænter. Der fandtes i øvrigt en kilde på knuden, der sikrede vandforsyningen til hotellet på Jomfrubjerget og pavillonen på Christianshøj. Selve den trekantede ildstilling omkring Jomfrubjerget (og Christianshøj) ville have en front på 1200-1300 meter.

Generalstabens forslag til den bornholmske reduit, Jomfrubjerget, der ses ved »A« i Almindingen, og som dominerer vejnettet i området. Kortet er et målebordsblad fra 1886 rettet i 1914. Langs østre side ses jernbanelinien Almindingen-Gudhjem, der åbnede i sommeren 1916. Det var den nordlige del af linjen Aakirkeby-Gudhjem. Trinbrættet »Christianshøj« ses lige øst for Jomfrubjerget. Via Aakirkeby var der jernbaneforbindelse til Nexø og Rønne samt via Rønne videre til Sandvig-Allinge. (Bornholms Museum)

På grundlag af rekognosceringen kom Generalstaben med sit »Udkast til en samlet Plan for Bornholms Forsvar«. Ifølge planen skulle befalingsmænd og mandskab have håndvåben og udrustning hjemme (som Hjemmeværnet under den kolde krig). Personellet mødte ved mobilisering ved Stavsdal magasin og fik her udlevet ammunition. Værnepligtige fra værnenes andre enheder, som blev forhindret i at rejse til Sjælland, mødte ligesom frivillige også ved Stavsdal og blev indsat af Væbningen i øforsvaret. Også Væbningens heste og udskrevne vogne mødte ved magasinet. Den af Generalstaben organiserede »Civile Efterretnings-tjeneste« på øen trådte i funktion og overtog kontrollen med »mistænkelige Personer«. Bornholms Telefonaktieselskab gik i gang med at udbygge telefonnettet. Provianteringen af Jomfrubjerget og om nødvendigt opbygningen af en vandforsyning her blev indledt. Væbningens styrker blev derefter placeret i »sammenbrængt Kantonnement« (dvs. med størst muligt antal soldater på hver gård) om Aarsballegård.

Ryttereskadronen og den i fredstid etablerede civile bevogtningstjeneste tog sig af kystbevogtningen. Forbindelsen til kommandanten skete med frivillige cykliststafetter og med telefon. Havne blev forberedt spærret af havnemyndighederne. Når spærringerne var etableret, skulle de sikres af frivillige og rekylgeværer.

Hvis fjenden gik i land, rykkede Væbningen hurtigst mulig frem for »ved et pludseligt og hensynsløst Angreb, hvilket det navnlig gælder om hurtigt at bringe Batteriet i Virksomhed, at kaste Fjenden.« Når forholdene tvang den dertil, skulle Væbningen gå tilbage til Jomfrubjerget, der i mellemtiden var udbygget til en stærk feltbefæstet stilling i et samarbejde med forstværnet, der var indledt allerede i fredstid. Man skulle søge at forsinke fjendens fremtrængen med hindringer. Fra reduiten fortsattes modstanden til det yderste med alle til råd-

dighed værende midler. Man skulle hele tiden patruljere energisk, så man kunne udnytte muligheder for offensiv handling.

Generalstaben understregede, at det var ønskeligt at udruste Væbningen med det moderne gevær M.1889, men dette var ikke muligt. Det eneste, der kunne gøres, var at øge patronantallet til hvert eksisterende enkeltskudsgevær fra 200 til 500. Batteriet skulle i stedet for de otte 4-punderne udrustes med fire stk. moderne 75 mm feltkanoner M.1902 med 400 skud pr. kanon. Artilleriet skulle også bevæbnes med samme årgang geværer som fodfolket. Artillerikompagniet skulle i stedet for sine 16 4-pundere »efterhaanden« bevæbnes med 30 rekylgeværer med hver 10.000 patroner.

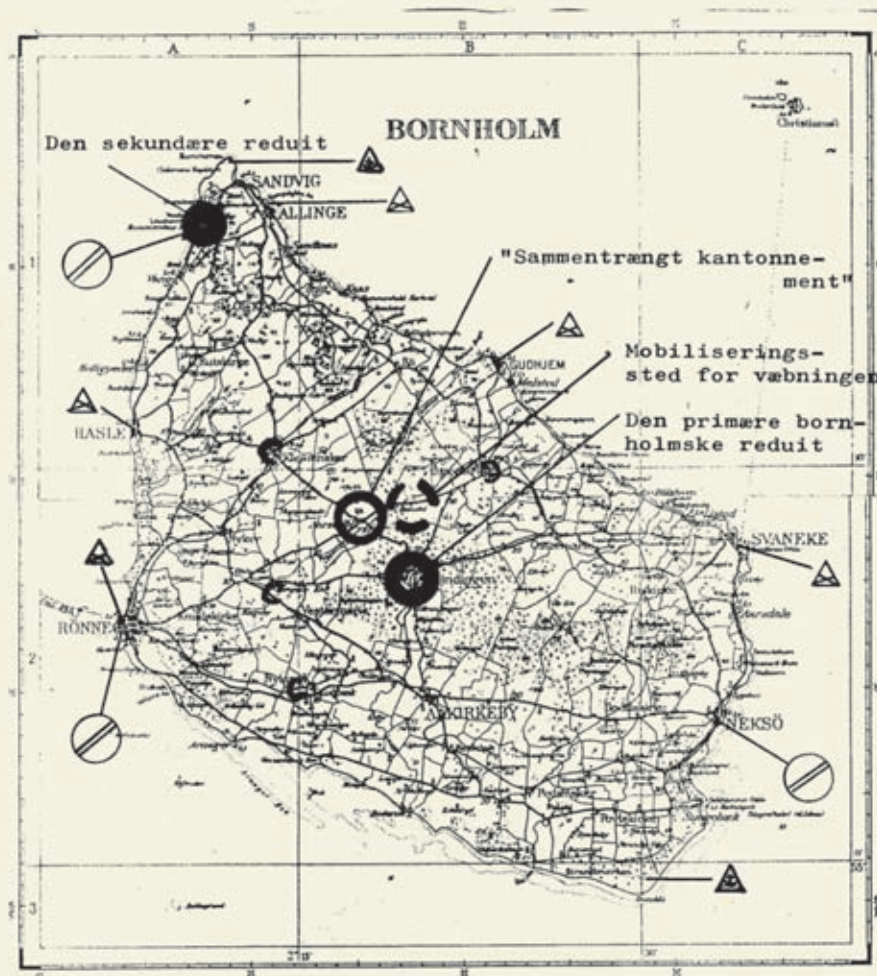
På grund af, at personellets personlige våben og udrustning skulle opbevares hjemme, kunne Bornholms Tøjhus nedlægges. De samlede udgifter til forbedringen af udrustningen af værnet blev af Krigsministeriet i begyndelsen af 1909 udregnet til ca. 500.000 kr (hvilket efter Danmarks Statistiks Prisberegner svarer til ca. 30 millioner 2008-kroner).

Samme dag, hvor Krigsministeriet orienterede om Generalstabens overvejelser og planudkast, opfordrede det Væbningen til at overveje at udnytte den mulighed for at oprette en landstorm af ældre og ikke uddannede værnepligtige, som den nye hærlov gav mulighed for. Man ønskede inden udgangen af oktober at modtage kommentarer med et organisationsforslag.²² Det skal her understreges, at dette skridt var

22 Rigsarkivet.

- Bornholms Værn. Pk. 1. 1660-1958. Krigsministeriet Fortroligt M. 1491 af 22-07-1910 til Bornholms Væbning (af Schouboe påført 'Sat ud af Kraft af Forsvarsinstruksen af 1924')
- Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939.
- ° Krigsministeriets 2. Departement Fortroligt C.a. 100 af 29-01-1909.
- ° Krigsministeriet. Fortroligt. M.1492 af 22-07-1910 til Bornholms Væbning.

Den i Generalstaben i 1908 - efter den første recognoscering - udarbejdede plan for Bornholms forsvar. Sendes til væbningen i juli 1910.

Kyst- og havnebevogtningen sker ved frivillige (+ et par rekylgeværskytter) og eskadronen. Forbindelsen til centralopstillingen sker ved hjælp af "cykelstafetter". I kantonnementet står fodfolksbataljonen, batteriet med 4x75mm KN og artillerikompaniet med resten af rekylgeværskytterne med vogne til transport. Reduiten på Jomfrubjerg udbygges med rydninger, feltbefæstninger og pigtrådsspærringer. Landsætninger imødegås beslutsomt ved angreb. Hvis ikke succes viges ud til reduiten.

helt enestående, idet der på trods af lovteksten ikke blev etableret landstorm i de andre landsdele under 1909-ordningen, selv ikke efter, at Krigsministeriet 10. september havde opfordret Generalstaben til at overveje andre muligheder for anvendelse af landstormsenheder - ud over på Bornholm. Ministeriet tænkte på forsvaret af den planlagte jyske Redit (Mors) samt på sikringen af sjællandske kystværker uden for København, havne samt vej- og jernbanebroer.²³

16. august fulgte første del af, hvad man kan opfatte som loyalitetsbetalingen. Krigsministeriet gav Hærens tekniske Korps ordre om at overføre så mange bagladegeværer M.1867/96, at Væbningen rådede over 2.000. Af de 500 ekstra geværer skulle 300 anvendes til artilleriet og 200 til frivillige. Alle geværer skulle have 500 patroner. Samtidig blev overførslen af 75 mm-batteriet med de fire pjecer med 400 skud pr. kanon bestemt. Derimod var den umiddelbare tildeling af rekylgeværer blevet reduceret fra 30 til kun 12, dog med 10.000 skud til hvert gevær.²⁴ Ifølge Schouboes beretning ankom de fire 75 mm kanoner først til øen i 1912. Det kan meget vel hænge sammen med, at hærens og fæstningens artillerichef, Artillerigeneralen, ikke var blevet konsulteret før beslutningen om at afgive de fire kanoner til Bornholm. Beslutningen reducerede efter generalens opfattelse hans pjecereserve i uacceptabel grad. I slutningen af oktober anmodede han om, at der skete kompenserende nyproduktion.²⁵

Harald Ditlev Petersen, her som oberstløjtnant året før han blev Kommandant på Bornholm. Det var ham, der skulle gennemføre Generalstabens idéer om øens korrekte forsvaret. (Rigsarkivet)

Ud fra Generalstabens plan udarbejdede oberst Harald Petersen så hurtigt sin nye forsvarsplan og landstormsforslaget. Hans udtalelser blev sendt den 30. oktober 1910.

Når man læser skrivelserne erkender man, hvor vanskeligt det var for København at kontrollere Kommandanten på Bornholm. Han var for det første som udgangspunkt en ikke udygtig officer, der afsluttede en udmærket lang karriere som linjeofficer med at blive udnævnt til en særdeles selvstændig kommando. Han var samtidig fra en tid, hvor en lokal chef altid, og specielt i provinsen, måtte gives en omfattende personlig myndighed, og normalt med selvfølelse nidkært vogtede denne mod enhver indblanding. Med sit karriereforløb uden for København havde Petersen sandsynligvis en ret skeptisk holdning over for yngre, kvikke stabsofficerer fra hovedstaden som Louis Nielsen. Selv General-

23 Rigsarkivet. Krigsministeriet. 5. Kontor (Mobiliseringskontoret) Pk. 34. Landstorm. Krigsministeriet. Fortroligt M. 1669 af 10-09-1910 til Generalstaben.

24 Rigsarkivet. Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939. Krigsministeriet. Fortroligt C.a. 1260 af 16-08-1910 til Hærens tekniske Korps.

25 Rigsarkivet. Generalstabens Operationssektion. Indkomne Sager 1910-11. Pk. 2. Artillerigeneralen. No. 648 af 31-10-1910 til Krigsministeriet.

Kommandanten - oberst H.D.Petersen's - plan, der er udarbejdet som en - på overfladen kun - justeret udgave af Generalstabens i oktober 1910 -

Kystbevogtningen gennemføres i alt væsentligt af landstorm og frivillige. Forbindelsestjenesten organiseres som i Generalstabens plan.

Hovedparten af rytteriet indgår i hovedstyrken i kantonement. Kun transport til rekylgeværskytterne (cykel). Her forudset kun at møde en landsætning med en del af styrken.

I forhold til i Generalstabens plan lægger oberst H.D.Petersen udpræget vægt på en mobil og opportunistisk kamp foran reduiten med den mobile styrke og en del af landstormen - her også en guerrillalignende kamp. Kampen om reduiten sker kun i "den yderste nød".

I 1914 er der etableret et "Rønnekommando" på 1 kompagni (+ fire rekylgeværer). Bevogtningsdistrikterne er fra den tid. Eskadronen har igen ansvaret for en del af kysten (nu den nordlige halvdel).

stabschefen, Vilhelm Gørtz, var yngre i tjenesten end Petersen. Derudover var kommandanten pensioneret fra linjen og kunne derfor ikke lokkes eller presses med hensyn til fremtidige karrieremuligheder.

Petersen behandlede Generalstabens plan som en samling vel teoretiske forslag. Han afviste ideen om opbevaring af våben og udrustning hjemme, bl.a. med spørgsmålet om, hvilken enkeltmandsudrustning, det skulle dreje sig om. Situationen på dette punkt var ynkelig, og han så ikke realistiske muligheder for en snarlig forbedring. Man skulle ved den løsning også regne med en betydelig risiko for tab af privat opbevareret udrustning. Den eneste ændring af oplægningen, som han betragtede som hensigtsmæssig, var en opmagasinering af de nye - for første gang i Væbningens historie moderne - artilleripjecer i sikkerhed i Stavsdal magasin langt fra kysten.

Den forsvarsplan, som Petersen derefter fremlagde, havde på overfladen fællestræk med Generalstabens. Væbningens hovedstyrke blev anvendt samlet fra en central position, og kunne støtte sig til en reduit på Jomfrubjerget, men reelt var der meget betydelige afvigelser. Petersen lagde vægten på sin styrkes bevægelige modstand mod en landsætning, hvorfor han afviste at binde sit lille rytteri til kystbevogtningen. Her svarede hans idéer til ånden i Viales plan, som Petersen har haft til rådighed. Eskadronen skulle kun afgive befalingsmænd til at lede bevogtningen. Overvågningen af kysten skulle forberedes i fredstid. Den skulle ske gennem civile myndigheder, der blev forstærket af landstormspersonel, deriblandt fiskere, der foretog patruljering. På kysten skulle patruljeringen ligesom mælingsvirksomhed ske på cykel.

Petersen var, når han så bort fra Hammerhavnen, der kunne spærres straks, skeptisk overfor tidlige spærring af øens havne på grund af den negative virkning på den civile befolkning.

Generalstaben havde forestået, at man skulle udskrive vogne til transport af fodfolksstyrken mod et landgangssted. Dette afviste Petersen som hovedløst farligt. En opsiddet styrke ville kunne nedkæmpes i baghold gennemført af fjendtlige rekylgeværbevæbnede skytter. Han ville fodmarchere mod landgangsstedet, uanset, at det ville tage længere tid, fordi dette ville sikre, at den fremrykkende styrke blev holdt under effektiv kontrol. Der skulle kun udskrives vogne til rekylgeværskytterne.

Han ville selv føre den »opererende Styrke«, hvilket vil sige Væbningens fodfolk, eskadronen, det nye batteri og det rekylgeværbevæbnede artillerikompani. Han så i øvrigt frem til at modtage de sidste 18 af de lovede 30 rekylgeværer. Reduitstyrken på Jomfrubjerget skulle føres af fodfolksbataljonens chef.

I den samtidige skrivelse af den bornholmske landstorm konstaterede Petersen, at han vurderede, at der ville blive mulighed for at etablere fire landstormskompanier, hvis befalingsmænd i betydelig udstrækning kunne hentes i skytteforeningerne. Amtsskytteforeningens formand havde været imponeret og positiv, da han hørte, at landstormen skulle bevæbnes som den øvrige bornholmske hær. »Bornholmerne forstaar ved Landstorm en Samling Mænd, bevæbnede med Spyd o.l.« Halvdelen af landstormen måtte placeres fast på Jomfrubjerget, men den anden halvdel, »Reduitbesætningens mobile Dele«, ville være tilstrækkeligt uddannet til at kæmpe foran denne, til støtte for den »opererende Styrke«.

Under en lige gennemført kadreøvelse (»instruktionsøvelse«) havde Petersen øvet Væbningen i den bevægelige kamp. Han var helt og fuldstændig uenig med Generalstaben i dennes opfattelse af reduitens funktion. Efter hans opfattelse og øvelsesresultaterne skulle den mobile styrke operere i nærheden af reduiten, med indirekte

Sommerhotellet i reduiten, men hvad skulle ske om vinteren? (Bornholms Lokalhistoriske Arkiv)

støtte fra denne, dvs. at fjenden måtte kæmpe med dobbelt front. Han stræbte ikke efter at søge trygheden i den sidste stilling. »*Den sidste Kamp kan* (original understregning) *blive ført fra Reduiten, hvor hele Krigsmagten da maa være samlet. Denne Situation vil jeg af al Magt søge at afværge - det skal være den yderste Nød, der driver mig til denne Operation.*« Hans erfaringer med de bornholmske befalingsmænd gjorde ham mere optimistisk end Generalstaben med hensyn til mulighederne for guerillalignende kamp.

Petersens syn på reduitens muligheder måtte også hænge sammen med den faktiske situation på Jomfrubjerget. Det var ikke vandforsyningen, der var problemet, men mulighederne for at komme under tag. Hotellet havde kun 16 værelser og spisesalen, dvs. at man ikke kunne få mere end 200-250 mand placeret her. Man havde kun telte til yderligere 100 mand. Pavillonen på Christianshøj kunne anvendes til kommandanten, befalingsmænd og »*ældre civile Folk*«. Der

manglede således indkvarteringsplads, men det væsentlige problem var, at bygningerne var uopvarmede. Det skabte meget store problemer med anvendelsen af området som reduit om vinteren. Situationen blev forværret af den manglende personlige udrustning til Væbningen personel. Landstorm manglede kogegrej og måtte på grund af manglende uniformer udstyres med armbind.²⁶

Man kan læse Petersens skrivelser som den erfarne ældres lektion efter et ret overfladisk elevarbejde. Undervisningen gav resultater. I juni 1911 fik Væbningen overført minimal personlig udrustning, herunder feltflasker og kogekar, til 5-600 landstormsfolk samt 1000-1200 tornystre af kalveskin til den opererende del. Tornystrene kan også opfattes som et nødvendigt element i forberedelsen til den anden del af

²⁶ Rigsarkivet. Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939. Bornholms Væbning. Fortroligt Nr. 19 og Nr. 20 af 30-10-1910 til Krigsministeriet.

Generalstabens loyalitetsydelse til Bornholms Væbning, den store feltøvelse, der skulle afprøve den nye krigsplan.

Den nye hærlov fastslog som nævnt, at Væbningen hvert andet år skulle gennemføre genindkaldelse til øvelse med alle våbenarter samtidig. Det skulle ske første gang i efteråret 1911 i tilnærmet form gennem en øvelse med fodfolksbataljonen, batteriet og artillerikompaniet (med rekylgeværer). Kun eskadronen ville mangle, da den havde været indkaldt tidligere dette år, hvor den under Petersens meget kritiske øjne var blevet øvet i felttjeneste.²⁷

En øvelse kunne skabe mulighed for afprøvning af ideerne i forsvarsplanen, hvis Generalstabens øvelsesleder og sørgede for en fjendestyrke. En rekognoscering fra Generalstabens side med henblik på at forberede øvelsen fandt sted i sommeren 1911.²⁸ På grund af en epidemi eller måske reelt på grund af den internationale spænding mellem England og Tyskland ved Marokkokrisen i september²⁹ blev øvelsen udskudt til 1912.³⁰

Medens man ventede på øvelsen, arbejdede man i København videre med depot- og magasinsspørgsmålet, idet man samtidig søgte at dække indkvarteringsbehovet på Jomfrubjerget. I marts 1911 havde Krigsministeriet anmodet Ingeniørkorpset om at undersøge mulighederne for at afhænde alle hærens ejendomme på øen (bortset fra Kommandantgården og Hovedvagten i Rønne) for derefter at opføre nye depot- og magasinbygninger i Almindingen, »Øens

Mobiliseringssted og Reduit«. Man kunne eventuelt efterlade depotplads til ét kompagni i Rønne. De nye bygninger i Almindingen måtte påregnes opført af let konstruktion for at spare penge. Placeringen skulle fastlægges, så »de kan komme et eventuelt Forsvar af Afsnittet til Gode«, dvs. placeres i reduiten.

9. august blev Petersen informeret af ministeriet om skrivelsen, og et par dage senere blev han af Ingeniørkorpset anmodet om en udtalelse. Han svarede den 30. september, at mulighederne for at tjene penge ved salg af bygninger og arealer var meget begrænsede. På et spørgsmål fra korpset konstaterede han også, at mulighederne for at opbevare udrustning i Kommandantgården var yderst beskedne. Samme dag gjorde Petersen Krigsministeriet opmærksom på, at han hele tiden var blevet givet det indtryk, at Stavsdal skulle være mobiliseringsstedet, Jomfrubjerget kun reduit. Kommandanten gik hårdt mod idéen om at anvende Almindingen som mobiliseringsstedet. Det kunne blive skæbnesvangert for øens forsvar, fordi »Fjenden med største Lethed kunne afspærre Adgangene til Almindingen, udelukke Besætningen her, udsulte den, og udelukke Mandskab og Heste som Vogne m.m., der strømmer til Mobiliseringsstedet udefra.« Det vidste enhver, der kendte Almindingen. Man havde lige anvendt midler til at udbygge Stavsdal. Her skulle man oplægge al krigsammunition (bortset fra ammunitionen til Rønnekompagniet, der var forstærket med fire rekylgeværer), al fredssammunition, en del af materiellet til batteriet og artillerikompaniets resterende otte rekylgeværer (der var plads til de lovede yderligere atten). Der burde i første omgang bygges til i Stavsdal, så der blev plads til resten af batteriets materiel samt eskadronens sager. Senere burde der her også etableres plads til tre fodfolkskompagniers og landstormens udrustning. Han gik mod afhændelse af bygnin-

27 Rigsarkivet. Bornholms Værn. Pk. K.2. 1660-1958. Bornholms Væbning Fortroligt Nr. 26 af 01-07-1911 til Bornholms Væbnings Eskadron.

28 Rigsarkivet. Generalstabens Operationssektion. Indkomne Sager 1910-11. Pk.2. Krigsministeriet. Fortroligt A. 2978 af 05-07-1911 til Generalstabens.

29 Rigsarkivet. Direktøren for Krigsministeriet. N. B. Ulrich. Privat og fortroligt. II. Mundtlige Forhandlinger, Referater, m.m. Notater fra 12-09-1911.

30 Bornholms Lokalhitoriske Arkiv: Oberst O. B. Schouboe: Bornholms Værn gennem tiderne. Rønne 1929.

Det nye 75 mm batteri klar til afmarch til øvelsen i 1912. (Rigsarkivet)

ger i Rønne. Han påpegede, at Jomfrubjerget var overrendt af turister.³¹ Kort sagt meddelte han ministeriet, at det skulle holde deres fingre væk fra ting, de ikke forstod. Generalstaben støttede i alt væsentligt Petersen, idet man samtidig konstaterede, at »Kommandanten i Hovedsagen (havde) tiltraadt (Generalstabens) ... Forslag til Øens Forsvar.« Krigsministeriet gav sig derefter. Stavsdal skulle udbygges som Væbningens mobiliseringssted med plads til hele batteriet og eskadronen. Man be-

sluttede, at dette skulle finansieres ved salg af herredsmagasinerne i Allinge, Svaneke og Nexø.³² En konsekvens var, at Jomfrubjerget, som Petersen nok netop ønskede det, blev mindre egnet som reduit, idet indkvarteringsbegrænsningerne ikke blev afhjulpet.

Den store øvelse fandt sted i september 1912. Det var den største øvelse, der indtil da var blevet afholdt på øen. Den efterfølgende beskrivelse bygger på Schouboes beretning. Væbningens genindkaldte styrke

31 Rigsarkivet. Generalstabens Operationssektion. Indkomne Sager 1910-11. Pk.2.

- Krigsministeriet D. 1177 af 09-08-1911 til Kommandanten paa Bornholm.
- Kommandanten paa Bornholm, Nr. 696 af 30-09-1911 til 1' Ingeniørdirektion.
- Bornholms Væbning. Fortroligt Nr. 34 af 30-09-1911 til Krigsministeriet.

32 Rigsarkivet. Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939.

- Generalstaben. Fortroligt C. Nr. 102 af 22-11-1911 til Krigsministeriet.
- Krigsministeriets 1' Departement M. 2488 af 06-12-1911 til 2' Departement.
- Krigsministeriets 2' Departement D. 1816 af 12-12-1911 til 1' Departement.
- Krigsministeriets 2' Departement D. 204 af 05-02-1912 til 2' Departement.

dannede hovedstyrken i »Rødt Parti«. Det blev kommanderet af oberst Petersen. Partiet var forstærket med en gardehusardeling og så store dele af de frivillige korps fra København (Akademisk Skyttekorps, Københavns Skyttekorps, Livjægerkorpset, Korps Westenholtz), at det samlede antal rekylgeværer kom op på 32, dvs. mere end det antal, der var forudset til artillerikompaniet. Medlemmer af Bornholms Skytteforening deltog i en af øvelsens faser. Fra flåden rådede partiet over et mineskib og fire torpedobåde.

Landgangsstyrken bestod af 1. Regiment med to fodfolksbataljoner, ét batteri og en husareskadron. Den nærmede sig i omfang den styrke, som Kühnel havde forudset, at

en fjende, dvs. tyskerne, ville landsætte på øen. Dette »Blaat Parti« rådede over en flådestyrke på tre panserskibe, 12 torpedobåde og to transportskibe. Kong Christian 10. og Klaus Berntsen ville overvære dele af øvelsen. Den nye generalstabschef, generalmajor Palle Berthelsen, var øvelsesleder.

Øvelsens første fase omfattede selve landgangen. På grund af, at »Rødt Parti« ikke - som ønsket og forudsat af øvelsesledelsen - havde hovedstyrken i en beredskabsopstilling, men indsatte Væbningens hovedstyrke i et kyst- og havneforsvar ved Rønne med Petersen selv ved Rønne Kirke, blev angrebet afvist. Schouboe selv mente i sin kommentar, at Berthelsens kritik var for mild.

Rønne havn i september 1912 efter at øvelseslederen havde fjernet den bornholmske forsvarsstyrke, så fjenden kunne komme i land til de efterfølgende øvelsesfaser. I horisonten ses panserskibene, hvis kanoner anvendes til bombardement af Rønne centrum i det forgæves forsøg på at hjælpe 1. Regiment i land. Kongeskibet ligger med stævnen indad inderst i havnebassinet. (Rigsarkivet)

En af Bornholms nye 75 mm kanoner i stillingsskifte under 1912-øvelsen, overvåget af interesserede tilskuere. (Bornholms Lokalhistoriske Arkiv)

Man skulle have bekæmpet fjenden inde i landet, efter at han havde mistet støtten fra flådestyrkens kanoner. På grund af, at Petersen ikke fulgte planen, men havde gennemført et kystforsvar, måtte øvelsesledelsen hjælpe Blåt Parti i land i Rønne havn.

Også, efter at man har hjulpet fjenden i land, lykkedes det Petersens bornholmere at opfange landgangsstyrkens forsøg på at bryde ud af byen. Derefter blev der etableret en et døgn øvelsespause.

Øvelsens anden fase indledtes med »Rødt Parti« i en beredskabsopstilling om Jomfrubjerget og Aarsballegård. Væbningen var forstærket af 90 medlemmer af de bornholmske skytteforeninger, hvor halvdelen var med cykler, samt et kompagni af den sjællandske 1. Bataljon. Fasen havde karak-

ter af mødekamp, hvor »Blåt Parti« søgte at nå frem til Almindingen for at hindre samlingen af »landstormen« her, og »Rødt Parti« rykker frem for at imødegå forsøget. Forsvareren fik betydelige tab, men en aggressiv anvendelse af de frivillige korps i guerrilla-lignende mobil kamp medførte på trods heraf »Blaat Parti«s nederlag efter fire timers øvelse.

I den tredje fase var det »Rødt Parti«s opgave ved forsvar at dække landstormens sammendragning til Olsker. Fasen, der fandt sted om natten blev så forvirret, at intet kunne udledes af den.

Øvelsen førte til oprettelsen af et bornholmsk rekyllkorps. På et ret urealistisk grundlag kunne dens forløb siges at bekræfte rigtigheden af kommandantens ver-

Fjendtligt »Blaat Partis« fodfolk fra 1. Regiment under den store manøvre. (Bornholms Lokallhistoriske Arkiv)

sion af planen, idet han dog selv opportunistisk havde afvejet fra den for at gennemføre et succesrigt kystforsvar ved Rønne.

Oprindeligt havde Generalstaben forestillet sig en anderledes øvelse. Den daværende kronprins Christian havde i vinteren 1911 bedt om noget fornuftigt at lave, og krigsministeriets direktør, N. B. Ulrich, havde fået godkendt, at Christian blev udpeget som leder af den planlagte store øvelse på Bornholm. Midt i juni dette år bad han om en orientering om øvelsens hovedlinjer. På det tidspunkt var det planen, at angrebsstyrkens fodfolk skulle gå i land på Dueodde på øens sydøstende, medens artilleriet skulle sættes i land i Nexø havn. Anden øvelsesdag skulle den landsatte styrke

rykke frem mod Almindingen. Øvelsens sidste dag skulle den efter et mislykket angreb på reduiten gå tilbage mod udskibningsstederne. Orienteringen af kronprinsen blev givet før rekognosceringen,³³ og det er sandsynligt, at man herunder erkendte, at landsætningen på Dueodde med transportskibenes både var for kompliceret og risikabel.

Schouboe beskrev baggrunden for øvelsen således:

³³ Rigsarkivet. Direktøren for Krigsministeriet. N. B. Ulrich. Privat og fortroligt. I. Mundtlige Forhandlinger, Referater, m.m. Notater fra 06-01, 02-03, 14-06 og 15-06-1911.

Den 20. september 1912 blev der gennemført en kongerevy i lysningen ved Christianshøj, dvs. i den sydlige del af reduiten, med deltagelse af alle øvelsens enheder. (Forsvarsmuseet på Bornholm)

»Forklaringen af, at et saa enestaaende Foretagende som den bornholmske Manøvre, der som nævnt allerede var planlagt i 1911, i det hele taget kunne komme i Stand og blive gennemført, maa søges i hele det store og forcerede Arbejde, der i Aarene 1911-1914, med det ventede store Krigsopgør for Øje og Tanke, gøres i den danske Hær for at gennemføre og indarbejde Hærorordningen af 1909 så hurtigt og grundigt som muligt.«³⁴

³⁴ Bornholms Lokalhitoriske Arkiv: Oberst O. B. Schouboe: Bornholms Værn gennem tiderne. Rønne 1929.

Øvelsen skulle imidlertid vise sig at blive kulminationen af Bornholms Væbnings udvikling. Det, som Væbningen havde forberedt, måtte ikke gennemføres. Den hidtidige strid om karakteren af Bornholms forsvar, havde mindet om kampen på den ene side Højre og hærens ledelse, og den anden side de væsentlige venstregrupper og marinen. De københavnske hærmyndigheder havde forsøgt at projicere deres løsning på Bornholms forsvar, medens bornholmerne ønskede et (neutralitets-) forsvar ved kysten.

I 1913 kom De Radikale igen til magten. De afviste begge forsvarsmodeller. Denne afvisning kommer til at dominere de efterfølgende 30 år af øens forsvarshistorie.

Forsvarsforbud - 1914-1918

»Oberst Harald Ditlev Petersen ... er en myndig og handlekraftig Mand.« (oberst Schouboes karakteristik i 1929 af sin forgænger).³⁵

»Alle de bornholmske Rigsdagsmænd fra-raader Mønstring, da Kommandanten er krigsgal.« (Forsvarsminister Peter Munch 12. august 1914 i det daglige møde i forsvarsledelsen som svar på ønske fra Overgeneralen).³⁶

Gennem sin virksomhed siden ankomsten til øen havde Harald Petersen vist, at han var kompromisløs tilhænger af et eksistensforsvar, dvs. ønskede demonstrativt og længst muligt at kæmpe for et hjørne af øen. Selv om hans forsvarsplan var fortrolig, har der i denne lille landsdel, hvor alle interesserede ved næsten alt, og hvor alle befalingsmænd var lokale, ikke været tvivl om, hvordan Kommandanten havde til hensigt at forsvare øen. En sådan indsættelse var ikke alene i modstrid til hovedidéen bag 1909-forsvarsordningen: Forsvar mod de krigsførendes anvendelse af dansk territorium ved dettes kant. Den var, som det her er blevet argumenteret, også i direkte modstrid med øbefolkningens traditionelle forsvarsopfattelse.

Dette modsætningsforhold blev imidlertid ret irrelevant, fordi begge de to bornholmske folketingspolitikere, der blev valgt i 1913, kom fra partier, der var hårde modstandere af forsvarsordningen, dvs. ikke alene eksistensforsvar, men også et neutralitetsforsvar ved kysten. I Rønnekredsen var »Bornholms Social=Demokrat«s re-

En af kommandantens effektive modspillere i hovedstaden, redaktør C. N. Hauge. Her som indenrigsminister i 1920'erne. (www.im.dk)

daktør, Christen Nielsen Hauge, blevet genvalgt, fra Østre Kreds kom nu den radikale adjunkt Kristian Hansen Kofoed. Begge var dygtige, stærke personligheder, der senere blev ministre.

Da den serbisk-østrigske krise i slutningen af juli 1914 truede med at udvikle sig til krig, søgte oberst Petersen energisk at få afklaret det sidste uklare punkt i relation til den ekstraordinære mønstring af Væbnningen, der i givet fald skulle gennemføres på Bornholm. Det skulle ske samtidig med, at hæren på Sjælland opstillede en sikringsstyrke og den jysk-fynske hær fik sin fredsstyrke forøget, så man kunne dække hovedstaden mod kup henholdsvis forsvare territoriet mod krænkelser. Kommandanten søgte den 27. juli afklaret, om det indkaldte mandskab skulle lønnes, eller om det

35 Bornholms Lokalhitoriske Arkiv: Oberst O. B. Schouboe: Bornholms Værn gennem tiderne. Rønne 1929.

36 Rigsarkivet. Direktøren for Krigsministeriet. N. B. Ulrich. Privat og fortroligt. II. Mundtlige Forhandlinger, Referater, m.m. Notater fra 12-08-1914.

som ved normale uddannelsesmønstringer blot skulle honoreres med dagtillæg. Den 31. juli meddelte ministeriet, at der kun skulle ydes dagtillæg.³⁷ Sandsynligvis var det eneste, Petersen fik ud af henvendelsen, at han gjorde opmærksom på sin eksistens og holdning, så forsvarsministeren søgte vejledning hos de bornholmske folketingsmænd.

Da Munch den næste eftermiddag pr. telegram beordrede indkaldelser i de andre landsdele, meddelte han samtidig, at »Sikringsbestemmelserne hæves for Bornholms vedkommende. Mønstring maa ikke foretages. Dette Telegrams Ordlyd tilbagetelegraferes til Krigsministeriet.« Hermed var den »handlekraftige« eller »krigsgale« oberst bragt under kontrol, dvs. at det entydigt var sikret, at det var København der kontrollerede, om øen blev forsvaret - eller rettere, at den ikke blev det - hvis tyskerne gik i land.

Harald Petersen forsøgte den 6. august om morgenen at få ændret afgørelsen ved at få bemyndigelse til at indkalde to af væbningens fodfolkskompagnier til mønstring, det ene for at kunne beskytte beholdningerne i Rønne, det andet for at kunne bevogte Stavsdal Magasin. Dette var logisk, idet et af formålene med en sikringsstyrke var at sikre mulighederne for en senere mobiliserings gennemførelse.

Samme dag besluttede ministeriet, at Bornholms Væbning ligesom den jysk-fynske hær skulle være underlagt Hærens Overkommando, dvs. Overgeneralen, generaløjtnant Gørtz, fra middag. Da Harald Petersen fik melding om, at han var underlagt Overkommandoen, sendte han straks Væbningens status og plan til Gørtz, som jo kendte øen fra rekognosceringsrapporten

Forsvarsminister Peter Munch, her i foråret 1915. Han kunne på grund af Kommandantens satsning på et politisk forældet eksistensforsvar uden modstand gennemføre sin forsvarsmodel på øen. (Marinens Bibliotek)

seks år tidligere. Styrkens opdeling var som i 1910-planen. De eneste ændringer var, at Petersen nu vurderede, at landstormen i Reduiten kunne komme op på seks eller syv kompagniers styrke, og at mandskabet nu i det store og hele havde den nødvendige personlige udrustning. Den forberedte beredskabsopstilling var med det rekylgeværførstærkede fodfolkskompagni i Rønne og resten af »den opererende Styrke« i sognene omkring Stavsdal. Landstormen var forberedt indkvarteret i området ved Jomfrubjerget og syd for Almindingen fra Aakirkeby til Nexø. Som afslutning omtalte Petersen sin henvendelse samme dag til ministeriet om at få de to kompagnier mønstret. Dette hjalp ikke. Den 7. august telegraferede Krigsministeriet direkte til Væbningen for at gøre klart, at mønstring-

³⁷ Rigsarkivet. Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939. Krigsministeriet. Fortroligt M. No. 2096 af 31-07-1914 til Kommandanten på Bornholm.

gen af de to kompagnier ikke måtte finde sted. 10. august skrev oberst Petersen til Overkommandoen om ministeriets afvisning af mønstringen af de to kompagnier på trods af, at Væbningen ikke længere var direkte underlagt Krigsministeriet. Kommandanten gik ud fra, at ministeriets ordre skulle efterkommes på trods af dette forhold.

Derefter gik Petersen over til at forklare Overkommandoen, hvordan denne situation kunne være opstået. En »x + y«, som obersten vurderede var den radikale folketingsmand (dvs. adjunkt K.H. Kofoed), som højreavisen konstaterede »kan betegnes som den radikale Regerings specielle politiske Repræsentant på Øen« havde i »Bornholms Socialdemokrat« beroliget dem på øen, som var urolige over, at Væbningens placering under Overkommandoen kunne være signalet til, at Væbningen skulle forsøge et effektivt forsvar for øen.

»Dette er alle, vi har truffet, enige om, vilde være den største Ulykke, der kunde times os. Det vilde, uden Spor af Udsigt til heldigt Resultat, kalde Død og Undergang ned over baade Væbningens Mandskab og den civile Befolkning.«

»x + y« var fortsat: »Efter hvad vi fra god Kilde erfarer, er denne Ængstelse ugrundet. Der er netop taget Beslutning til saadanne Foranstaltninger, at vi ingen Risiko løber. Væbningens Mandskab vil ganske vist faa sit Tøj udleveret, for at man i paakommende Tilfælde kan optræde som en Slags Sø- og Politivagt. Men en egentlig krigersk Opgave faar den ikke paa Bornholm.«

Kilden var med meget stor sikkerhed Munch selv, der på opfordring fra ministeriets direktør den 2. august havde givet bemyndigelse til udlevering af mundering til Væbningens personel.

Petersen sluttede med indtrængende at indstille, »at Overkommandoen tager Øens vanskelige Mobiliseringsforhold i Betragt-

ning. ... Befolkningen her ... forstaar ikke, at Øens Beholdninger ikke øjeblikkelig dækkes, og den ser fuldt ud Faren heri.«³⁸ Denne sidste opfordring var sandsynligvis baggrunden for, at Gørtz den 12. havde taget spørgsmålet op under mødet med Munch, og her fået begrundelsen, at begge folketingsmænd betragtede Petersen som »krigsgal«. Dette gjorde det muligt for ministeren uden modstand fra oppositionen at indrette forsvaret af øen efter sit partis forsvarsopfattelse. Det eneste problem var, at der jævnfør hærlovens ord, som han havde erklæret at ville administrere efter, skulle ske to ugers genindkaldelser til øvelser hvert andet år. Den følgende måned ville det være to år siden indkaldelserne i 1912.

Schouboe, der som Harald Petersen så alt andet end et eksistensforsvar som ulogisk, konstaterede i 1929, at mineringerne af Storbælt havde gjort Østersøen til et tysk indhav og et forsvar af Bornholm derfor udsigtsløst. En sikringsstyrke var således meningsløs. Man kunne i den situation blot sikre beholdningerne mod ødelæggelse og markere neutraliteten i havnene. Efter hans opfattelse ville:

»... Formeringen af et militært Politikorps siges at være nødvendig, naar man vil have

³⁸ Rigsarkivet.

- Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939.
- Forsvarsministerens Statstelegram af 01-08-1914 til Kommandanten paa Bornholm
- Krigsministeriet. Fortroligt M. No. 2331-2333 af 02-08-1914 til den Designerede Overgeneral, Generalstaben og 1. Generalkommando.
- Kommandanten paa Bornholm Tegegram af 06-08-1914 til Krigsministeriet
- Krigsministeriet A.3928 af 06-08-1914 til Overkommandoen
- Krigsministeriet M. 3023 af 07-08-1914 til Kommandanten paa Bornholm
- Kommandanten paa Bornholm Fortroligt No. 69 af 10-08-1914 til Overkommandoen
- Rigsarkivet. Direktøren for Krigsministeriet. N. B. Ulrich. Privat og fortroligt. II. Mundtlige Forhandlinger, Referater, m.m. Notater fra 02-08-1914.

*Harald Petersen og hans adjutant under øvelse med Bornholms Rekyllkorps.
(Forsvarsmuseet på Bornholm)*

Sikkerhed for, at alt skal kunne holdes i den Gænge og Orden, for hvis Overholdelse det er Statens Pligt at sørge. Gennem en fornuftig Omgangstjeneste mellem Øens Befalingsmænd og Menige med Hensyn til Indkaldelser og Tjeneste vil dette kunne ordnes uden nævneværdigt Besvær og Arbejdsafbræk for dens værnepligtige. Foruden Kommandantstaben vil Tjenesten kræve en Styrke på omkring 72 Befalingsmænd og Menige altsaa kun eller rettere højst 1/30 af Øens værnepligtige. Den aarlige Tjenestetid for den enkelte værnepligtige bliver altsaa kun 12 dage.»³⁹

³⁹ Bornholms Lokalhitoriske Arkiv: Oberst O. B. Schouboe: Bornholms Værn gennem tiderne. Rønne 1929.

Dvs., at den gamle fæstningstilhænger, når han så eksistensforsvaret som uden mening, lagde sig på 'x + y's linje snarere end at acceptere et neutralitetsforsvar af øen ved kysten.

I august 1914 forsøgte Harald Petersen dog stadig at forbedre øens forsvar. Den 10. anmodede han Overkommandoen om, at det lille »Bornholms Rekyllkorps«, der var blevet etableret efter besøget af de københavnske frivillige korps i september 1912, ved mobilisering skulle indgå som en del af hans styrke. Den næste dag fulgte det lille korps selv op med en indstilling til Overkommandoen. Korpset, der var bevæbnet med fire rekylgeværer og de tyve eneste gevær M.1889 på øen, var godt disci-

plineret og uddannet. Indstillingen blev godkendt.⁴⁰

I slutningen af august havde Petersen igen skrevet til Overkommandoen og henvist til øens vanskelige stilling, denne gang for at få hjælp til at løse forplejningsproblemet, når styrken blev tvunget tilbage til Jomfrubjerget. Petersen bad om 16.800 konserverportioner, dvs. til mindre end en uges forplejning for den samlede styrke. Overkommandoen kunne kun sende 8.400 dåser. De måtte kun anvendes i den beskrevne situation, dvs. til bespisning på bjerget. I øvrigt skulle Væbningen dække sit forplejningsbehov gennem kontrakter med lokale leverandører.⁴¹

Herefter syntes oberst Petersen at have resigneret og erkendt, at han ikke kunne forbedre Væbningens krigsberedskab. Der kom ikke flere indstillinger herfra til Overkommandoen i perioden indtil hans afgang i slutningen af marts 1916.

I efteråret 1915 blev Væbningens genindkaldelser til øvelser suspenderet igen. Det fremkaldte »*misstemning og uro*«, hvilket fik Krigsministeriet til at understrege, at der ikke på nogen måde var tanker fremme om at nedlægge Bornholms Væbning. De bornholmske øvelser var kun blevet udskudt til det følgende år af praktiske grunde. For at bøde lidt på dette, blev der fra den 25. oktober 1915 gennemført våbenvise instruktionsøvelser for Væbningens officerer

og underofficerer. Ved en lille lov af 22. december 1915 blev forsvarsministeren bemyndiget til at udsætte afholdelsen af de øvelser, som skulle have været gennemført i 1915, til 1916. Alt mandskab, som ifølge loven skulle have været indkaldt 1915, blev indkaldt i 1916.

29. marts 1916 overtog fæstningsartilleristen oberst Vilhelm Koføed-Hansen stillingen som Kommandant. Umiddelbart derefter bestemtes i »*Kundgørelse for Hæren*«, at der i 1916 skal afholdes øvelser ved og med Bornholms Væbnings afdelinger.⁴²

Medens Bornholms landforsvar politisk var lagt på is i krigens to første år, blev øen i stadig stigende grad påvirket af søkrigen i den vestlige del af Østersøen. Engelske undervandsbåde, som i efteråret 1914 og eftersommeren 1915 var blevet sendt ind gennem Øresund, angreb tyske skibe omkring Bornholm. Skibsfarten blev ramt af drivminer, og da tyskerne i efteråret 1915 og foråret 1916 minerede det sydlige Øresund for at hindre, at flere fjendtlige undervandsbåde kunne slippe ind, blev skibsforbindelsen til København stadig farligere og vanskeligere. Den danske marine havde indledningsvis kun en efterretningsofficer på øen med en radiostation på et skib i Rønne Havn, men behovet for at uskadeliggøre miner, der drev i land, medførte, at der blev sendt minører til øen i februar 1915.⁴³

Senere samme måned blev torpedobåden

40 Rigsarkivet.

- Generalstabens Operationssektion. Indkomne. Sager 1914 Pk.4;
- Kommandanten paa Bornholm No. 269 af 10-08-1914 til Overkommandoen
- Bornholms Rekyllkorps Nr. 27 af 11-08-1914 til Overkommandoen
- Generalstabens Operationssektion. Kopibog.
- Overkommandoen. Fortroligt O. Nr. 416 af 09-10-1914 til Krigsministeriet.

41 Rigsarkivet. Bornholms Værn Pk. K2 1660-1958. : Overkommandoen O. Fortroligt Nr. 174 af 30-08-1914 til Kommandanten paa Bornholm.

42 Bornholms Lokalhitoriske Arkiv: Oberst O. B. Schouboe: Bornholms Værn gennem tiderne. Rønne 1929. Transkriberet manuskript.

43 Bornholms Lokalhitoriske Arkiv: Oberst O. B. Schouboe: Bornholms Værn gennem tiderne. Rønne 1929. Transkriberet manuskript.

Beretning fra Kommissionen til Undersøgelse og Overvejelse af Hærens og Flaadens fremtidige Ordning, Bilag XVI, 'Flaadens Virksomhed under Verdenskrigen', København 1922.

Rigsarkivet. Flaadens Overkommando. Sagsakter,

- Pk. 0.1 1911-1914 1-400. Marineministeriet Fortroligt No. 4393 af 02-08-1914 til Flaadens Overkommando.
- Pk. 0.2, 1915, 1-400. Marineministeriet No. 576 af 03-02-1915 til Flaadens Overkommando.

Forbindelsen til København blev i stigende grad truet af drivminer og hæmmet af tyske minespærringer mod indtrængende britiske undervandsbåde. Her Københavnerdamperen under krigen. (Bornholms Museum)

Torpedobåden Flyvefisken, hvis korte besøg i februar var flådens første tilstedeværelse på øen under 1. Verdenskrig. (Orlogsmuseet)

»Flyvefisken« sendt til Bornholm på grund af rygter om britiske undervandsbåde ved øen. Bådens chef sluttede sin rapport om besøget med at anføre:

», at man paa Bornholm synes at lægge megen Vægt paa og at være glade over Besøget af et dansk Orlogsskib. Man kunde mange Steder spore en vis Bitterhed over, at Bornholm efter deres Mening blev for sømt og overladt til sig selv under Krigen - og i de lokale Aviser stod Meddelelse om Torpedobaadens Ankomst under Overskriften »Sjælden Gæst«, o.l.«⁴⁴

Senere i 1915 begyndte flådeledelsen at sende torpedobåde til øen med regelmæssige mellemrum for at gennemføre eftersøgning efter drivminer og ødelæggelse af disse. I slutningen af august 1915 søgte forvalteren på Christiansø forholdsordre for det tilfælde, at krigsførende staters skibe søgte havn og støtte. I november rejste en udstationeret torpedobåd spørgsmålet om muligheder og samarbejde ved et mere permanent placering af et fartøj ved øen. De to initiativer førte til, at flådeledelsen besluttede, når det var muligt, at holde en torpedobåd stationeret i Rønne i lidt længere perioder af gangen. Direktivet til den torpedobåd, man så udsparede fra styrken i Øresund, blev, at den til opgave skulle have:

»... dels Neutralitetsbevogtningen af Søterritoriet i Overensstemmelse med de herfor givne Ordre, dels ved paakommende Minedrift at afsøge og rense Kystfarvandet for drivende Miner samt at uskadelliggøre inddrevne Miner i Minedetachmentets Fraværelse. I de øvrigt lidet sandsynlige Tilfælde, at Forsøg paa Anholdelse af et Skib

foretages paa Søterritoriet ved Bornholm, skal forholdes saaledes, at et saadant Forsøg paa uomtvisteligt dansk Søterritorium - efter forudgaaende Protest - skal forhindres med Magt.«⁴⁵

I slutningen af marts havde oberst Kofoed-Hansen som nævnt overtaget kommandoen over Bornholms Væbning. I sine erindringer, der blev skrevet i 1929-30, beskrev han sin indsats som at forbedre mobiliserings-systemet, så det blev hurtigere og mere effektivt. Væbningens samlede styrke ville skulle bringes på op mod 3.000 mand. Han betragtede det som sandsynligt, at angrebet ville ske som et natligt overfald, og spøjte med amtmanden om, at de ville komme i fangenskab samtidig.

Den største begivenhed under Kofoed-Hansens tjeneste blev genindkaldelsesøvelsen i slutningen af september 1916. Styrken af genindkaldte, der i alt talte omkring 1.000, blev samlet og indkvarteret i Rønne. Den afsluttende øvelse blev indledt med en alarmering i kvartererne klokken 2.30 om natten. Herefter skulle enhederne samles ved Stavsdal, for derefter at angribe mod en fjende, der var gået i land ved Hasle. Det blev et kaotisk forløb, hvor fremrykningen fra Stavsdal først startede klokken 10, fordi

45 Rigsarkivet.

- Flaadens Overkommando. Sagsakter,
- Pk. 0.2, 1915, 1601-2000. Forvalteren paa Christiansø Nr. 19 af 25-08-1915 til Marineministeriet
- Pk. 0.2, 1915, 2001-2400.
- Flaadens Overkommando. Indkomne Sager: 'Direktiver og Ordre for den udrustede Flåde'
- Bornholms Amt af 28-10-1915
- Chefen for Havørnen Løbe-Nr. 96 af 01-11-1915 til Flaadens Overkommando
- Chefen for Havørnen Løbe-Nr. 97 af 02-11-1915 til Flaadens Overkommando
- Chefen for Havørnen Fortroligt Løbe-nr. 100 til Flådens Overkommando
- Flaadens Overkommando Kopibog 1916, 1.
- Flaadens Overkommando O.461 af 25-05-1916 til Chefen for Torpedobaaden Havørnen
- Flaadens Overkommando O.463 af 26-05-1916 til Chefen for Torpedobaaden Hajen

44 Rigsarkivet. Flaadens Overkommando. Sagsakter, Pk. 0.2, 1915, 1-400.
Chefen for Torpedobaaden 'Flyvefisken' 19-02-1915 til Chefen for 1. Eskadre.

Oberst Vilhelm Kofoed-Hansen, der fik lov til at genindkalde Væbningen en sidste gang.
(Forsvarsmuseet på Bornholm)

befalingsmændene ikke anede, hvad de skulle foretage sig ved en hurtig udrykning. Dvs. at en væsentlig forudsætning for en effektiv gennemførelse af Harald Petersens forsvarsplan viste sig ikke at være til stede.⁴⁶

Samtidig med, at Kofoed-Hansen planlagde sin øvelse med den indkaldte styrke, var officerer i den tyske flådes admiralstab

i Berlin i gang med at planlægge en operation, der skulle skaffe kontrol over de for Tyskland væsentlige dele af Danmark, hvis det neutrale land blev inddraget i krigen. Overvejelserne havde 2. september 1916 fået form af et notat. Det understregede, at Jylland var den væsentligste landsdel for tysk marinekrigsførelse, men når man alligevel var i krig, kunne man eventuelt også tage andre steder af betydning.

I denne ramme vurderede man også en erobring af Bornholm. Tysklands fjender kunne anvende øen som base for undervands- og torpedobåde, men på grund af, at havnene ikke var befæstet, var værdien som støttepunkt begrænset. Også for tyskerne var øen kun af lille værdi, indtil den var blevet forberedt som en base, hvorfra Øresunds sydende kunne kontrolleres med torpedo- og ubåde. Indtil da ville øen først og fremmest kunne anvendes som et uforsvaret udgangspunkt for jagten på de britiske undervandsbåde. For at erobre øen skulle man anvende et infanteriregiment forstærket med en feltartilleriafdeling med tre batterier, en maskingeværbataljon, en

Fra 1916 var det bornholmske jernbanenet fuldt udbygget og til rådighed for transporter ved og efter mobilisering.

46 Oberst Vilhelm Kofoed-Hansen 1856-1934: Livserindringer (manuskript i familieej til dens brug). Bornholms Lokalhistoriske Arkiv: Oberst O. B. Schouboe: Bornholms Værn gennem tiderne. Rønne 1929. Transkriberet manuskript.

Truslen føltes ikke akut. En pause under en skydedag på Galløkken i 1918. (Forsvarsmuseet på Bornholm)

ryttereskadron, et cyklistkompagni, et telegrafkompagni og træen (samlet vurderes landgangsstyrken til at nå op omkring 4.500 mand). Den støttende flådestyrke skulle omfatte to-tre slagskibe til magtdemonstration, en torpedobådsflotille, en minerydningsdivision og ca. fem transportskibe med rigeligt landgangsmateriel. Operationen ville blive indledt med en bombardementstrussel mod Rønne fra slagskibenes side (som kystpanserskibene gjorde

under 1912-øvelsen). Dette skulle ske samtidig med landsætning både i Rønne og - med mindre fartøjer - i fiskerihavnene. Styrken var $2\frac{1}{2}$ gange så stor, som Kühnel i 1898 havde forventet, og den samtidige landsætning flere steder ville bringe Harald Petersens forsvarsplan ud af balance. Man ville hurtigt have fået brug for Jomfrubjergets støtte til at fortsætte kampen, hvis den opererende styrke undgik at blive afskåret fra tilbagegangen mod Almindingen.⁴⁷

47 Rigsarkivet. Akten betreffend Dänemark. PG 77555, sp.1404:

Admiralstab der Marine, Denkschrift, Ganz Geheim, O-Sache. 'Der Fall, dass Dänemark auf Seiten unserer Feinde tritt ...' af 02-09-1916.

Lukket, genoplivet og hengemt - 1919-1930

»Til lykke med den smukke stilling. Om et år eller to hæver vi Bornholms Væbning. Se så er det forbi.« (Forsvarsminister Klaus Berntsen, til den tiltrædende Kommandant, oberst Olof Bernt Schouboe, i juni 1921).⁴⁸

Allerede i vinteren 1919 blev arbejdet med efterkrigstidens forsvarsordning sat i gang. Tyskland var afvæbnet og Rusland hærget af borgerkrig. Østersøens bredder var nu for størstedelens vedkommende kommet under den umiddelbare kontrol af nyoprettede små eller mellemstore stater. Vestmagterne dominerede Europa militært og den engelske flåde støttede fra sin hovedbase i København de nye lande mellem Østersøen og den nu tilbagetrukne, russiske vestgrænse. Kort sagt var Danmarks militære situation afgørende bedret. Det forekom rimeligt at gennemføre de betydelige beskæringer af de militære budgetter, som den kritiske økonomiske situation syntes at gøre nødvendige. Det forsvarsberedskab, der fortsat kunne opretholdes, blev naturligt koncentreret om at sikre det genvundne Sønderjylland.

Også Bornholms militære situation var afgørende ændret. Med den engelske flådes tilstedeværelse i Østersøen (og senere sandsynlige hurtige tilbagevenden) var øen ikke afskåret fra resten af landet. Hvis der opstod en konflikt mellem vestmagterne og det revolutionære Rusland - evt. støttet af Tyskland - kunne man med de herskende maritime styrkeforhold se Bornholm som en fremskudt vestlig bastion i denne konflikt.

Med nedlæggelsen af Københavns befæstning direkte efter våbenstilstanden var det militærideologiske pres for også at ind-

*Olof Bernt Schouboe, hvis militære og politiske energi reddede Bornholms landstyrke fra nedlæggelse efter Verdenskrigen.
(Forsvarsmuseet på Bornholm)*

rette forsvaret af en af landsdelene uden for Sjælland efter en retrætestillingsmodel forsvundet. En fortsat understregning af en sådan stillings nødvendighed ville tværtimod undergrave troen på egne forsvarsmuligheder på Sjælland.

Dette er situationen set fra nutiden. I samtiden var det særdeles vanskeligt at opnå enighed om, hvorledes man skulle opfatte og forholde sig til den nye strategiske virkelighed. Vanskelighederne resulterede i en indædt konflikt i hærens ledelse mellem på den ene side den nye chef for Generalstaben, Louis Nielsen, og på den anden side de kommanderende generaler på Sjælland og i Jylland, Wolff og Lembcke. Stridsspørgsmålet var, hvorledes hæren skulle fordeles mellem Sjælland, Fyn og Jylland som svar på den nye sikkerhedspolitiske situation. Et punkt syntes de kommanderende generaler

⁴⁸ Bornholms Lokalhitoriske Arkiv: Oberst O. B. Schouboe: Bornholms Værn gennem tiderne. Rønne 1929.

dog at have overladt til Generalstaben at bestemme: At afsætte ressourcer til forsvaret af Bornholm var ulogisk, selv med en betydelig forøgelse af hærens størrelse. Stabens forslag til en nyordning fra marts 1921 tog konsekvensen: »Bornholms Væbning er af økonomiske grunde bortfalden.«⁴⁹ Fra tidligere at være lavt prioriteret kunne Bornholms forsvar nu nedlægges.

Olof Schouboe var en fundamentalt anden type end de tidligere kommandanter på øen. Han havde som artillerispecialist som beskrevet været chef for Generalstabens Fæstningssektion (og før da dens forgænger Fæstningskontoret) op til og ved første gennemførelse af 1909-ordningens fæstningsdel. Han havde været leder af rekognosceringen af Tunestillingen og været chef på fæstningens »Nordfront«, indtil han sluttede sin generalstabstjeneste som stabschef hos chefen for Københavns Fæstningsby, Lembcke, som på det tidspunkt var ved at opstille byens første luftforsvar.

Schouboe var som det også fremgår af det indledende notat akut opmærksom på flys muligheder i fremtidige krige. Den eneste grund til, at han ikke tidligere var blevet udnævnt til oberst af linjen, var, at den daværende chef for generalstabens taktiske afdeling, den intrigante og selvhøjtidelige, oberst Louis Nielsen, ikke kunne lide ham. Vi mødte tidligere Nielsen som leder af Generalstabens rekognosceringshold på øen i 1908. Schouboe havde som mange officererne i den daværende generalstab en tro på, at man også måtte arbejde politisk for at få den fagligt set bedste hær. De havde deres rod i Provisorietidens stærkt politiserede officerskorps. Det kan ikke udelukkes, at Louis Nielsen, der nu som Generalstabchef havde udarbejdet forslaget til at nedlægge Bornholms Væb-

Louis Nielsen, Schouboes modstander i hærledelsen, som i 1908 havde udarbejdet Generalstabens skitseplan for Bornholms forsvar. Her som oberst og leder af Generalstabens Taktiske Afdeling. (Rigsarkivet)

ning, havde medvirket til at få Schouboe placeret som den, der skulle lukke denne. Nielsen var kendt som hævngherrig i person-sager.⁵⁰

Med Schouboes baggrund var det naturligt, at han straks gik gang med at modarbejde beslutningen om nedlæggelse. Som han selv skrev i 1929:

⁴⁹ Rigsarkivet. Generalstabens Operationssektions Kopibog. Generalstab af 22-03-1921 til Krigsministeriet.

⁵⁰ Rigsarkivet. Privatarkiv. Berthel Palle Berthelsen (1857-1920). Pk. 1 'Udkast til erindringer 1857-1918 m.m.' Af-snittene om hans forhold til Wolff og til Personalet. Bornholms Lokalhistoriske Arkiv: Oberst O. B. Schouboe: Bornholms Værn gennem tiderne. Rønne 1929. Transkriberet manuskript.

»Minister Berntsens programudtalelse er jo ikke videre opmuntrende for den nye kommandant og det arbejde, der venter ham. Den bevirker dog ingenlunde, at oberst Schouboe stille og artigt sætter sig hen og venter på, hvad den høje regering og rigsdag vil foretage sig med Bornholm og dets stedlige værn. Tvært imod. Den tanke at skulle blive den sidste kommandant på Bornholm er ham i allerhøjeste grad imod.«

Schouboes indsats for at redde den bornholmske hær havde to faser og indsatsområder. For det første den lydhøre del af den bornholmske offentlighed og for det andet det militærfaglige felt.

I sin kampagne anvendte Schouboe den korrekte geostrategiske observation, at medens øen tidligere havde ligget i den tyskdominerede Østersø, var det nu en »Grænseø, som det er den danske Stats Pligt, saa vidt dens Midler og Evner rækker, at sikre og beskytte mod Misbrug og Krænkelser.« Stormagter, der stod over for hinanden, ville se på mulighederne for at anvende Bornholm, som derfor måtte beskyttes. Ganske vist var øen ikke anvendelig som flådebase (som de tyske planlæggere under krigen havde erkendt), men både Rønne og Nexø havne var anvendelige som marineflyvestationer. Indledningsvis lykkedes det den bornholmske venstrefører, landstingsmand kaptajn H. V. Maegård at holde den hos bornholmerne begyndende politiske uro og misfornøjelse under kontrol, men i begyndelse af 1922 gav oberstens og andres indsats resultat, fordi man rundt omkring på øen erkendte »at der virkelig er alvorlig Fare for Øens Forsvarsværn og unge Værnepligtige.« Venstre-folketingsmanden for Bornholms østre kreds, pastor Levy Blang, satte sit mandat ind på, at Bornholm fortsat skulle have et brugbart værn og på et møde i Rønne blev der sammensat en deputation af øens spidser under

amtmanden, der skulle forhandle med regeringen og Rigsdagen. Man kan sige, at det hermed var lykkedes Schouboe at kompensere for den negative virkning på forholdet mellem befolkning og kommandanten, som oberst Harald Petersen muligvis havde forårsaget.

Det var for sent i arbejdet med den kommende hærlov til, at man kunne udspare væsentlige resurser til Bornholm, men deputationen opnåede, at der blev indføjet en særlig paragraf om øen i loven, der fastslog, at Bornholm skulle forsvares, ledet af øens kommandant og udskrivningschef. Forsvaret på øen skulle råde over alle hjemmehørende befalingsmænd og menige, og der skulle i depoter og magasiner på Bornholm altid findes våben, ammunition og udrustning til styrken. Det blev også fastlagt, at kommandanten fik en stab af bl.a. befalingsmænd til forberedelse og tilrettelæggelse af øens forsvar og bestyrelse af kommandantskabets depoter.

Det kan også have hjulpet, at Louis Nielsen i disse måneder tabte sin magtkamp med de to kommanderende generaler, herunder Schouboes gamle chef, Lembcke, og senere på året blev fjernet fra stillingen som Chef for Generalstaben.

Det »Bornholms Værn«, der afløste den nedlagte »Bornholms Væbning«, havde imidlertid intet personel i fredstid ud over den lille stab. Alt mandskab og alle andre befalingsmænd blev herefter knyttet til enheder og tekniske korps på Sjælland, der ikke alene som tidligere skulle gennemføre den grundlæggende uddannelse, men nu også al senere befalingsmandsuddannelse og alle genindkaldelser. De værnepligtige udgik først af Livgarden og de andre enheder ved formering af sikringsstyrken eller mobilisering. For, at de bornholmske enheder derefter kunne fungere bedst muligt, arbejdede Schouboe og senere kommandanter for at sikre, at bornholmske menige og befalingsmænd i de fremmede enheder

blev uddannet samlet i samme enheder, så de kendte hinanden ved mobilisering. Kommandanterne søgte også at kompensere for det forhold, at de fremmede tjenestesteder ikke var interesseret i at uddanne og forfremme bornholmere, fordi de ville miste dem ved mobilisering. Iværksættelsesordren vedrørende overførsel af Væbningens personel til sjællandske enheder kom i form af »Rundskrivelser« fra Krigsministeriet i slutningen af juli 1913.⁵¹

Allerede omkring årsskiftet 1911-12 havde man i Krigsministeriet overvejet at bevæbne Væbningens fodfolksbataljon med hærens normale fodfolksgevær, men man havde opgivet tanken, fordi man først skulle sikre udrustningen af alle dele af den sjællandske hær. Under krigen havde man produceret et meget stort antal af disse geværer, og efter dens afslutning foreslog man internt i ministeriet at afløse de ældre våben på Bornholm med geværer M.1889. Nu tog man i princippet beslutning om at gennemføre ombytningen, men iværksættelsen blev udskudt, muligvis bl.a. fordi man endnu ikke kendte Væbningens fremtid.⁵²

Efter Verdenskrigen var Bornholms Rekyllkorps kommet i økonomisk krise, og ønskede ved opløsningen af korpset at løse denne ved at sælge de fire rekyllgeværer til Væbningen, man havde fået doneret før krigen. Schouboe sendte sagen med anbefaling til Krigsministeriet, der sendte den

videre til Generalstaben. Sagen endte i maj 1924 med, at de fire geværer blev doneret til Bornholms Værn.⁵³

Schouboes andet projekt var et forsøg på at sikre en ny militærfaglig idéramme for den kommende Bornholms Værn. I slutningen af september 1923 søgte han i en skrivelse til Krigsministeriet at få støtte til sin opfattelse af øens nye strategiske betydning. Den danske flåde kunne anvende øen som tilflugtssted og forsyningsplads. Derfor bad han om, at man ved interesserede myndigheder fik fastlagt, hvilke bornholmske havne, man ønskede at holde åbne efter mobilisering. Han selv mente, at dette burde gælde for Rønne og Nexø, og måske for Sænehavn (Hammerhavnen). De kunne anvendes af flådens undervandsbåde. Også marinens flyvebåde kunne bruge Rønne og Nexø.⁵⁴

Den 1. november 1923 - samtidig med at den nye hærlov trådte i kraft - var Schouboe klar med et forslag til Bornholms Værns mobiliseringsorganisation. Dette sendte han til Generalkommandoen, den nyoprettede fælles og integrerede ledelse af hæren, som også Bornholm var underlagt. Med det rettidige arbejde sikrede han sig, at Væbningen ubrudt blev ført videre i Værnet. Dette skulle organiseres i Værnets kommandantstab, fem fodfolkskompagnier, en »Bornholms Artilleriafdeling« - med tre underafdelinger: Feltkanoner, Havnekanoner og Havnerekyllgeværsektioner - samt »Bornholms Ordonnanseskadron«. Endvidere skulle der findes et »Bornholms Værns Depot« med personelerstatning, tekniske

51 Bornholms Lokalhitoriske Arkiv: Oberst O. B. Schouboe: Bornholms Værn gennem tiderne. Rønne 1929. Transkriberet manuskript. Rigsarkivet. Generalstabens Operationssektion. Indkomne Sager 1922-23. Pk. 13.

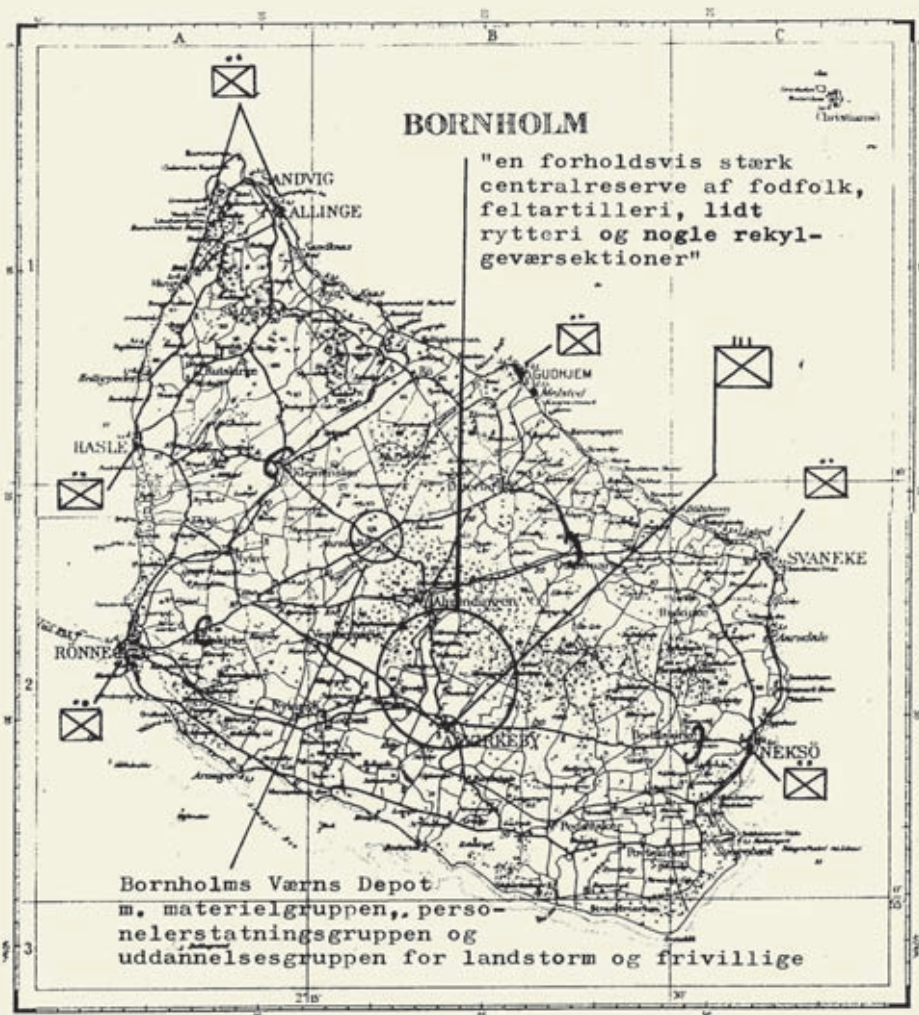
52 Rigsarkivet. Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939.
 • Krigsministeriets 1' Departement Fortroligt M 2505 af 11-12-1911 til 2' Departement.
 • Krigsministeriets 2' Departement Fortroligt C.a. 64 af 18-01-1912 til 1' Departement.
 • Krigsministeriets 1' Departement Fortroligt M 2822 af 17-11-1919 til 2' Departement.
 • Krigsministeriets 2' Departement Fortroligt C.a. 535 af 10-04-1920 til 1' Departement.

53 Rigsarkivet. Generalstabens Operationssektion.

• Indkomne Sager 1922-23. Pk. 13. Bestyrelsen for Bornholms Rekyllkorps af 09-09-1923 til Højvelbaarne Hr. Oberst O. B. Schouboe ...
 • Indkomne Sager 1924-25. Pk. 14. Krigsministeriet C.a. 1052 af 31-05-1924 til Generalstaben.

54 Rigsarkivet. Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939.
 • Kommandanten paa Bornholm. Fortroligt nr. 111 af 24-09-1923 til Krigsministeriet.

Kommandanten - oberst O.B.Schouboe's - første planlagte mobiliseringsopstilling efter den "ulovlige" etablering af "Bornholms Værn" - fra november 1923

De fremskudte styrker ved Klemensker, Knudsker, Bodilsker og Østermarie skulle bestå af fodfolk, ved Klemensker forstærket med rekylgevær og ryttere, ved Østermarie med ryttere. I "de vigtigste havne" stod "små kommandoer med rekylgeværer". Kysten blev afpatruljeret.

specialister samt landstormsfolk. Samtidig skitserede han sin forsvarsplan, som han benævnte »*Den planlagte Mobiliseringsopstilling*«.

Han ville placere sin stab i Aakirkeby, hvor han også ville have »*en forholdsvis stærk Centralreserve*«, med fodfolk, feltartilleri, lidt rytteri og nogle rekylgeværsektioner. I en linje over Klemensker, Godthåb i Østermarie, Slamrebjerg i Bodilsker og Stubbegaard i Knudsker ville han placere fremskudte grupper, der efter omstændighederne var sammensat af fodfolk, rytteri og rekylgeværsektioner. Der ville blive placeret små kommandoer i havnene med rekylgeværer, og kysten ville blive afpatruljeret. Som det ses, mindede planen i betydelig grad om Harald Petersens 1910-plan. Kun reduiten var forsvundet.

Derefter rejste Schouboe spørgsmålet om Værnets bevæbning. Han havde behov for 1.800 gevær M.1889. Antallet af rekylgeværer skulle øges til 48, dvs. 32 ud over den nedlagte Væbnings 12 samt de 4, som fortsat var »*privat ejendom*«. Endelige skulle man have otte små flyttelige kystkanoner »*til Bestrygning af de Havneindløb, der af Hensyn til Flaadens Fartøjer og Flyvebaade ikke maa spærres*«. Generalinspektøren for Artilleriet havde personlig udtalt til Schouboe, at sådanne pjecer var til rådighed efter at være blevet inddraget fra de nedlagte københavnske fæstningsværker. Schouboe forudsatte, at Værnet beholdt de fire feltkanoner, som man havde arvet fra Væbningen. Der var dog et problem for batteriet, at man ikke længere rådede over stamheste som trækraft, men man måtte nøjes med udskrevne »*kommunehester*«. Man havde allerede indgået kontrakter, så man havde rådighed over personbiler, lastbiler og motorcykler til Værnet.⁵⁵

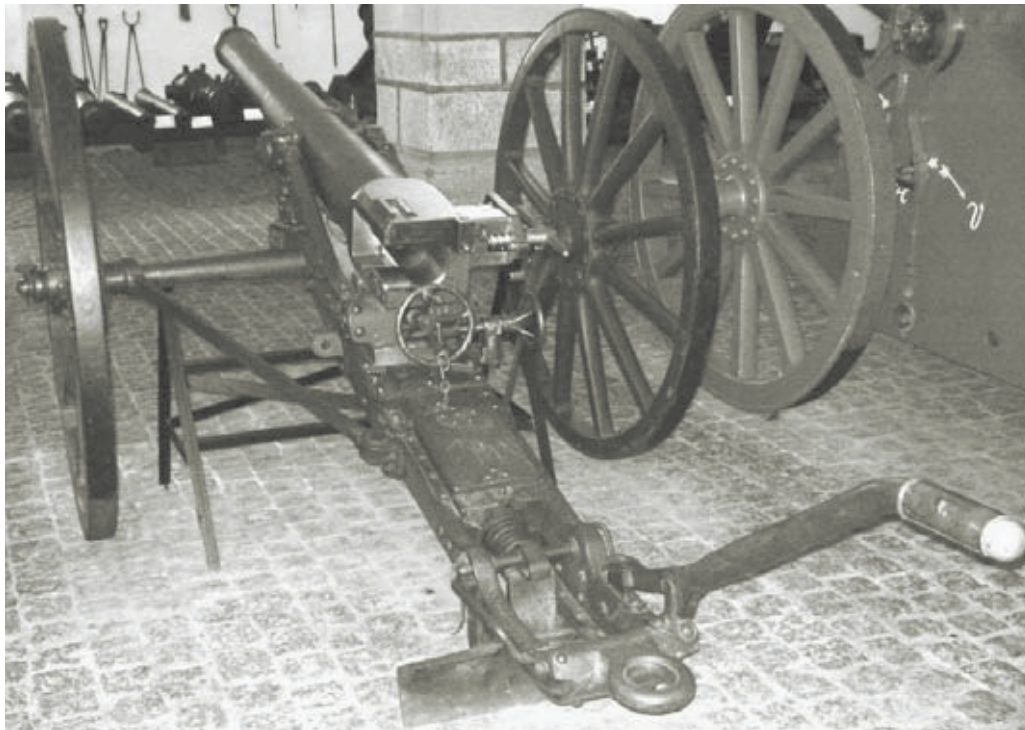
55 Rigsarkivet. Generalstabens Operationssektion. Indkomne Sager 1922-23. Pk. 13. Bornholms Kommandant. Fortroligt. M. Nr. 199 af 01-11-1923 til Generalkommandoen.

Krigsministeriet havde allerede i juli 1922 anmodet Generalstaben om at udtale sig om Bornholms Væbnings planer for mobilisering og forsvar. Ved Schouboes skrivelse fra 1. november opnåede han at få indflydelse på svaret, som fulgte 10. november 1923.

Den kommanderende general, generalløjtnant Wolff, gik mod at øge antallet af rekylgeværer på Bornholm, før behovet var dækket andetsteds, og han mente, at de nuværende 12 geværer skulle anvendes ved fodfolkskompagnierne, dvs. ikke ved artilleriet. På længere sigt skulle antallet af rekylgeværer dog øges til 60. De fire 75 mm feltkanoner M.1902 kunne ikke forblive på øen. De måtte efter Generalinspektøren for Artilleriets opfattelse afløses med 75 mm kanoner af typen L/28 M.1894. Det samlede antal af de ældre kanoner blev fastsat til otte. Fodfolket og rytteriet burde gives gevær M.1889, i alt 1.600, medens artilleristerne beholdt deres enkeltskuds-bagladede karabiner. Soldaterne skulle udrustes efter hærens normale norm, herunder med gasmasker.⁵⁶

Det lykkedes således ikke Schouboe at holde på de fire 75 mm L/30 feltkanoner M.1902, Væbningen havde fået ti år tidligere. Det havde været en forudsætning i 1909, at den lovfastsatte nedlæggelse af Fæstningsartilleriregimentet sammen med fæstningen i 1922 skulle kompenseres ved en opbygning af hærens feltartilleri. Krigen havde gjort klart, at hæren i meget høj grad manglede mobilt artilleri. Imidlertid fastslog loven om nedlæggelsen af fæstningen fra 17. marts 1920, at der ikke skulle ske en kompenserende opbygning af feltartilleriet. Dette må ses som baggrunden for, at man ikke længere kunne udspare feltpjecer til Bornholm. At det mislykkedes, kan med

56 Rigsarkivet. Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939. Chefen for Generalkommandoen. O. Nr. 62 af 10-11-1923 til Krigsministeriet.

Den Schouboe'ske nødløsning efter tabet af de fire feltkanoner: 75 mm stålkanon L/28 M1894. (Forfatterens foto fra Statens Forsvarshistoriske Museum)

Schouboes baggrund næppe være kommet som en overraskelse efter samtalen med Generalinspektøren. Men han havde, som han skrev, allerede fået løfte om de otte ældre, mobile 75 mm fæstningspjecer af typen L/28 M.1894. De var ikke så gode som de mistede kanoner, specielt fordi der ikke fandtes brisantgranater til dem, men de var langt bedre end intet. Halvdelen af disse kunne erstatte feltkanonerne i batteriet, medens resten var til rådighed som stationært skyts.

Marinestaben svarede 17. november i sagen om anvendelsen af de bornholmske havne, at disse i givet fald med den nødvendige bemyndigelse fra regeringen kunne spærres. Flåden havde ikke behov for at anvende dem. I øvrigt understregede marinestabschefen, at havnene ikke ville have

større værdi som base for fjendtlige marinestyrker, fordi de kunne beskydes fra søen. Generalstaben videresendte uden kommentarer marinens udtalelse til Krigsministeriet, der ekspederede den videre til Bornholm.⁵⁷ Det har skuffet Schouboe, men kun, at de københavnske myndigheder ikke kunne se lyset, og han gav ikke op. I løbet af foråret tog han kontakt med chefen for

⁵⁷ Rigsarkivet.

- Generalstabens Operationssektion. Indkomne Sager 1922-23. Pk. 13. Marinestaben Fortroligt Nr. 408 af 17-11-1923 til Generalstaben.
- Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939.
- ° Generalstaben Fortroligt O. Nr. 22 af 04-04-1924 til Krigsministeriet.
- ° Krigsministeriet Fortroligt M. No. 582 af 09-04-1924 til Kommandanten paa Bornholm.

marinens flyvevæsen, der 22. maj aflagde en »personlig tjenstlig visit« på Bornholm med en flyvebåd, således, at han kunne se på de lokale forhold. Flyvebådsførere måtte gives personligt kendskab til havnene, så at de, hvis der måtte blive behov ved mobilisering, kunne operere fra dem. Samme sommer aflagde en undervandsbådsdivision med tre både besøg på øen. I forlængelse deraf bad Schouboe Generalkommandoen om tilladelse til at tage direkte forbindelse med undervandsbådsflotillen for at drøfte undervandsbådes medvirken ved øens forsvar.⁵⁸ Marineflyverens besøg gav resultat. 12. august 1924 skrev Chefen for Marine-staben, at Marinens Flyvevæsen var påbegyndt en systematisk undersøgelse af havne og landingspladser landet over - »herunder ogsaa Bornholm«. Det skete med en eventuel basering for øje.⁵⁹

19. januar 1924 sendte han »Den fuldstændige Organisation af Bornholms Værn ved Mobilisering« med en liste over, hvilke personer, der skulle anvendes i hvilke funktioner, til Krigsministeriet. Organisationen var nu udviklet til at omfatte: Kommandant, kommandantstab, særlige organer i tilknytning til staben (herunder bl.a. ud-kigs- og efterretningstjeneste), en halvbatljon fodfolk med stab og to kompagnier, fire selvstændige fodfolkskompagnier, en eskadron, en artilleriafdeling med stab, feltbatteri, kystartilleribatteri og rekylgeværkompagni, en depotafdeling, et garni-

sonskommandantskab med musikkorps i Aakirkeby og et pladskommandantskab i Rønne.⁶⁰ Det forhold, at han fastholdt samlingen af rekylgeværene under artilleriet, gør det sandsynligt, at han ikke havde set Wolffs skrivelse til ministeriet. 1. marts godkendte Generalkommandoen imidlertid Schouboes løsning som en administrativt hensigtsmæssig foranstaltning. Samtidig øgede man tildelingen af gevær M.1889 med 100 for at dække rekylgeværkompagniets behov, og man foreslog, at staben ved mobilisering blev forstærket med en generalstabsuddannet kaptajn som stabschef.⁶¹

16. april bad Krigsministeriet Schouboe om at udarbejde forslag til, hvor stor en sikringsstyrke, der i givet fald skulle etableres på øen. Schouboe svarede 19. juni, at der kunne indkaldes otte-ni årgange. Ud over Værnets centrale myndigheder skulle fem fodfolkskompagnier, eskadronen og artilleriafdelingen opstilles. Kompagnierne ville blive indkvarteret i Svaneke, Nexø, Rønne, Hasle og Aakirkeby. Staben ville som efter mobilisering blive placeret i Aakirkeby. Artilleriafdelingen ville blive anbragt nord for denne by, eskadronen lige syd for byen ved Nyby.⁶²

Også denne gang kom der andre behov i vejen, således at Bornholm ikke fik geværer af den nu 25 år gamle model M.1889. 29. april 1924 meddelte Krigsministeriet Generalkommandoen, at »Depotbataljonerne« andre steder i landet, dvs. enheder med de

58 Rigsarkivet. Generalstabens Operationssektion, Indkomne Sager, 1924-25. Pk. 14.

- Kommandanten paa Bornholm Fortroligt M. Nr. 63 af 23.05-1924 til Generalkommandoen.
- Kommandanten paa Bornholm Fortroligt M. Nr. 110 af 09.07-1924 til Generalkommandoen.

59 Rigsarkivet. Generalstabens Operationssektion, Indkomne Sager 1924-25. Pk. 14. Marinestaben Fortroligt. Nr. 230 af 12-08-1924 til Generalstaben.

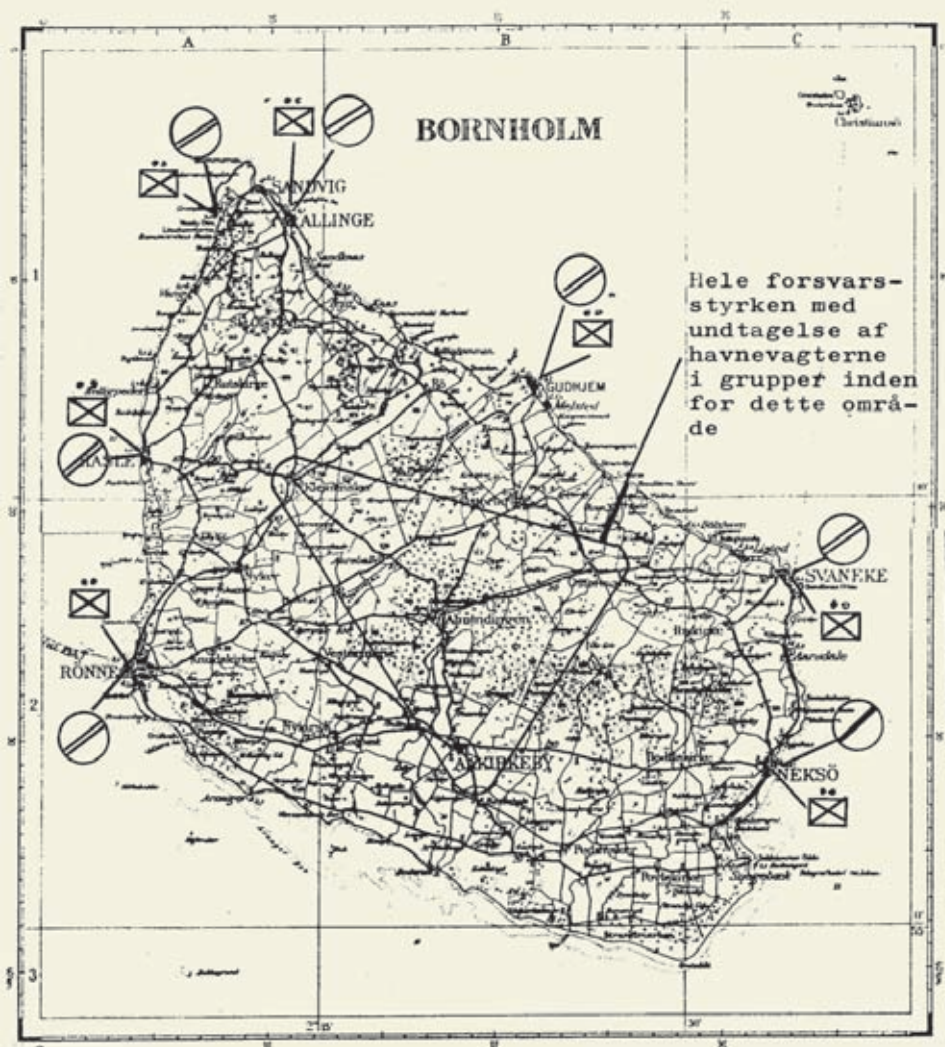
60 Rigsarkivet. Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939. Kommandanten paa Bornholm. Fortroligt M 8 af 19-01-1924 til Krigsministeriet.

61 Rigsarkivet. Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939. Generalkommandoen. Fortroligt M. 170 af 01-03-1924 til Krigsministeriet.

62 Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939.

- Krigsministeriet Fortroligt M. 672 af 16-04-1924 til Kommandanten paa Bornholm.
- Kommandanten paa Bornholm Fortroligt M. 95 af 19-06-1924.

Forsvaret af Bornholm jævnfer chefen for Generalkommandoens
"Instruks for forsvaret af Bornholm" fra august 1924

Ud over de egentlige kystudkigsstationer etableres udkigsposter, alle med motorcyklist eller cyklistordonnanser. I mørke og usigtbart vejr endvidere patruljering (primært frivillige).

I havnebyerne havnevagter, der bevogter havne og spærringer. Kompagnerne evt. i sammentrængt kantonnement med den tildelte automobilkolonne.

Ved efterretning om landsætning sammendrages styrken hurtigt mod landgangsstedet til modangreb. Hvis modangrebet ikke er succesrigt anvendes styrken efter omstændighederne samlet eller til guerrilla-lignende kamp.

ældste uddannede værnepligtige, skulle have geværet, før man kunne afse geværer til Bornholm.⁶³

9. august 1924 blev Generalkommandoen »Instruks for Forsvaret af Bornholm« sendt til Schouboe og til orientering for Krigsministeriet. Over for ministeriet understregede Wolff, at det største problem ved øens forsvar var de alt for svage kadre, som loven gav: Obersten, fire kaptajner af reserven og to ældre, faste underofficerer. Dette tal måtte øges, for at »Værnet skal kunne gøres fyldest«. Man skulle også sikre, at bornholmske værnepligtige befalingsmænd skulle kunne få samme mulighed som andre for at få ansættelse som løjtnanter og sergenter af reserven.

I instruksens gjorde generalen klart, at kadre var så svage, at man ville have store problemer, hvis styrken skulle anvendes umiddelbart efter en mobilisering. Det ville være ønskeligt, om personellet kunne have våben og udrustning hjemme, men bortfaldet af mønstringer gjorde, at man ikke kunne sikre den nødvendige kontrol. Generalkommandoen forudså dels en neutralitetssituation som under Verdenskrigen, dels en situation, hvor Danmark var i krig.

I den første skulle den bornholmske styrke anvendes som disciplineret og tilbageholdende neutralitetsvagt. I den anden situation kunne angrebet på øen enten komme ved krigsudbruddet eller senere. Landgangsstyrken ville efter alt sandsynlighed først og fremmest bestå af en fodfolksstyrke, der var Bornholms Værn overlegen. Landsætningen ville blive dækket af skibsartilleri og søge at erobre en havn. Fjendens svaghed lige efter landsætningen skulle udnyttes.

Mobiliseringen burde organiseres, så havnevagter og kystudkigsposter havde deres udrustning liggende, så de straks kunne træde i funktion. Resten af styrken skulle have deres udrustning liggende samlet ét sted. Rullende jernbanemateriel burde ligesom automobiler samles med henblik på anvendelse ved styrkens indsættelse. Man skulle ikke forsøge at etablere en reduit, da dette ville blotte resten af øen for fjenden. Derimod måtte man på grund af de mange mulige landgangssteder anbringe styrken i en centralopstilling, hvorfra man havde forberedt transport til ethvert punkt på kysten.

Instruksen gjorde klart, at havnevagter under ældre befalingsmænd skulle bemannes med lokale værnepligtige. Der skulle søges samarbejde med eventuelt tilstedeværende danske flådefartøjer. Kommandanten kunne selv beordre mobilisering, hvis forbindelsen til Sjælland var afbrudt. Ved mobilisering kunne kommandanten forberede spærring af havnene. Efter mobilisering skulle styrken bortset fra havnevagterne placeres i en centralopstilling i området Aakirkeby - Klemensker - Østermarie. Hvis styrken ikke blev anvendt straks efter mobilisering, skulle den gå i gang med samvirkeuddannelse. Styrken kunne i givet fald gå i »sammentrængt kantonement« med automobilkolonner til transport klargjort. Hvis en havn var direkte truet, skulle den spærres. Fremrykning mod en landsætning kunne gennemføres på biler. Hvis det ikke lykkedes at slå den landsatte fjende, skulle man efter omstændighederne gå over til spredt, guerrillalignende indsats (»Partigængerkrig«).⁶⁴

63 Rigsarkivet. Bornholms Værn. Pk. K2. 1660-1958. Chefen for Generalkommandoen Fortroligt (uden nummer) af ..-02-1931 til Krigsministeriet.

64 Rigsarkivet. Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939.
 • Chefen for Generalkommandoen Fortroligt Nr. 52 af 09-08-1924 til Kommandanten paa Bornholm
 • Chefen for Generalkommandoen Fortroligt Nr. 53 af 09-08-1924 til Krigsministeriet.

Oscar Friis, Schouboes partner i Generalstabens i den afgørende periode. Her som ung generalstabskaptajn i Taktisk Afdeling. (Rigsarkivet)

I alt væsentligt var der sammenfald mellem Schouboes plan fra det foregående år og denne instruks. Det er måske ikke så mærkeligt. Chefen for Generalstabens Taktiske Afdeling var oberst Oscar Friis, der havde været Schouboes yngre, tætte partner under de krævende stillingsrekognosceringsrejser under krigen. Disse krævede et tæt samarbejde mellem infanteritaktikeren Friis og fæstnings- og artillerieksperten Schouboe. Det var Friis, der sommeren 1911 havde rekognosceret for den store øvelse på Bornholm, fordi han skulle fungere som stabschef for øvelseslederen, så han kendte øen. Det er derfor sandsynligt, at det ud over den energi, Schouboe i disse

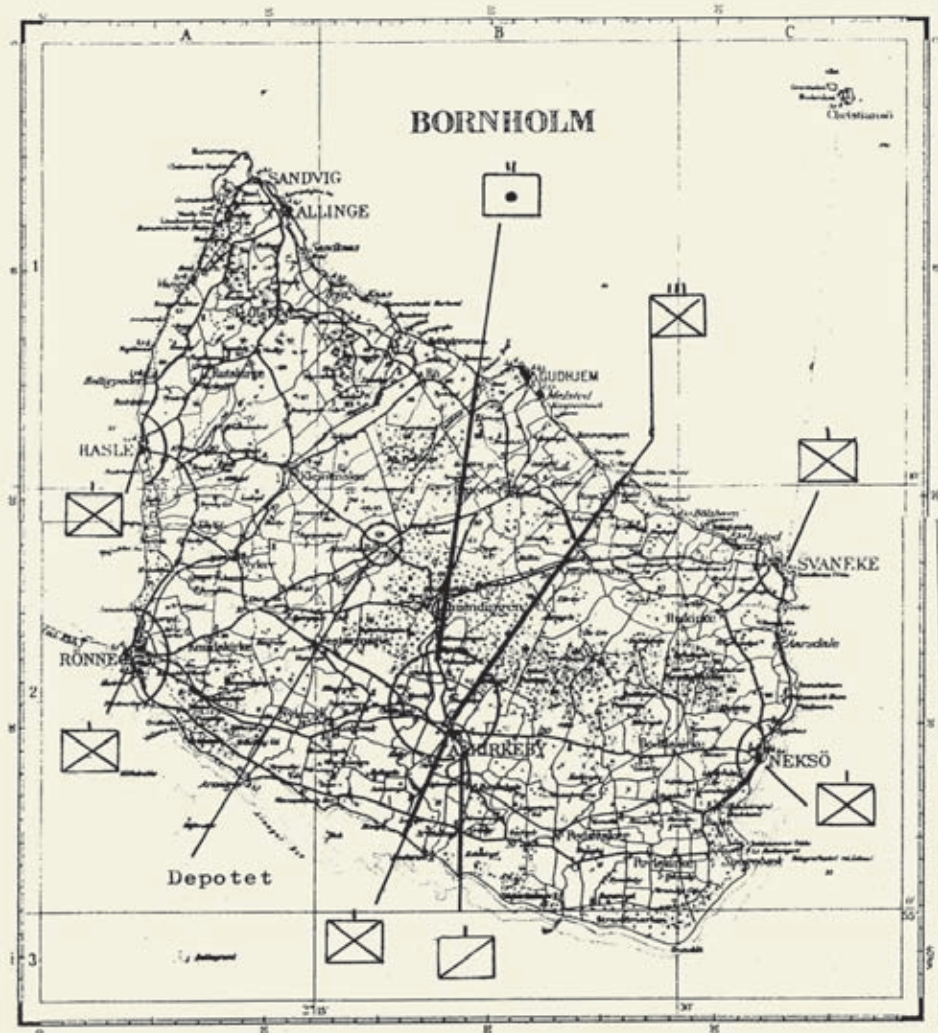
måneder viste i Rønne, var den respekt, der stod om hans navn i Generalstabens og Krigsministeriet, og det netværk, han havde der, som gjorde det muligt for ham at genskabe den bornholmske hær og opnå en godkendt mobiliserings- og forsvarsplan på et godt år. Chefen for Krigsministeriets 2' Departement, der havde ansvaret for hærens materiel og udrustning, var fra 1922 V. A. Wilkenschildt, der i årene op til krigen havde været Schouboes medarbejder, og som kendte Bornholm fra sin deltagelse i Generalstabens rekognoscering i oktober 1908.

Ved modtagelsen af instruksens skrev Schouboe direkte til generalløjtnant Wolff. Han understregede, at uanset, hvad man i øvrigt gjorde, kunne man ikke skabe et effektivt forsvar af Bornholm, før man fik lagt uddannelsen under genindkaldelser tilbage til øen. Det var reelt en direkte kritik af generalen, for uanset Louis Niensens rolle var det i Wolffs periode som designeret overgeneral og koordinator af hærens lovforberedelser, at skaden var sket. Schouboe meddelte også generalen, at begge øens folketingsmænd, også socialdemokraten, redaktør Hans Rasmussen, nu støttede bestræbelserne med at flytte genindkaldelserne tilbage til Bornholm.⁶⁵

Dette lykkede det dog ikke at opnå i Schouboes kommandantperiode eller resten af 1922-ordningens tid. Det næste par år gik for Schouboe med at få suppleret de eksisterende muligheder og få udarbejdet de supplerede og justerende plandokumenter. I september blev det samlede antal (af de gamle) geværer øget fra 2.100 til 3.000. Fra oktober 1924 til marts 1925 blev der udarbejdet instruktioner for havnekommandoerne. I december fik Værnet bl.a.

⁶⁵ Rigsarkivet, Bornholms Værn, 1660-1958, Pk. K.1. Kommandanten paa Bornholm. Fortroligt M. 124 af 12-08-1924 til Chefen for Generalkommandoen.

Kommandanten - oberst O.B.Schouboe's - forslag til plan for
"den normale" underbringelse af den bornholmske sikringsstyr-
kes enheder - fra juni 1924

"Kystbevogtningen iværksættes og havnekommandoerne formeres"

godkendt sin plan for en bornholmsk sikringsstyrke på op til ti årgange. I marts 1925 blev der fastlagt kurser i maj, der dels skulle uddanne artilleristerne på den ældre 75 mm kanon, og dels »Med samtlige Officerer for at sætte dem ind i de særlige Forsvarsforhold paa Bornholm«. I foråret forberedte obersten sin afgang, som skulle finde sted med udgangen af juni.

15. april opregnede han i en skrivelse til Generalkommandoen de væsentlige og mindre mangler ved øens forsvar. Kadreøvelser skulle ikke kun gennemføres med Værnets egen kadre, kompagnierne havde også behov for at instruere og øve deres befalingsmænd. Man manglede stadig ammunition til de fire rekylgeværer, man havde fået fra rekylkorpset. Værnet manglede feltstøvler. 5. juni indberettede han om det lige gennemførte artillerikursus og kadrekursus. På artillerikurset havde der deltaget tre gange så mange frivillige som indkommanderede. På kadrekurset havde antallet af indkommanderede været 16, af frivillige 24. Under kadreøvelsen havde man gennemgået alle faserne i forsvarsplanen, fra kystobservation til den bornholmske styrkes modangreb. På grundlag af øvelsen kom Schouboe med en række indstillinger om Bornholms Værns fremtidige udvikling. Han havde klar vanskeligt ved at slippe grebet.⁶⁶ Schouboe skrev om sin afløser:

Marius Thornberg kunne beskæftige sig med øens militærhistorie. Her umiddelbart før sin afgang. (Rigsarkivet)

⁶⁶ Rigsarkivet.

- Generalstabens Operationssektion. Indkomne Sager 1924-25. Pk. 14.
- Generalkommandoen Fortroligt M. 143 af 29-08-1924 til Generalkommandoen.
- Krigsministeriet A. 59/1329 af 27-03-1925 til Generalstabens
- Bornholms Kommandant. Nr. 174 af 05-06-1925 til Generalkommandoen.
- Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939. Chefen for Generalkommandoen Fortroligt A. 43 af 23-12-1924 til Krigsministeriet. (her også havnekommandoinstrukserne)
- 1. Generalkommando Fortroligt M. Indkomne Sager 1924-, Pk.1. Kommandanten paa Bornholm. Fortroligt M. 53 af 15-04-1924 til Generalkommandoen.

»Den 1. juli 1925 bliver Chefen for 8. Regiment Oberst Thorvald Marius Thornberg ... Kommandant og Udskrivningschef for Bornholm. Han er ligesom Oberst O. B. Schouboe Generalstabsofficer, idet han som Kaptajn i Generalstabens var Stabschef ved sjællandske Division. (Han) fortsætter indenfor den fastlagte Ramme og Organisation udviklingen og fæstnelsen af Bornholms Værn ...«

»Indkommanderinger og Indkaldelser finder sted i Overensstemmelse med Hær-

lovens tørre Bogstaver; men først i 1928 lykkes det igen at faa en Befalingsmands-øvelse på Bornholm selv. Oberst Thornbergs Kommandanttid præges imidlertid mest af hans heldige Bestræbelser for at opnaa og gennemføre Fredning af Bornholms mangfoldige gamle Kystværker.»

Der var kort sagt ikke meget for Thornberg at lave efter den dynamiske Schouboe. Hans første bidrag til udviklingen af Bornholms Værn kom i juli 1927, hvor han med henblik på en mulig revision af hærloven stillede forslag til lovtæksten om Værnet. Tekstforslaget indeholdt dels en justering af kadrens størrelse, dels en bestemmelse om, at der hvert andet år blev gennemført genindkaldelsesøvelser på Bornholm, som det havde været tilfældet under 1909-loven. Det næste, der skete i hans periode, var den af Schouboe omtalte kadreøvelse i sommeren 1928.⁶⁷

Umiddelbart før Thornberg gik af i marts 1930, blev Værnet inddraget i en aktivitet, som ville have opmuntret Schouboe. Søværnets officersskole inviterede Generalstabschefen til »*strategisk Søkrigsspil Nr. 32*«. Scenariet var en inddragelse af Bornholm i en international konflikt, hvor en russisk (»*Blaa*«) styrke gik i land på Bornholm. Den »*Røde*«, dvs. den danske styrke på Bornholm omfattede en sikringsstyrke

på 1.000 mand og otte kanoner samt seks af marinens vandrekognosceringsfly og tre af dens jagerfly. De øvrige danske flådestyrker opererede fra Sundet og Grønsund. Den russiske flådestyrke omfattede et slagskib, en krydser, fire jagere og tre undervandsbåde. Fire dampere skulle landsætte 2000 mand, 12 jagerfly og seks rekognosceringsfly ved Nexø.⁶⁸

Thornberg fortsatte Schouboes interesse for Bornholms rolle i en luftkrig. I den forbindelse havde han henvendt sig til Hærens Flyverkorps for at få en analyse af øens anvendelighed som »*Mellembasis for Flyvere*«. Korpset svarede først i marts 1931, efter at Thornberg var gået af. Korpset konkluderede, at øen hverken havde interesse for Sverige eller Tyskland som baseområde. I øvrigt var øernes betydning afhængig af, om de Baltiske lande (»*Randstaterne*«) var besatte eller ikke, idet øens betydning måtte ses i rammen af en konflikt mellem Vestmagterne og Sovjetunionen i Østersøen. Hvis Randstaterne holdt, var Bornholm for langt væk fra Narva (det fjerneste punkt i Baltikum) til at udgøre en meningsfuld mellembase. Hvis de var besat, kunne øen i givet fald være en anvendelig base for natbombere. For Sovjetunionen kunne Bornholm måske være interessant som base for en indsats mod Stræderne.⁶⁹

67 Rigsarkivet. Generalstabens Operationssektion. Indkomne Sager. 1927. Pk. 16.

- Bornholms Kommandant Nr. 167 af 27-07-1927 til Krigsministeriet.
- Generalkommandoen Ø. 58 af 07-06-1928 til Generalstaben.

68 Rigsarkivet. Generalstabens Operationssektion. Indkomne Sager. 1929-30. Pk. 18. Søværnets Officersskole Fortroligt af 20-02-1930 til Chefen for Generalstaben.

69 Rigsarkivet. Generalstabens Operationssektion. Indkomne Sager. 1931. Pk. 19. Flyverkorpsset. Fortroligt Nr. 210 af 16-03-1931 til Generalstaben.

Bornholms Værn fyldes lidt ud - 1930-1936

Oberst Alexander Philip Christian Stürup blev kommandant den 1. april 1930. Han var infanterist og som sine to forgængere generalstabsuddannet.

Alexander Stürup kunne udnytte Schouboes forarbejde. (Forsvarsmuseet på Bornholm)

Stürups opgave blev at udnytte det forhold, at en ny hærordning var på vej. Han kunne bygge direkte oven på Schouboes forarbejde seks år tidligere. Forgængeren havde gjort det sikkert, at Bornholms Værn i fremtiden, som Væbningen havde haft tidligere, ville få ansvaret for at øve mandskabet ved genindkaldelser og for at øve og instruere befalingsmandskadrerne. Man tør formode, at Schouboe også gennem sit politiske og bureaukratiske arbejde havde opbygget en kredit, hvilende på dårlig samvittighed over forløbet i 1921-23, både på

Christiansborg, i Krigsministeriet og i Generalkommandoen i Proviantgården, som Stürup kunne udnytte. I Krigsministeriet var Schouboes medarbejder, V. A. Wilkenschildt, i april 1927 blevet Direktør, en stilling han bestred indtil udgangen af januar 1932. Spørgsmålet for den nye kommandant var, hvor meget ud over flytning af uddannelsesansvaret, han kunne opnå, når øen trods fortiden ikke kunne opnå samme prioriteringsniveau som forsvaret af Sønderjylland og Sjælland.

Hvilken indflydelse, Generalkommandoen ville give Værnet, blev klart da dennes chef, den gamle generaløjtnant Anders Nyholm, i februar 1931 sendte et udkast til en skrivelse til Krigsministeriet om »*Forslag til Bornholms Værns Udrustning med moderne Vaaben m.m.*« Det var et projekt, der var blevet både startet og afbrudt i november 1923.

Man havde aldrig fået udrustet Værnet med hjelme, moderne gasmasker og gevær M.1889 og antallet af rekylgeværer var ikke blevet øget til det antal, som Schouboe havde ønsket og fået stillet i udsigt. Imidlertid blev der med den nye hærordnings reducerede krigsstyrke nu store, ikke anvendte beholdninger af geværer til rådighed. Samtidig var produktionen af rekylgeværer og den forbedrede version, nu benævnt maskingeværer, langt fremme. Nyholm så derfor ingen grund til at udskyde ombevæbningen længere. Hvis Værnet blev indsat med den aktuelle bevæbning mod en moderne bevæbnet modstander, ville det uden, at der var mulighed for succes blot medføre store tab af personel og materiel. Generalen konstaterede, at værnets totale mandskabsstyrke var på 2.629 mand, hvoraf 1.340 fuldt uddannede infanterister, og 130 landstormsuddannede, 86 ryttere, 539 artillerister, 45 ingeniører, 420 arbejdsoldater og 69 af forskellige korps. I fremtiden foreslog han, at Værnets organisation fra Schouboeperioden blev ændret til:

Som en af sine sidste embedshandlinger inddrog den gamle chef for Generalkommandoen, generalløjtnant Anders Gjedde Nyholm, Bornholms Værn i forberedelserne til den nye hærlov. (Rigsarkivet)

- En fodfolksbataljon med fire »Rekylgeværkompagnier«, som hver havde 16 rekylgeværer (hvilket svarede til det aktuelle totale antal på øen).
- Et maskingeværkompagni med 16 maskingeværer (udrustet med trefod)
- Et erstatningskompagni (dvs. en uddannelsespulje for soldater, der skulle erstatte tab)
- En motoriseret (»motorbaaret«) artilleriafdeling med tre batterier med hver tre kanoner.
- En pionérdeling (dvs. en let ingeniørdeling)

Det betød, at værnets fodfolk og rytteri ville blive bevæbnet med 1.700 geværer eller den kortere karabin M.1889, 70 nye og 16 gamle rekylgeværer samt 18 maskingeværer. Arbejdssoldaterne ville kun blive bevæbnet med en étskuds rytterkarabin M.1867/96. Artilleriet skulle have to ekstra 75 mm L/28 M.1894-kanoner, så det samlede tal kom op på 10. Værnet skulle også udrustes med 3.000 hjelme og gasmasker.

Der er i marginen på skrivelsesudkastet, sandsynligvis af Stürup, påført blyantsnotater. Organisationen manglede et skytskompagni og et luftmålskompagni. Der manglede håndbomber, håndgranater og geværgranater. Da Nyholm sendte skrivelser til Krigsministeriet den 4. marts, var der tilføjet 300 håndbomber og 300 geværgranater.⁷⁰ Under sagsbehandlingen i Krigsministeriet blev bevæbningen af maskingeværkompagniet snart ændret til 12 rekylgeværer og kun fire maskingeværer. Den nye tildeling af våben afventede ikke den nye hærlov. Den 3. juli 1931 blev Bornholms Værns norm af nye rekylgeværer (M.1924) sat til 92 og af maskingeværer til fire. Da man samtidig gav Værnet 12 luftmålsaffugter til rekylgeværer var det klart, at ministeriets reduktion af antallet af maskingeværer havde til formål at skabe den af Stürup ønskede evne til at bekæmpe lavtgående fly.⁷¹

Det kan ikke udelukkes, at årsagen til ændringen var en telefonsamtale mellem

Kommandanten og chefen for Krigsministeriets Mobiliseringskontor. Våbenmateriellet var dog ikke klart med det samme. Hærens tekniske Korps orienterede 4. november Kommandanten om, at automatvåbnene endnu ikke var produceret. Tildelingen ville dog formentligt kunne ske i begyndelsen af næste finansår (dvs. fra sommeren 1932). I januar måtte den nye chef for Generalkommandoen, generaløjtnant Erik With (der havde været kollega med Schouboe i Generalstaben under Verdenskrigen), sikre sig, at Bornholms Værn fik de geværer, kanoner og hjelme, som det var blevet lovet i 1931, og at det skete hurtigt. I begyndelsen af februar 1932 bekræftede Hærens tekniske Korps, at de lette våben ville blive leveret, når de var produceret. Korpset ville så betale udgifterne ved transport til og på Bornholm, der skulle holdes så lave som muligt. Samtidig var man fra korpset klar med skitsen til, hvordan man skulle indrette de udskrevne lastvogne, som måtte anvendes til transport af artilleriafdelingens 75 mm-kanoner og deres ammunition, når de blev »motorbaarne«. Det kom til at vare et par år, før Værnet fik den sidste del af det lovede udrustning. Tildelingen af gasmasker fandt først sted i november 1933, og fordelingen var først klar ti måneder senere.⁷²

15. august 1931 ønskede Stürup en ændring af instruksen for forsvaret af Bornholm fra 1924. Han fandt det uhensigtsmæssigt, at man havde udrustningen, våben og ammunition til havnevagterne oplagt

70 Rigsarkivet. Bornholms Værn Pk. K2. 1660-1958.

- Chefen for Generalkommandoen Fortroligt F. (uden nummer) af (ikke anført)-02-1931 til Krigsministeriet
- Kopi af Chefen for Generalkommandoen Fortroligt F. 63 af 04-03-1931 til Krigsministeriet

71 Rigsarkivet.

- Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939. Krigsministeriets Mobiliseringskontor Fortroligt M. 2741 af 01-07-1931 til 2' Departement.
- Bornholms Værn Pk. K2 1660-1959. Bilag 1 til Krigsministeriets Fortroligt C. 1878 af 03-07-1931 'Fordeling af Rekylgeværer, Maskingeværer ...'

72 Rigsarkivet. Bornholms Værn Pk. K2. 1660-1958.

- Hærens tekniske Korps K. 2991 af 04-11-1931 til Kommandanten paa Bornholm.
- Chefen for Generalkommandoen Fortroligt F.6 af 12-01-1932 til Krigsministeriet.
- Hærens tekniske Korps. Fortroligt Gm. 319 af 06-02-1932 til Kommandanten paa Bornholm.
- Hærens tekniske Korps. Fortroligt K. 374 af 06-02-1932 til Kommandanten paa Bornholm.
- Bornholms Værn. Fortroligt M. Nr. 126 af 16-08-1934 til Generalkommando.

lokalt. Ved »indre uroligheder« indebar det en risiko. Sagerne burde samles i Rønne. Man kunne hurtigt transportere de udrustede ca. 250 vagter tilbage. Midt i november bestemte Krigsministeriet, at havnekommandoerne skulle mobiliseres, som Kommandanten ønskede det. I begyndelsen af december orienterede han de involverede sogneråd om ændringen.⁷³

8. december 1931 sendte Kommandanten sine kommentarer til det nye hærlovsforslag. Det var utilstrækkeligt på kadreområdet, bl.a. ved ikke at tage hensyn til den kommende organisation af Værnet og med hensyn til kadrens aflønning under genindkaldelser. Der manglede en organisering af hestevæsnet, som nu burde tage højde for, at artilleriet blev motoriseret. Stürup kom på alle områder med konkrete forslag til lovteksten.

I februar 1932 havde Krigsministeriet godkendt den ny organisation for Værnet. De omtrentlige personeltal blev fastlagt til at være: Værnets stab (70), Fodfolksbataljonen (1.300), Maskingeværkompagniet (170), Eskadronen (110), Artilleriafdelingen, der fik to motoriserede batterier med hver fem kanoner (350), Pionérdelingen (50) og Erstatningskompaniet (250). Derudover indgik en Depotafdeling (300), en Ambulance (30) og militært personel til Centralsygehuset (10).

Stürup blev klar med sin detaljerede og skematiske opstilling af organisationen i slutningen af september 1932. Han anvendte fremsendelsen af denne opstilling til at

pege på fremtidige muligheder på et stort antal områder for forbedring af Værnets udrustning. Hæren planlagde at give fodfolksregimenterne tunge støttevåben (»Fodfolkskyts«). Værnets bataljon skulle gives $\frac{1}{3}$ af, hvad et fodfolksregiment fik i de andre landsdele. Ammunitionstildelingen skulle forbedres på alle områder. Der skulle leveres observations- og måleinstrumenter til maskingeværkompagniet og artilleriet samt kikkerter til andre. Man skulle have redskaber til feltbefæstningsarbejder. En deling ved eskadronen skulle have cykler, osv.⁷⁴

I april gjorde Stürup klart for generalstabschefen, generalmajor Prior, at der var alvorlige problemer med den påtænkte motorisering af artilleriet. Hvis der var sne eller markerne var opblødt, ville man ikke kunne bringe kanonerne i stilling med de udskrevne civile køretøjer som trækraft. Som situationen var, måtte man anvende mandskabstræk. Det kunne eventuelt blive tale om at udskrive og anvende heste til denne opgave, men en kombination af 70 motorvogne og 24 heste ville gøre artilleriafdelingen næsten umulig at føre. Men der var åbenbart ingen god løsning.

Et par dage senere havde obersten imidlertid hørt, at der ved hærloven var blevet frigjort 12 stk. 75 mm L/30 M.1902-kanoner, og indstillede straks til With, at Værnets artilleriafdeling blev organiseret med to normale hestetrukne batterier med denne mere moderne kanon, hvor både rækkevidden, skudhastigheden og ammunitionsvirkningen var bedre end M.1894-pjecens.

73 Rigsarkivet.

- Generalstabens Operationssektion. Indkomne Sager. 1931. Pk. 19. Kommandanten paa Bornholm Fortroligt M. Nr. 71 af 15-08-1931 til Chefen for Generalkommandoen.
- Bornholms Værn. Pk K2 1660-1954.
- Krigsministeriet Fortroligt. M.3229 af 14-11-1931 til Kommandanten paa Bornholm.
- Kommandanten paa Bornholm. Fortroligt Nr. 84 af 02-12-1931 til Østerlars-Gudhjem Sogneraad.

74 Rigsarkivet.

- Generalstabens Operationssektion. Indkomne Sager. 1931. Pk. 19. Kommandanten paa Bornholm Fortroligt Nr. 90 af 08-12-1931.
- Bornholms Værn. Pk K2 1660-1954.
- Kommandanten paa Bornholm. Februar 1932. Krigsinddeling for Bornholms Værn - approberet af Krigsministeriet ved Skrivelse Fortroligt C. 107 af 16-01-1932 til Chefen for Generalkommandoen.
- Kommandanten paa Bornholm. Fortroligt M. Nr. 93 af 23-09-1932 til Generalstaben

Plan for etablering af luftmeldetjenesten - poster og central -
på Bornholm - fra april 1934

(i april 1936 indgik 113 personer i "Den frivillige Luftmeldetjeneste på øen, i marts 1938 er tallet 222)

Alternativt foreslog han en hestetrukken afdeling med et batteri med M1902- og det andet batteri med M1894-kanoner. Et par uger senere gentog han dette ønske over for Hærens tekniske Korps. Midt i maj beklagede With, at de 12 nyere kanoner allerede er disponeret til anden anvendelse. Bornholms Værn må leve med den klodsede organisation med de forældede kanoner flyttet med udskrevne, civile lastvogne og trukket rundt på markerne til og fra stillingerne af besætningerne. Stürup rejste igen spørgsmålet i februar 1935, nu om at afløse alle de ti gamle kanoner med fire af de nyere. Anledningen var, at Værnets mobiliseringsstyrke var faldende på grund af den mindre del af de værnepligtige, der er blevet uddannet siden 1923.⁷⁵

Kadresituationen forblev utilfredsstillende. I begyndelsen af 1933 opgjorde Stürup den aktuelle situation i en skrivelse til Generalstaben. Han konstaterede her, at Værnet kun havde $\frac{2}{3}$ af de officerer og 40 % af de underofficerer, han havde behov for.⁷⁶

I foråret 1933 opgjorde Værnet det antal civile køretøjer og heste, der ville blive udskrevet ved mobilisering. Det samlede tal var 46 personvogne, 99 lastvogne til persontransport (bl.a. kanonbesætningerne), 105 lastvogne (11/2-2 t, heraf 20 til hvert af de to batterier og 5 til hvert fodfolkskompagni til transport af forsyninger og bagage), 30 motorcykler, 115 rideheste (103 til

eskadronen), fem trækheste og 32 islandske »patronheste« til rekylgeværsektionerne. To år senere havde man i detalje fastlagt, hvilke type køretøj, der skulle anvendes til hvilket formål ved etablering af en sikringsstyrke eller mobilisering.⁷⁷ Bornholms Værn ville, når man efter mobiliseringen havde indarbejdet den blandede køretøjspark og fået hestene under fuld kontrol, blive relativt mobil.

I 1934 medførte den stigende trussel fra bombefly, at man begyndte at etablere den landsdækkende luftmeldetjeneste, som først blev nedlagt med afslutningen af den kolde krig. For Bornholms vedkommende skulle der efter Bornholms Telefonselskabs opfattelse etableres 16 luftmeldeposter og en luftværnsstation (*'Rønne Central'*). Hvis Rønne måtte rømmes, ville meldingerne fra posterne via en forbindelse nord om Klemensker blive sendt til Værnets stab i Aakirkeby. I begyndelsen af april 1936 var tjenesten etableret på øen, dog kun med 15 luftmeldeposter. Den samlede styrke af frivillige i tjenesten var da 113.⁷⁸

Oberst Stürup blev pensioneret fra stillingen som Kommandant ved udgangen maj 1936. Han havde bygget oven på Schouboes forarbejde, genskabt den bornholmske hærstyrke som en levende organisation og opnået en betydeligt forbedret udrustning af styrkerne, med artilleriet som eneste irriterende undtagelse.

75 Rigsarkivet. Bornholms Værn. Pk K2 1660-1954.

- Kommandanten paa Bornholms brev 'Kære Prior. Af 06-04-1932.
- Kommandanten på Bornholm. Fortroligt M. Nr. 65 af 08-04-1932 til Chefen for Generalkommandoen.
- Kommandanten på Bornholm. Fortroligt M. Nr. 67 af 20-04-1932 til Hærens tekniske Korps.
- Chefen for Generalkommandoen F.55 af 12-05-1932 til Kommandanten paa Bornholm.
- Oberst A.P.C. Stürup, Chef for Bornholms Værn. Fortroligt M. Nr. 118 af 17-04-1935 til Hr. Generalmajor W.W. Prior. Chef for Generalstaben.

76 Rigsarkivet. Bornholms Værn. Pk K2 1660-1954. Chefen for Bornholms Værn Fortroligt M. Nr. 11 af 21-02-1933 til Kære Hr. Oberstløjtnant (E. Gørtz, Generalstaben)

77 Rigsarkivet. Bornholms Værn. Pk K2 1660-1954.

- Bornholms Værn. Fortroligt M. Nr. 14 af 03-03-1933. 'Direktiver for Udskrivning ...'
- Bornholms Værn. Udkast. Fortroligt M Bilag 3 til F.M. 92/1935 af Januar 1935 'Anvendelse af Køretøjer ved Mobilisering og Sikringsstyrkens Formering'

78 Rigsarkivet.

- Bornholms Værn. Pk K2 1660-1954. Aktieselskabet Bornholms Telefonselskab af 26-04-1934 til 10' Artilleri-afdeling, Luftværnsafdeling, Artillerivejs Kaserne.
- Generalstabens Operationssektion. Indkomne Sager. 1936/I Pk. 26. Kommandanten i København L. 61 af 01-04-1936 til Generalkommandoen.

Forsvar forberedt, igen forbudt - 1936-1943

Oberst Just T. Waagepetersen overtog som Kommandant på Bornholm den 1. juni 1936. Han er den sidste hovedperson i denne lange historie, og startede sin tjeneste på Bornholm på et tidspunkt, hvor øen klart ikke længere var »grænseø«.

Just Waagepetersen. (Forsvarsmuseet på Bornholm)

Med den tysk-britiske flådeaf tale i 1935 lå Bornholm, som landsdelen havde gjort under Verdenskrigen, klart inden for tysk magtsfære. Harald Petersen havde resigneret efter kort tid, da København på foranledning af de bornholmske politikere forbød ham at forsvare sin ø. Som det fremgår af Waagepetersens dagbøger, var følelsen af ansvar og pligt så akut, at det hverken var muligt for ham at resignere eller tilpasse sig de stadigt skiftende krav eller behov.⁷⁹

⁷⁹ H. E. Skaarup. Oberst Waagepetersens dagbøger. Bornholmske Samlinger. 2002.

Hans første projekt blev at udarbejde en opdateret kvarteranvisning for en sikringsstyrke. Anvisningen skulle også kunne dække den mobiliserede krigsstyrkes behov.

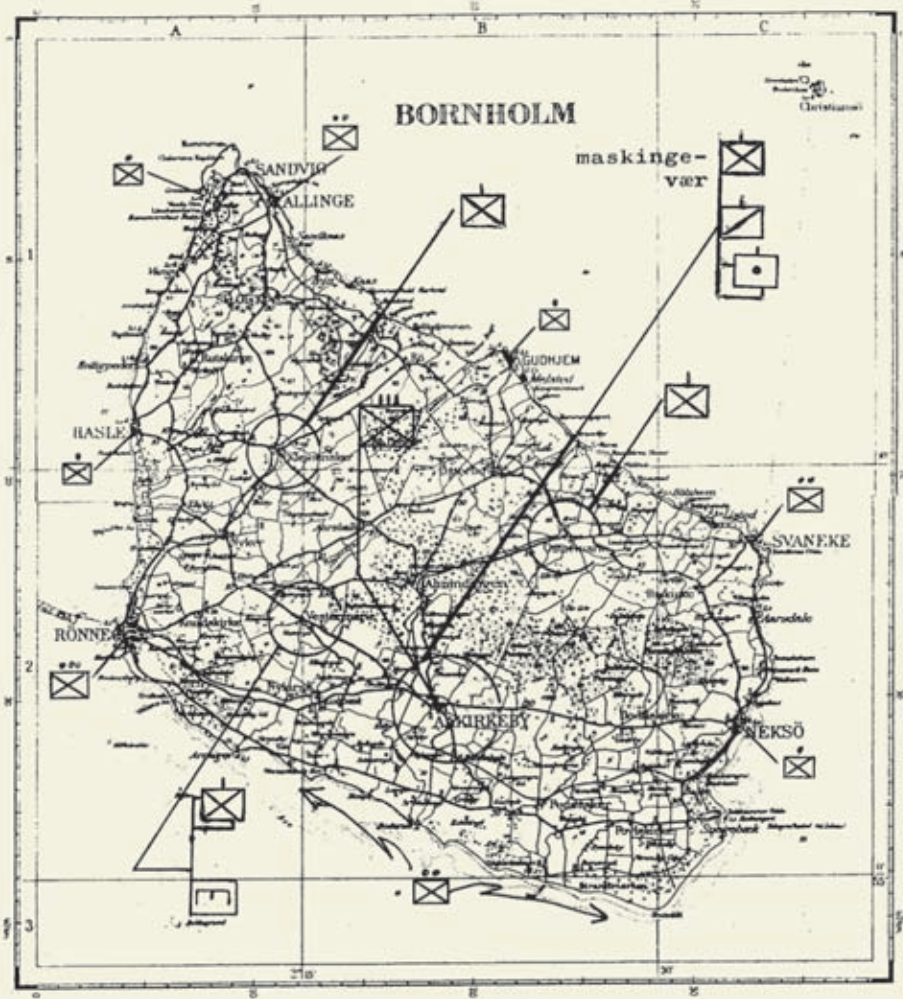
Som det ses på skitsen, var styrken i det store og hele placeret, som fastlagt af Generalkommandoen i 1924. Kun med placeringen af to fodfolkskompagnier uden for det fastlagte område, i Vestermarie, afveg Waagepetersen fra instruksens.⁸⁰ Det kan skyldes, at han betragtede det som nødvendigt at have en rimeligt stærk styrke inden for rækkevidde af Rønne og byens havn. Samtidig tog han spørgsmålet om det forældede artilleri op, muligvis også fordi man igen nærmede sig en justering af Hærloven. Han anvendte meget rimeligt det forhold, at 60 % af granaternes ladninger var »saa ødelagt af Fugt og Ælde, at den (ammunition) for at undgaa en mulig Selvødelæggelse straks maa ødelægges.« De resterende 40 % ville snart nå samme tilstand. Det ville være nødvendigt at producere nye ladninger. Som alternativ foreslog han at modernisere øens artilleri ved at afløse de ti gamle kanoner med et batteri med fire M.1902-kanoner og seks 81 mm fodfolksmorderer.⁸¹

Forberedelserne til overlevelse under en kommende luftkrig fortsattes. I slutningen af marts 1937 var luftmeldetjenesten fulgt organiseret. I efteråret skulle man gennemføre en øvelse med tjenesten og Marinens Flyvetjeneste. I samme periode forhandlede Kommandanten med Politimesteren om en mørklægningsplan. Arbejdet gik så langsomt, at obersten året efter måtte rapportere, at arbejdet fortsat ikke var gen-

⁸⁰ Rigsarkivet. Generalstabens Operationssektion. Indkomne Sager. 1936/I Pk. 26, Kommandanten paa Bornholm. Fortroligt M. Nr. 161 af 24-08-1936.

⁸¹ Rigsarkivet. Bornholms Værn. Pk K2 1660-1954. Bornholms Værn. Fortroligt M. Nr. 162 af 24-08-1936 til Generalkommandoen.

Fordeling af kamp- og kampstøtteenheder i kantonnement ved M og S
jævnfør kommandantens plan fra august 1936

nemført. I mellemtiden var Den frivillige Luftmeldetjeneste på øen kommet op på 222 personer. En øvelse blev gennemført i midten af juni 1938. I juli var der stadig ikke sket fremskridt på mørklægningsområdet. Først i december 1938, dvs. efter Sudeterlandskrisen, betød et initiativ fra »*Det civile Luftværn*«, at forberedelserne blev accelereret. Rønne blev indplaceret som »*A-by*«, dvs. som en af de mest truede provinsbyer.⁸²

I maj 1937 blev Waagepetersen kritiseret af Generalkommandoen for at have sendt en skrivelse direkte til Landstingets Hærlovsudvalg. Det benægtede obersten. Han havde blot fulgt op på en samtale med borgmester Nielsen i Rønne, der var socialdemokratisk landstingsmand. Her havde obersten gjort klart, at forslaget til en ny hærlov efter hans mening »*vilde være ugunstigt for Bornholms Værn og dermed for Bornholmernes interesser, og jeg kom i Samtalens Løb ind paa, hvilke Ændringer, der efter min Overbevisning vilde være til Gavn for Bornholms Forsvar uden dog at skade Helheden*«. Borgmesteren havde bedt ham notere punkterne på et stykke papir, hvorefter Waagepetersen havde samlet dem på et memorandum, der som »*rent privat og som Udtryk for min personlige Overbevisning*« blev sendt som »*uofficielt Brev*«

til Nielsen. Nielsen var ikke medlem af udvalget, han var blot som bornholmer »*meget interesseret i Spørgsmålet*«. Det havde ikke været hans hensigt, at papiret skulle ende i Hærlovsudvalget.⁸³ Man må spørge sig selv, om Waagepetersen var naiv eller hvidt løgnagtig. Med Schouboe havde den første mulighed ikke eksisteret, hvilket man ville have vidst i København og resigeret.

Chefen for Generalstabens Taktiske Afdeling havde i vinteren 1938 bedt Waagepetersen undersøge, om Bornholms flyveplads fem kilometer sydøst for Rønne kunne indrettes til natteflyvning. I begyndelsen af april kunne han efter at have inddraget Generalinspektøren for Hærens Flyvertropper rapportere, at det bl.a. ville kræve træfældning og begrænsning af byggeri at gøre pladsen anvendelig til dette formål.⁸⁴

Da den nye europæiske storkrig brød ud, blev hærens fredsstyrke forøget i alle landdele, denne gang altså også på Bornholm. Den 1. september bestemtes, at de seks yngste årgange af fodfolk, rytteri og artilleri og de otte yngste årgange af officerer og officersaspiranter (»*kornetter*«) skulle møde den næste dag. Samtidig blev der udskrevet køretøjer og heste til den indkaldte styrke.⁸⁵ Forholdsordren gjorde på den ene side klart, at direkte angreb på landet skulle imødegås med »*alle til Raadighed staaende Midler*«, når den fjendtlige hensigt var utvivsømt. Samtidig kvalificerede den ordren med et tvetydigt »*dog under fornøden Hensyntagen til de foreliggende Omstæn-*

82 Rigsarkivet. Generalstabens Operationssektion. Indkomne Sager. 1937/I Pk. 28, 1937/II Pk. 29, 1938/I Pk. 30, 1938/II Pk. 31, 1939/I Pk. 32 og 1940/I Pk. 34.

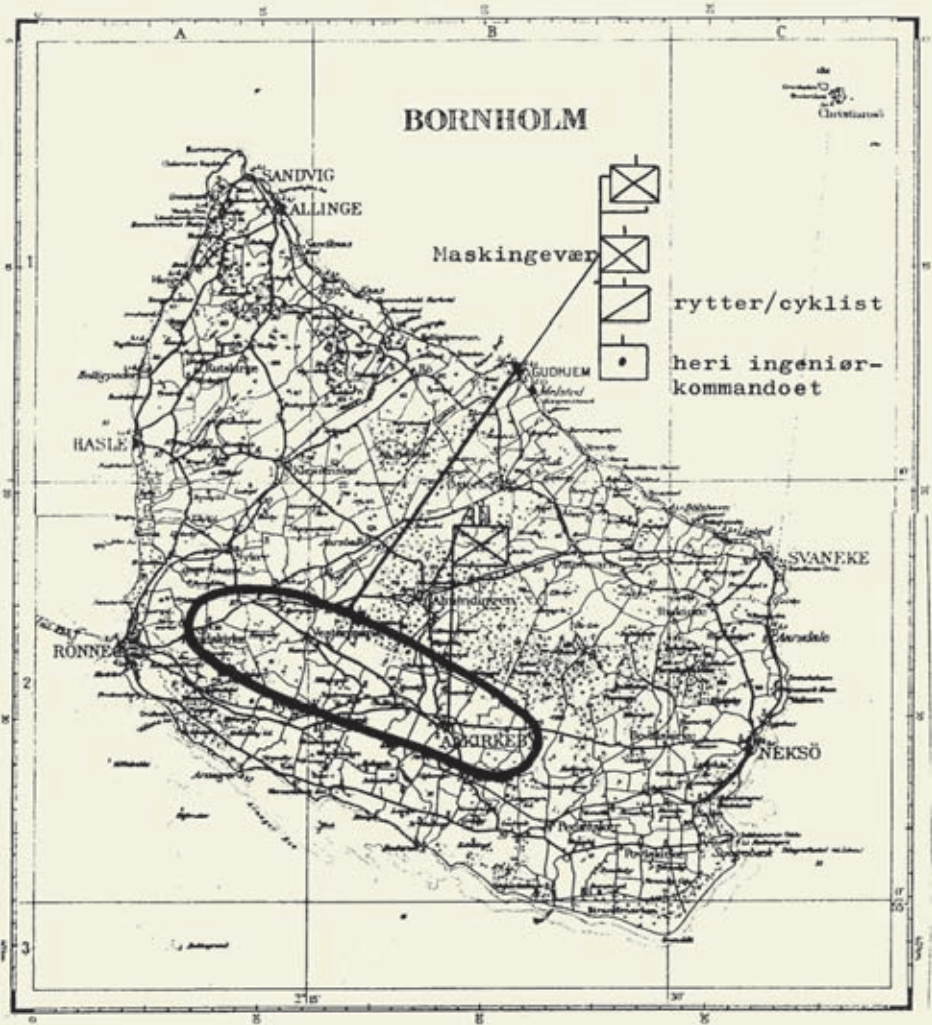
- Kommandanten paa Bornholm. Fortroligt M. Nr. 114 af 31-03-1937 til Generalkommandoen.
- Kommandanten paa Bornholm. Fortroligt M. Nr. 182 af 27-10-1937 til Generalkommandoen.
- Kommandanten paa Bornholm. Fortroligt M. Nr. 98 af 31-03-1938 til Generalkommandoen.
- Kommandanten i København. L. 176 af 31-03-1938 til Generalkommandoen.
- Søværnskommandoen. Fortroligt No. 3062 af 28-06-1938 til Generalkommandoen.
- Kommandanten paa Bornholm. Fortroligt M. Nr. 138 af 01-07-1938 til Generalkommandoen.
- Det civile Luftværn. Journal Nr. 210/38 af 06-12-1938.
- Det civile Luftværn. Journal Nr. 145/39 af 26-01-1939.

83 Rigsarkivet. Bornholms Værn. Pk K2 1660-1954. Bornholms Værn. Kommandanten paa Bornholm. Fortroligt Nr. 154 af 21-05-1937 til Generalkommandoen.

84 Rigsarkivet. Generalstabens Operationssektion. Indkomne Sager., 1938/I Pk. 30. Kommandanten paa Bornholm Nr. 106 af 02-04-1938 til Generalstabens Taktiske Afdeling.

85 Rigsarkivet. Bornholms Værn. Pk K2 1660-1954. Bornholms Værn. Krigsministeriet. Rundskrivelse M. 1367 af 01-09-1939.

Den bornholmske beredskabsstyrkes kantonnement september-oktober
1939

På højdepunktet. Waagepetersen med sine officerer i den tidligere reduit på Christianshøj i november 1939. (Bornholmske Samlinger 2002)

dighed», hvilken kun kunne betyde, at modstanden ikke skulle fortsættes, hvis den var uden udsigt til at standse angrebet.⁸⁶

Antallet af værnepligtige, der mødte på Bornholm, gjorde det muligt at etablere en styrke med Værnsstaben, to rekylgeværkompagnier, maskingeværkompagniet (med maskingeværdelingen og halvdelen af luftværnsgrupperne), et batteri på fire kanoner (man havde kanonbesætninger til fem, men ikke køretøjer), eskadronen (med 11 ryttere og en cyklistdeling) og et ingeniørkommando på 27 mand.⁸⁷ Hermed startede en periode, der ikke alene var højdepunktet i Waagepetersens tjeneste, men i den bornholmske hærstyrkes historie i den her behandlede periode, idet genindkaldt mandskab med deres befalingsmænd forblev samlet til uddannelse og beredskab.

86 Rigsarkivet. Bornholms Værn. Pk K2 1660-1954. Bornholms Værn. Generalkommandoen G. O. 91/602 af 06-09-1939 til Bornholms Værn.

87 Rigsarkivet. Bornholms Værn. Pk K2 1660-1954. Bornholms Værn. Bornholms Værn Fortroligt Nr. 207 af 08-09-1939 til Generalkommandoen.

Nu tog de københavnske myndigheder endelig skridt til at forbedre Værnets bevæbning. Der blev tale om at tilføre Værnet våben, som andre dele af hæren allerede havde. Generalkommandoen foreslog 22. september ministeriet, at Bornholms Værn opstillede to 81 mm mortérdelinger med samlet seks mortérer (det var en sådan mortérstyrke, Waagepetersen havde bedt om tre år tidligere), en 20 mm maskinkanondeling med fire kanoner i feltlavet og en anden 20 mm maskinkanondeling med fire kanoner i luftværnslavet. Elleve dage senere godkendte Krigsministeriet anskaffelsen af de otte maskinkanoner. 7. oktober fik Værnet at vide, at maskinkanonerne kunne ventes leveret i marts 1940. Ti dage senere meddelte Generalstaben Værnet, at man efter aftale med Kommandanten ændrede Bornholms Værns organisation, så der herefter var etableret et »Luftværnskompagni« med en maskinkanondeling og tre rekylgeværdelinger og et »Skytskompagni« med en maskingeværdeling med de fire maskingeværdelinger, to mortérdelinger og en maskinkanondeling. Eskadronen skulle samtidig opstilles som to cyklistdelinger med

hver tre rekylgeværgrupper. I november blev man orienteret om, at nye gasmasker var på vej.⁸⁸

I slutningen af november 1939 startede problemerne. Krigsministeriet meddelte Kommandanten, at det fra Folketingets Formand havde modtaget ønsket om hjemsendelse af den tjenstgørende styrke på øen. I sit svar fra 6. december argumenterede Waagepetersen, at øen havde behov for styrken til neutralitets- og minevagt, til mobiliseringsforberedelser og til gennemøvelser at samarbejde befalingsmænd og menige. Det ville få både indenrigs- og udenrigspolitiske følger, hvis man blottede »denne isoleret liggende Ø«. Han henviste til Ålandsøernes situation under den igangværende Finske Vinterkrig. Den folketingsmand Rasmussen, der krævede reduktionen, repræsenterede ikke alene den bornholmske folks stemme.

»At Værnet er svagt, skal ikke nægtes, men det svækkes yderligere og Øvelser vanskeliggøres ved den oven paabudte meget rigelige Orlov til de værnepligtige ... Under alle Omstændigheder vil en Lamelse af Værnet føles som et Stød for enhver nationalt tænkende Mand og Kvinde, baade af det ene og andet Parti.«⁸⁹

Den 6. februar 1940 havde Waagepetersen så megen erfaring med tjenesten med de

indkaldte enheder, at han måtte konstatere, at mange af cheferne for de enheder, der ikke havde været inde, ikke ville være i stand til at løse deres organiserings-, uddannelses- og føringsopgaver ved mobilisering. Værnets kadrer var simpelthen alt for svage og urutinerede. Denne svaghed måtte afhjælpes hurtigt, dels ved at placerede nye folk i stillingerne, dels ved at indkalde disse til en måneds praktisk tjeneste. Kommandanten gjorde til slut opmærksom på, »at Forsvarsviljen hos store Dele af den bornholmske Befolkning er meget udpræget, at man interesserer sig stærkt for Værnet og dets Virksomhed, men at det desværre ikke har kunnet undgaas, at man efterhaanden ser med nogen Skepsis paa dettes Kampkraft.«

Generalinspektøren for Fodfolket støttede Waagepetersen, og 2. april indstillede Generalkommandoen, at der skete en væsentlig styrkelse af Bornholms Værns kadrer.⁹⁰

8. marts orienterede Generalstaben Waagepetersen om, at de værnepligtige fra det andet 1939-indkaldelseshold snart ville ankomme til øen til »fortsat Øvelse«. Hovedgruppen ville ankomme 30. marts, medens mandskab uddannet på 20 mm maskinkanon først ville ankomme 15. april. Den 13. april fulgte Krigsministeriets rundskrivelse om hjemsendelse af to nu tjenstgørende årgange. Årgang 1936 ville blive hjemsendt 13. april, forårsholdet 1939 samt befalingsmændene fra 1938-indkaldelsesholdet ville blive hjemsendt ved udgangen af juli.⁹¹

88 Rigsarkivet. Bornholms Værn. Pk K2 1660-1954. Bornholms Værn.

- Generalkommandoen G.T.1435 af 22-09-1939 til Krigsministeriet.
- Krigsministeriets 3'Kontor Brev C. Nr. 4113-4119 af 03-10-1939 til Hærens Tekniske Korps.
- Generalkommandoen G.T.1558 af 07-10-1939 til Kommandanten paa Bornholm.
- Kaptajnlojtnant P.M.V.B. Digmann, Adjutant hos Generalstabschefens Chef Fortroligt G.A. 308 af 17-10-1939 til Oberst J.T. Waagepetersen.
- Hærens tekniske Korps Fortroligt Fm 4577 af 21-11-1939 til Bornholms Værn, Rønne.

89 Rigsarkivet. Bornholms Værn. Pk K2 1660-1954. Bornholms Værn.
Krigsministeriet M. 2693 af 29-11-1939 til Generalkommandoen (videresendt 02-12 til udtalelse ved Værnet)

90 Rigsarkivet. Krigsministeriet. Mobiliseringskontoret. Pk. 17. Bornholms Værn 1893-1939.

- Kommandanten paa Bornholm. Fortroligt Nr. 3 af 06-02-1940 til Generalkommandoen.
- Generalkommandoen. Fortroligt. K.k. 1243 af 02-04-1940 til Krigsministeriet.

91 Rigsarkivet.

- Bornholms Værn. Pk K2 1660-1954. Bornholms Værn. Oberst Raabye, Chef for Generalstabens Generalstabsafdeling af 08-03-1940 til Oberst J. T. Waagepetersen.
- Generalstabens Operationssektion. Indkomne Sager. 1940/I. Pk. 34. Krigsministeriet Rundskrivelse M 640 af 13-03.1940 til Hærens Afdelinger m.fl

4. april bad Værnet Hærens tekniske Korps om at flytte den første mængde ammunition til 81 mm mortéerne og 20 mm maskinkanonerne til Bornholm. Man havde indrettet egnede improviserede magasiner i Almindingen.⁹²

Efter begivenhederne den 9. april var det uundgåeligt, at Waagepetersen skulle få ordre til at lade tyskerne gå i land på øen, hvis de ønskede dette. Det skete allerede den følgende dags eftermiddag. Med de kun 120 mand, som Bornholms Værn stadig havde indkaldt på det tidspunkt,⁹³ ville det også kun have været muligt at gennemføre en indsats i havnen med lette våben, som kun ville have rent symbolsk virkning, da havnen ikke var forberedt til spærring, som krigsplanerne forudsatte.

Waagepetersen beskrev sin oplevelse i et brev den 28. maj til en bekendt. Det citeres fuldt ud, da det giver et godt billede af både den skrivende person og forløbet på øen:

»Siden 1' Februar laa vi med den latterlig ringe Styrke af ca. 100 Md., væbnet med 6 Rekylgøværer, 2 Maskingeværer og 2 forældede Kanoner. Det var i sig selv en Meningsløshed, men man haabede paa, at mere vilde blive indkaldt, hvis det var nødvendigt, men Haabet var ganske forgæves. Siden Jul havde jeg haft min Opmærksomhed henvendt paa de tyske Nordsøhavne, i Begyndelsen af April fik jeg Anmodninger om at skaffe Oplysninger derfra, men det var svært, da Skibsfarten knap nok var kommet i Gang. Saa oprandt 9' April. Allerede den 8' fik jeg Ordre til at sætte Værnet i Alarmberedskab. Det bestod i, at der blev uddelt skarp Ammunition og at Kompagnierne blev trukket sammen i enkelte

store Kvarterer parat til hurtig Udrykning. Derimod blev der ikke udstillet Vagter i Havnene, fordi den lille Styrke slet ikke vilde kunne overkomme det. Vi havde i det hele taget ikke nogen klar opfattelse af, hvor farlig Situationen var. Stemningen var hverken hos os eller i Befolkningen det mindste Smule ophidset, saaledes som den vistnok var i København allerede den 8'. Generalkommandoen havde ikke givet mig nogen Orientering, de kjøbenhavnske Aviser havde vi ikke og Radioen sagde intet. Den 9' om Morgenen Kl. 7.20, medens jeg stod og barberede mig, meldte en journalist ved Bornholms Socialdemokrat, at Tyskerne om Natten havde besat Kjøbenhavn og Esbjerg. Hans Kilde var en Rengøringskone, vistnok i et af Ministerierne. Kl. 7.40 kom telefonisk Meddelelse fra Krigsministeriet tilligemed Ordre om ikke at gøre Modstand. Jeg ringede derpaa til Generalkommandoen for at faa en sikker Bekræftelse navnlig paa Ordren om ikke at gøre Modstand. For øvrigt forløb Dagen roligt her. Paa Mandskabet gjorde Begivenheden det største Indtryk og fremkaldte stor Harm. Jeg har det bestemte Indtryk, at de vilde have gjort deres Pligt fuldt ud, hvis det var blevet krævet. Først den 10' kom Tyskerne hertil.

En stor Hjælpekrydser nærmede sig Rønne Kl. ca. 14-15 og landede i Havnen; en Bataillon paa ca. 700 Md. De blev modtaget paa Kajen af den tyske Konsul Hintze og af Orlogskaptajn Broberg, som var herovre for at lede Mineopfiskningen, og hvem jeg havde bedt om at være dernede, for at føre den tyske Kommandant ind til mig i Aakirkeby, da jeg ikke vilde gøre Tyskerne den Ære, at møde dem i Rønne.«⁹⁴

92 Rigsarkivet. Bornholms Værn. Pk K2 1660-1954. Bornholms Værn Fortroligt Nr. 63 af 04-04-1940 til Hærens tekniske Korps.

93 H. E. Skaarup. Oberst Waagepetersens dagbøger. Bornholmske Samlinger. 2002, s. 84.

94 <http://www.bornholmstmuseum.dk/museumsudstil/ugensh4307.htm>

*Tyskerne gik i land uden modstand 10. april. Her den første tyske kommandant, major Kaiser.
(Bornholm i krig 1940-1946)*

I Waagepetersens dagbøger får man et indtryk af, hvordan hans dagligdag derefter gik med fortsat at holde sammen på Værnet og sikre sin og hærens position i den nye situation - en stadig mere umulig opgave. Den 21. juni 1940 opgjorde han sine styrker. Han havde sine 12 luftværnsrekylgeværer fordelt på tre delinger, hvor han ved sikringsstyrkens formering eller mobilisering ville anvende én til at luftsikre Arsenalet og Kastellet i Rønne og en anden ved Stavsdal Magasin. Den tredje blev holdt i reserve. Derudover rådede man på øen nu over 20 luftmeldeposter, mørklægningen var kommet på plads og varslingen af befolkningen ved luftangreb organiseret. Han planlagde spredning af Værnets beholdninger for at mindske sårbarheden. Han fulgte og rapporterede til Generalkommandoen om tyskernes aktiviteter på øen. Han forsøgte at forbedre kadreerne ved indstilling til Krigsministeriet.⁹⁵

Endeligt administrerede og ajourførte han Værnets mobiliseringsplan og plan for sikringsstyrkens formering, herunder med det formål at have de justeringer på plads, som ville nødvendige, hvis det lovede nye våbenmateriel ankom. 31. marts 1942 var sikrings- og mobiliseringsplanerne med organisationsændringerne færdige og sendt til Generalkommandoen. I slutningen af september samme år blev de bornholmske jernbaner orienteret om behovet for mobiliseringstransport af værnepligtige.⁹⁶

Denne planlægningsaktivitet kunne opfattes som et resultat af, at styrken af tyskere på øen var helt nede på 35 marinesoldater,⁹⁷ dvs. at det ikke ville være et problem at tage magten på øen. Det vil imidlertid sandsynligvis være mere korrekt at opfatte aktiviteten som den gamle soldats rutinemæssige administration af det embedsområde, han havde fået og fortsat havde ansvar for. Han var aldrig - kunne ikke være blevet - forberedt på den situation,

som regeringens beslutninger i aprilsdagene 1940 og senere havde bragt ham i.

Den 27. juli spurgte han Generalkommandoen, hvad han skulle gøre for at sikre Værnets våben mod tyveri, når han ikke kunne få en større vagtstyrke.⁹⁸ Efter at tyskerne havde stormet Stavsdal og taget alle våbnene, noterede han i sin dagbog, at det aldrig var faldet ham ind, at han kunne have ødelagt dem.⁹⁹ Det var typisk for Just Waagepetersen. Han var i modsætning til sin utraditionelle forgænger Olof Schouboe først og fremmest en loyal, samvittighedsfuld, fantasiløs, grundig og ret uselvstændig forvalter af den type, som ethvert fredstidsmilitær udvikler og forfremmer.

95 Rigsarkivet. Bornholms Værn. Pk K2 1660-1954. Bornholms Værn.

- Kommandanten paa Bornholm. Fortroligt M. Nr. 77 af 21-06-1940 til Krigsministeriet.
- Bornholms Værn. Fortroligt Nr. 107 af 14-11-1940 til Generalkommandoen.
- Bornholms Værn. Fortroligt M. Nr. 110 af 18-12-1940 til Krigsministeriet.

96 Rigsarkivet. Bornholms Værn. Pk K2 1660-1954. Bornholms Værn.

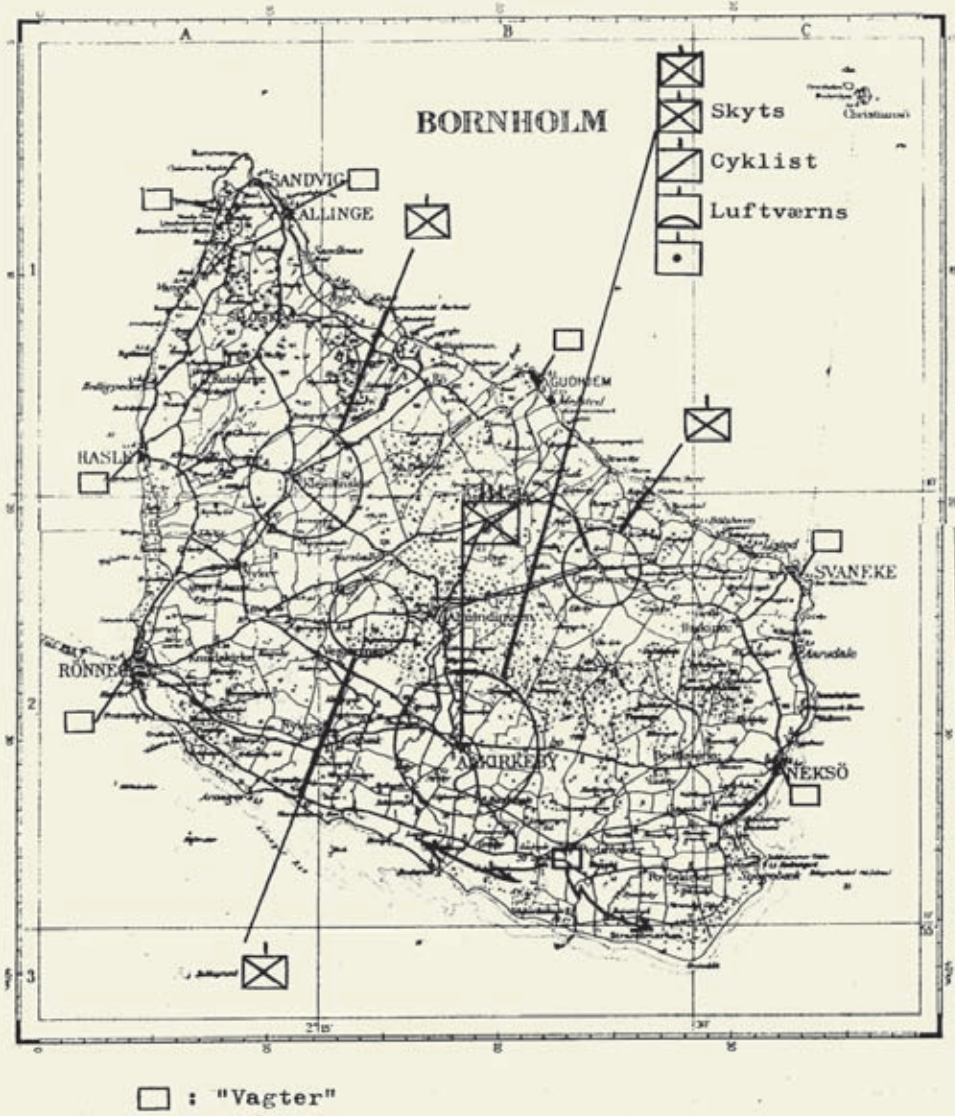
- Bornholms Værn Fortroligt M. Nr. 111 af 21-12-1940 til Sekondløjtnant ... Melgaard.
- Bornholms Værn Fortroligt M. Nr. 5 af 15-01-1941 til Sekondløjtnant T. F. Skovgaard.
- Bornholms Værn Fortroligt Nr. 75 af 19-02-1941 til Trainafdelingen.
- Bornholms Værn Fortroligt M. Nr. 85-87 af 24-06-1941 til Cheferne for 2' og 4' Kompagni samt Batteriet.
- Bornholms Værn Fortroligt M. Nr. 88 af 27-06-1941 til Generalkommandoen.
- Bornholms Værn Fortroligt M. Nr. 123 af 12-09-1941 til Løjtnant A. H. S. Jensen.
- Bornholms Værn Fortroligt Nr. 56 af 13-02-1942 til den designerede Telegrafofficer.
- Bornholms Værn Fortroligt M. Nr. 66 af 31-03-1942 til Generalkommandoen.
- Bornholms Værn Fortroligt Nr. 111 af 30-09-1942 til Driftsbestyreren for de bornholmske Jernbaner.

97 Jørgen H. Barfod: Et centrum i periferien. Modstandsbevægelsen på Bornholm. Rønne 1976, s. 39.

98 Rigsarkivet. Bornholms Værn. Pk K2 1660-1954. Bornholms Værn. Kommandanten paa Bornholm Nr. 76 af 23-07-1943 til Generalkommandoen.

99 H. E. Skaarup. Oberst Waagepetersens dagbøger. Bornholmske Samlinger. 2002, s. 115.

Kommandantens plan for fordeling af den bornholmske styrke ved
M - i februar 1942

DE LANGE LINJER

I de første femten år efter, at den operative planlægning var blevet startet af Krigsminister Bahnson, blev Bornholms forsvar i alt væsentlig præget af øens forsvarstraditioner for havne- og kystforsvar. Ganske vist havde Generalstaben omkring århundredeskiftet markeret en klar interesse for at vejlede Bornholms Væbning i den rette forsvarsopfattelse, men tidens chefstyper syntes åbenbart godt, at de kunne selv, og med de meget begrænsede resurser, som hæren afsatte til den lille landsdel, var der for en pensioneret officer ingen god grund til at lytte til de unge mennesker i hovedstaden.

Derefter ændredes situationen. Generalstaben iværksatte en planrekognoscering med en ledende generalstabsofficer og en artillerispecialist, udarbejdede et planudkast, sikrede en vis modernisering af Væbningens materiel og arrangerede en stor samlet øvelse på øen, der kunne demonstrere den nyeopmærksomhed, som dens forsvar havde fået i København. Øvelsen fulgtes tilfældigvis måneden efter af en akut krise ved Første Balkankrigs udbrud og som et resultat af krisen i vinter og forår 1913 af en hektisk indsamlingskampagne fra forsvarsvenners side samt af det konservative borgerskabs oprettelse af frivillige korps. Hvilken rolle denne militarisering af den offentlige debat betød forvalgresultatet i 1913 er uklart, men på Bornholm kom begge folketingsmedlemmer nu fra forsvarskritiske partier.

Dette kom til i første omfang at betyde, at de betydelige forsvarsberedelser, som

den nye kommandant inspireret af Generalstabens vejledning havde gennemført fra 1910, reelt blev anakronistiske i 1914, fordi øens parlamentarikere betragtede obersten som »krigsgal«, og fordi de borgerlige oppositionspartier i øvrigt var uinteresserede i øens forsvar. I anden omgang kan Bornholms uforsvarede tilstand under Verdenskrigen have været med til at få Generalstabschefen til at mene, at Væbningens nedlæggelse var en passende del af fredsdvidenden.

Nedlæggelsen af øens forsvar blev dog forpurret af, at øens nye kommandant fra 1921 var helt ekstraordinært dynamisk og effektiv, en af sin generations internt i hæren mest respekterede officerer og samtidig en fræk og dygtig lobbyist. Hans nye forsvarsorganisation, Bornholms Værn, eksisterede ganske vist kun på papiret og i depoterne i 1920'erne, men denne ene mand sikrede så megen forståelse for øens forsvar og respekt for bornholmernes evne til selvorganisering, at det var givet, at en kommende hærordning ville føre øens styrke tilbage til situationen før 1923. Han fik også i sin kommandantperiode udarbejdet den krigs- og mobiliseringsplan, der med mindre ændringer overlevede til 1943.

Der var derefter ikke så meget at lave for de efterfølgende kommandanter. Bortset fra den direkte afløser var det dygtige officerer, der dog kun behøvede at forvalte og udvikle Værnet inden for de givne rammer. Forvaltning inden for rammer er imidlertid ikke tilstrækkeligt, når ens verden bryder sammen, som det skete for oberst Waagepetersen den 9. april 1940.